De godin die wacht

Augusta de Wit

bron
Augusta de Wit, *De godin die wacht*. P.N. van Kampen & Zoon, Amsterdam z.j. [1903]

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/wit_001godi02_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

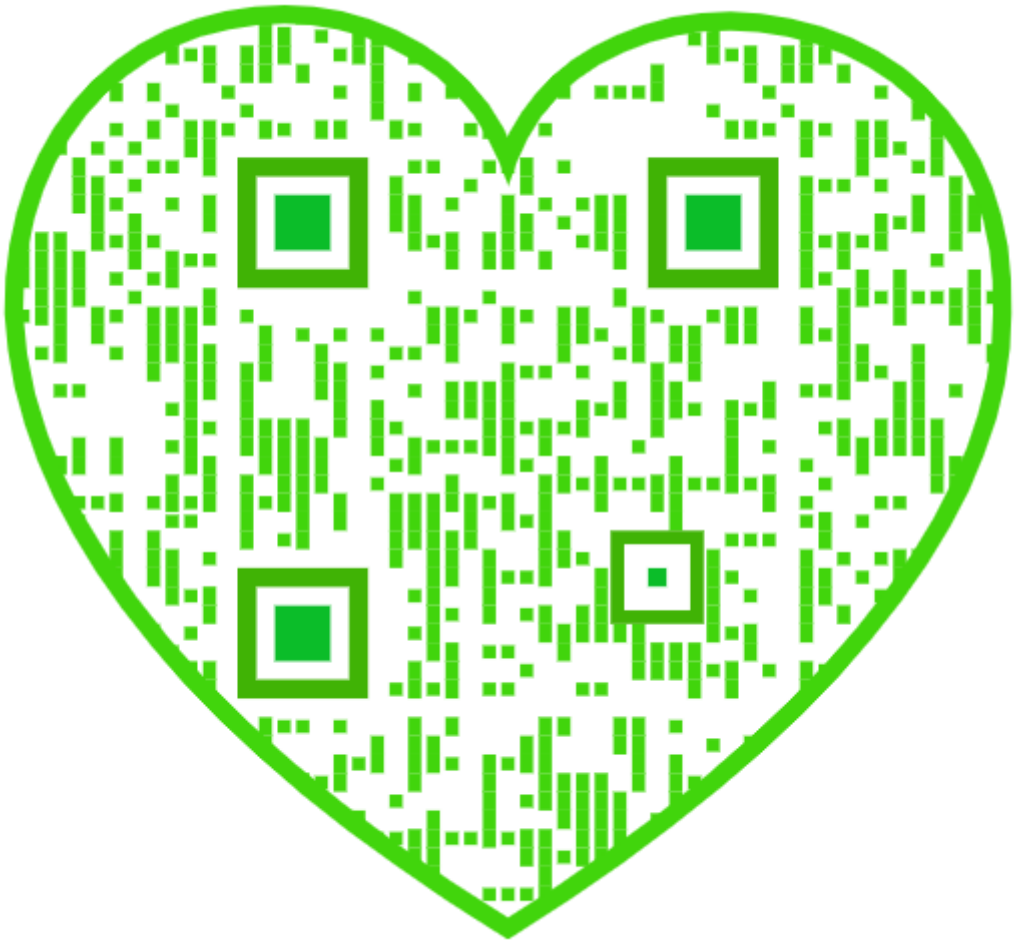

[Eerste deel]

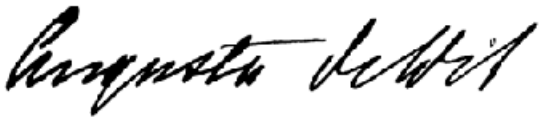

VII

AAN
MARIE PHILIPPINE BILDERS -
VAN BOSSE.

U zei, dien laatsten zomer dat ik Uw oogen nog kon zien en Uw stem hooren:

‘Den eersten roman dien je schrijft, zet daar mijn naam op.’

Hier is hij. Neemt U hem.

IX

Want zoo wie zijn leven behouden wil, die zal het verliezen, maar zoo wie zijn leven verliezen zal om mijnentwil, die zal het behouden.

Passage, o Soul, to India!
Eclaircise the myths Asiatic the primitive fables.
.....
Passage indeed o Soul to primal thought,
Not lands and seas alone, thy own clear freshness.

Boek I.
Een zoeker naar het leven.

Gereed en gekleed stond hij midden in de ontredderde kamer tusschen valiezen en koffers, waarop een krom oud mannetje in hemdsmouwen de bonte biljetten der Duitsche mail plakte. Zijn vriend, die van de afscheidspartij op de societeit met hem meegekomen was, zat in een hoek van de sofa gedoken, ongemakkelijk tusschen het reisgoed waaronder zijn tengere figuur bijna verdween. Zijn grijze oogen, die iets meisjesachtig-zachts hadden in hun blik, hingen aan het knappe gezicht van den reiziger.

Hij stond in zijn zakken te tasten.

'Zoo, daar heb ik het... en de sleutels en... in orde. Hanedoes! om kwart over tienen aan het station met alles, hoor je!'

De kromme oude antwoordde op den toon

waarop men een twintig maal gegeven antwoord voor de een-en-twintigste maal herhaalt:

‘'k Zal er voor zorgen, meneer.’

Hij was oppasser bij van Heemsbergen geweest, al de zeven jaar van diens studentenleven, en kende hem, zijn omstandigheden en zijn plannen ruim zoo goed als de jonge man zelf. Ook nu, en zonder er een woord van vernomen te hebben, wist de oppasser welken laatsten gang zijn meester nog wilde gaan.

Van Heemsbergen greep zijn handschoenen van de tafel.

‘Tot straks aan het station dan, Tilenius!’ zei hij met een knik naar den wachtende op de sofa.

Tilenius stond haastig op.

‘Ik - - ik ga zoover met je mee, ik wou toch dien kant - ik moet de stad nog in,’ zei hij hakkelend.

Van Heemsbergen stond een oogenblik besluiteloos, toen:

‘Zooals je wilt,’ zei hij een beetje gemelijk.

Zij gingen samen de deur uit.

De straat, stil en leeg, lag grijzig in het licht van den October-morgen. Voor een open huisdeur stond een meid de stoep te schrobben met opge-

schorten rok en mouwen omhoog-gestroopt over haar roode armen; een melkboer kwam er aan, zijn handkar voortduwend, waarop de groote geelkoperen kannen blonken. Van Heemsbergen's stap klonk over de steenen.

Plotseling, op den toon van iemand die zich tegen verstandelijk beter weten in laat meetrekken door zijn gevoel, barstte Tilenius uit:

‘Het is toch jammer, Gijs! Ik kan het niet helpen, ik vind het jammer datje naar Indië wilt.’

Van Heemsbergen wierp den klager een ongeduldigen blik toe.

Dat is nu al de derde keer, van vannacht half-vier af, toen we uit de soos kwamen. Jawel, Tilenius: de derde keer. Vroeger heb-je dat nooit gezegd. Nu, met den allerlaatsten avond, loopen we toevallig tegen een Indischman aan die een zwetser is en een ploert. En nu doe-je alsof het daar ginder allemaal zwetsers en ploerten waren, en of ik daar alléén als fatsoenlijk mensch tusschen zal zitten - of zelf óók zoo zal worden misschien,’ sloot hij, de schouders ophalend.

Tilenius viel hem in de rede.

‘Dat weet-je wel beter dat ik zoo iets niet van je denk. Onder geen omstandigheden zou jij...

Ik meen maar dat je hier even goed carrière kunt maken als in Indië. Vooral nu met dat boek van Professor de Grave.'

Hij sprak van een werk over Indische rechtstoestanden, dat de midden in zijn arbeid gestorven schrijver aan van Heemsbergen als aan den begaafdsten onder zijn leerlingen ter voltooiing had nagelaten.

'Binnen een paar jaar ben je zelf professor - ze zeggen het allemaal.'

Het tengere manneke zag zijn knappen, krach-tig-gebouwden metgezel aan met de bewonderende aanhankelijkheid van een zijner zwakheid zich bewusten zwakke aan den sterkere, in wien hij zijn wenschen daden ziet worden, zijn plaatsvervangenden levensheid.

'Je zoudt de opvolger van de Grave kunnen worden,' hield hij vol.

Van Heemsbergen schokte ongeduldig met de schouders.

'Professor - professor - en dan, op een vierduizend 'sjaars je leven lang hier in Leiden....'

'Zès toch later,' zei Tilenius. Van Heemsbergen lette er niet op.

Hij keek de deftige straat af, in zichzelf gekeerd,

geruchteloos en stemmig als een hoek van een reusachtige bibliotheek, waarin voor boekenkasten de huizen stonden.

‘Dank-je! Ik wil léven!’

‘Ik dacht dat je dat werk...’ begon de kleine aarzelend.

‘Natuurlijk, oók! Maar niet op die manier, als een monnik in een cel! Jij neemt ook alles zoo letterlijk op. Met ‘leven’ meen ik toch niet alleen pretmaken, zooals de eerste de beste idioot het ook wel kan als hij maar geld heeft, - ik meen - er in zijn, midden in alles, ondervinden, handelen, ingrijpen in de dingen, en dat je, als alles ten onderste boven gaat, er bij kunt staan met je handen in je zakken en denken: wat kan 't me schelen - nou begin ik weer met wat anders! Ik zou...’

Hij zag Tilenius aan met een gezicht waarin alles gloorde. Maar ineéns: ‘Nou ja....’ mompelde hij, weer met een schouderophalen... ‘dat is nou allemaal...’ En hij zweeg, terwijl dat levende licht weer verdofte en verging in zijn oogen.

De ander begreep dat 't hem hinderde zijn gevoel zoo ontbloot te hebben; op een zakelijken toon zei hij iets over de voordeelen van

een carrière bij de rechterlijke macht in Indië.

‘En overigens is het ook wel waar wat je verleden zei - er is daar ginds een ruimer veld - en... ja - “onontgonnen grond” zooals je het uitdrukte, maagdelijke bodem, terwijl hier al het meeste in beslag genomen is.... Dat is wel waar, je kunt er een grooter carrière maken, en naam ook....’

‘Nu juist,’ zei van Heemsbergen onverschillig. Hij bleef stilstaan.

‘Zoo. Nou moet ik dezen kant op. Tot straks dan.’

Tilenius hield de vluchtig toegestoken hand vast, in een druk, die opeens krampachtig klemde. Hij werd rood tot over zijne ooren toe en haastig, of hij bang was dat de met moeite bijeengeraapte moed hem ontschieten zou voor het hooge woord er uit was, stotterde hij:

‘Als ik jou en Ada ergens in van dienst kan zijn, waarin ook, - je kunt op me rekenen!’

Metéen- was hij weg.

Van Heemsbergen die, al half afgewend, zonder verstaan geknikt had, begreep de onduidelijke woorden eerst na een poos.

‘Hij heeft gehoord van ons engagement!’ dacht hij, de wenkbrauwen fronsend.

Hij had Ada de Grave gevraagd en haar jawoord gekregen. Maar de pas benoemde voogd, een door speculaties rijk, hard en ergdenkend geworden handelsman, van wien van Heemsbergen op het eerste gezicht dien afkeer had gevoeld, die de onberedeneerde, onoverkomelijke ras antipathie is der karakters, weigerde zijn toestemming. De voorstelling dat dat bekend was geworden, hinderde hem; terwijl hij de stoep bij de Grave opging, dacht hij:

'In zoo'n nest als Leiden weet iedereen dadelijk alles.'

De deur werd opengemaakt nog vóor hij gebeld had; zijn meisje, bleek en smalletjes in haar zwaren rouw, glimlachte hem half treurig tegen. Hij nam haar in zijn armen en kuste haar zwijgend en driftig.

'Ik wist dat je komen zoudt, nog éer ik je brief had,' murmelde zij. 'Dat wàs geen afscheid, gisteren!'

Zij trok zijn arm vaster om zich heen terwijl zij samen door de lange smalle gang van het ouderwetsche huis gingen.

'In de studeerkamer?'

Van Heemsbergen vroeg het op den toon van iemand, die het antwoord op zijne vraag al weet.

Het meisje boog het hoofd om ‘ja’ te zeggen; toen...

‘Daar hebben wij tweeën ten minste een recht om te zijn,’ zei ze moeilijk.

De deur van de huiskamer ging open, mevrouw de Grave kwam er uit.

Zij bleef stil staan of ze wat zeggen wilde, terwijl zij van Heemsbergen aanzag met een langen, als onderzoekenden en betwijfelenden blik. Maar na een korte aarzeling en hem nog steeds met dienzelfden eigenaardigen blik beschouwend, ging zij zwijgend het jonge paar voorbij, het hoofd schuddend als in antwoord op haar eigen gedachten.

Ada was zóo rood geworden, dat de tranen haar in de oogen sprongen; het leek of de vurige blos haar wangen schrijnde. Met een haastige beweging trok zij haar aanstaande de studeerkamer binnen.

‘Mama is anders niet zoo,’ zei ze beschroomd, ‘heusch, Gijs, ze vond het dadelijk goed toen ik zei dat je kwam van ochtend. Ze heeft wel medelijden met ons; ze durft alleen maar niet goed tegen Oom.’

Zij keek hem aan met oogen die om vergiffenis smeekten.

‘Je kunt sympathie niet dwingen,’ zei hij kortaf.

‘Ik zal moeten zien hoe ik het zonder je oom stel.’

Naar de schrijftafel gaande, waarvan de stoel stond weggeschoven of die daar gezeten had zoo even ware opgestaan, nam hij een met fijn loopend schrift bedekt vel papier van tusschen een hoop zwart-bekrabbelde strooken en snippers.

‘Is dat niet het hoofdstuk over de Priesterraden?’

‘Ja - dat waar Papa je uit voorgelezen heeft dien - dien laatsten keer,’ zei ze nauw hoorbaar. Tranen die zij niet langer kon inhouden vloeiden haar langs de wangen.

Hij zag het en begreep waarom zij schreide; de gedwongen-onverschillige uitdrukking verdween van zijn gezicht.

‘Huil niet, lieveling!’ zei hij hartelijk. ‘Je ziet wel, ik trek het me ook niet aan! dat komt allemaal wel vanzelf terecht.... Kom nu eens bij me zitten - hier - op je eigen plaats....’

Hij trok haar naast zich neer in de vensterbank. Zij liet het hoofd aanleunen tegen het donkere hout van het kozijn. Door de ruitjes van het ouderwetsch in lood gevatte raam, dat een wilde wingerd met bloedroode slierten omkranste, viel het licht zacht op haar bloemig blanke slaap, zilverglansjes strooiend in de dof-blonde krulletjes

en golven die haar voorhoofd omlijstten. Zóó had hij haar honderde malen zien zitten als hij bij Professor de Grave kwam.

Haar beide zachte slanke handen, die zoo koud als sneeuw aanvoelden, in de zijne nemend, of hij met die enge omsluiting zijn eigen kalmte en wilskracht in haar kon doen overvloeien, zei hij:

'Luister nu eens, meisje: het is maar voor een jaar, niet waar? dan ben je meerderjarig en ik ben benoemd en we trouwen. Zóo, als je Mama ziet dat er niets meer aan te doen is, geeft ze toe, dat zal je zien. Zóo lang moet je je nou goed houden. God! een jaar is toch ook geen eeuwigheid! Je zult zien dat je nog niet eens klaar bent met je werk, voor het om is!' voegde hij er schertsend bij, onwillekeurig glimlachend om dat groote woord van 'werk' waarmede hij haar in het net copieeren van Professor de Grave's onontcijferbaar manuscript veraanzienlijkte.

'Nu, scriba?' Hij gaf haar den naam waarmee haar vader haar placht te noemen, half plagend half liefkoozend, als hij haar prees voor het leesbaar maken van zijn aanteekeningen. 'Zeg je niets?'

Zij had lijdelijk gezeten, hem aanziende met een tegelijk afgetrokken en gespannen blik, of zij, zijn

woorden maar langs zich heen latende gaan, zijn gedachte zocht in zijn oogen. ‘Hoor nu,’ zei ze plotseling, met een ernst die zonderling klonk als weerslag op zijn luchtigen toon:

‘Dat hoort ons nu toe, vaders boek, ons samen! Ik ben er zoo trotsch op dat hij het jou gegeven heeft! Gijs!’ Zij drukte zijn handen met zulk een kracht als wilde zij een plechtige gelofte te gelijk afleggen en vergen. ‘Ik geloof dat jij zijn werk zóó goed zult afmaken als hij het zelf gedaan kon hebben! Je zult alles tot stand brengen wat hij gewild en gehoopt heeft, zijn leven lang. Duizenden menschen zullen gelukkiger worden door jou!’

Haar oogen straalden.

Van Heemsbergen voelde vaag dat haar extase opsteeg tot een hoogte waar hij niet stond, of ooit zou kunnen staan misschien, en expres nuchter:

‘Nou, - de Javaantjes gelukkig te maken is nu niet waar het in de eerste plaats op aankomt... dat is te zeggen,’ - verbeterde hij, de schaduw ziende komen in haar oogen, - ‘middellijk wel, natuurlijk.... Het spreekt vanzelf dat een goede rechtspraak bijdraagt tot het welzijn van een volk, tot zijn “geluk” als je wilt.’

‘Ja, zoo meen ik het,’ zei ze dankbaar. ‘Daar

zal jij aan werken. En zoo goed als ik maar even kan... O! je weet 't niet, je wéet 't niet, hoe ik mijn best zal doen om maar genoeg te leeren dat ik je kan helpen, Gijs!'

Met plotselinge heftigheid greep hij haar beide polsen: 'Ada! als ze nu van alles gaan zeggen om je van me af te halen, zal je ze dan maar laten praten, je famielje en je voogd en - en allemaal? Ik weet precies waar die kerel mee aan zal komen in zijn duitenschraperswijsheid - dat ik zooveel geld heb stuk geslagen, en dat ik zeven jaar gestudeerd heb, en dat ik alleen maar aan 't werk ben gekomen door je vader, en in Indië al lang naar den duivel zal zijn eer dat we denken kunnen aan trouwen, en dat ik je toch nooit gelukkig zal maken! Zal je dan niet naar hem luisteren, zeg?'

Zij schudde telkens van neen en neen! glimlachend of hij ongerijmdheden zei, waarover het niet eens mogelijk was na te denken.

'Ik kén je immers!' zeide ze eindelijk gelukkig en vertrouwend. En haar heele ziel kwam hem tegen in haar glimlach.

'Ja, niet waar? je kent me, en ik ken jou. We weten dat we bij mekaar hooren. Wij zijn man

en vrouw. Zeg het me na, ik wil het van je hooren!'

'Wij zijn man en vrouw,' herhaalde het meisje.

'Volgend jaar Augustus ben je meerderjarig, dan maken we 't publiek. En zoo gauw ik substituut-griffier ben trouwen we; met een acte van eerbied, als 't niet anders kan.'

'Ja, Gijs.'

'Je hebt het recht over jezelve te beschikken, onthoud dat goed. Je moet weten dat je van mij bent, van mij, - van niemand anders. Ook niet van je famielje, zelfs van je moeder niet, al hou-je nòg zooveel van haar. Je bent te zwak tegenover hen allemaal, dat heb ik je al meer gezegd. Je moet probeeren zelfstandiger te worden.'

'Ja, Gijs.'

'Ik zal de stukken in orde maken; mijn broer weet er ook van. Als het zoover is telegrafeer ik. En wat ze je dan zullen zeggen van kinderplicht en meer ondervinding en voor je eigen bestwil, en al zulke praatjes meer, daar trek-je je niets van aan, hoor-je! Je houdt je aan mij.'

'Ja, Gijs!' zei ze voor de derde maal met een bijna strakke stem.

Hij zag haar aan, wachtend.

Maar zij bewoog niet. En toen hij haar handen

losliet vielen ze neer in haar schoot en lagen lijdelijk, met die witte rood-gerande striemen van zijn greep om de polsen.

Een langzame mannen-stap kwam door de gang, een andere, lichtere, vlug achterna, zij hielden stil voor de deur, poosden een oogenblik en gingen samen weer terug.

Ada begon haastig te spreken:

'Ik zal je Papa's manuscript sturen, en de aanteekeningen, zoo gauw ik kan - 't gaat zoo langzaam omdat hij zooveel doorgeschrapt heeft, en overal verwijzingen waar ik dan op alle bladzijden naar zoeken moet.... En natuurlijk schrijf ik ook over wat ik in de tijdschriften voor je kan vinden.... ik zal geregeld naar de bibliotheek blijven gaan, zoo als ik 't ook voor Papa deed, op 't laatst.... ik weet wel wèlke revues.... Ja!.... Wat was er toch meer?'

Zij drukte de handpalmen tegen de slapen.

'Er was zoovéél, - zoovéél dat ik je te zeggen had, waar is het nu toch allemaal?' vroeg ze klagend. Zij keek met een verloren blik om zich heen.

'Het werk, altijd het werk!' dacht van Heemsbergen bitter. 'Kan ze dan, zoo'n laatste keer dat we samen zijn...'

Hij volgde die van hem heen-gegane oogen, hoe langer hoe scherper doorvlijmd door een gewaarwording van verontwaardigd leed. Waarom trachtte ze hem zoo te ontwijken?

‘Wat wou ik toch ook weer....?’ herhaalde Ada, als dwalend.

Met een overheerschend gebaar nam hij het afgewende gezicht tusschen zijn beide handen en dwong het naar zich toe.

‘Ada! zie me eens aan!’

Zij begon zóo te beven, dat hij het zag. De oogen dicht latende vallen onder zijn straffen blik, zei ze met een stem die haast geen klank meer had:

‘Niet te véél, Gijs.... niet te véél!’

Hij liet haar los.

‘Wat heeft ze?’ dacht hij, bevreemd.

Het was of zij zienderoogen bleeker werd. Haar hoofd lag, als krachteloos, tegen het kozijn geleund.

‘Ik had misschien nog maar beter gedaan met niet te komen. Wat hebben we mekaar nu anders gezegd, dan we al honderd keer gedaan hebben? 't Is maar een nuttelooze marteling....’ dacht hij.

Hij wierp een blik op de klok, waar de wijzer nog eenige minuten van de X af was.

‘- 't Doet er niet toe - hoe eer er een eind aan komt hoe beter.’

Hij stond op.

‘Nu dan - meisje!’

Zij kwam ook overeind, zoo werktuigelijk of de beweging die hij gemaakt had de hare veroorzaakte.

‘Moet je.... moet je wèg?!’

Haar geheele gezicht veranderde in éens, er kwam iets wilds in haar oogen.

Plotseling scheurde zij het krip weg van haar hals, en rukte een kettinkje te voorschijn waar een klein medaillon aan hing. Het dunne snoer sprong in tweeën.

‘Daar, daár! neem het! Het zijn de.... de viooltjes die je me meegebracht hebt.... dien keer uit.... uit gekheid. Ik had je 't nooit willen zeggen. Nu weet je 't. Ik kan 't niet helpen!’

Hulpeloos stond ze voor hem, zoo bleek als een doode, met strakke lippen.

Hij keek verbaasd naar het zilveren medaillon in zijn hand - een dof, gedeukt dingetje dat zij zeker als kind gedragen moest hebben. Tegen het glas kleefden een paar bruinig-paarse bloemblaadjes.

En ineens, als bij een weerlichtflikkering waarin honderden donkere dingen een seconde lang fel-

duidelijk staan, zag hij het Dies-bal waarvan zij op het laatste oogenblik weg-gebleven was om haar vader gezelschap te houden die over pijn klaagde, zijn eigen visite den volgenden dag, toen hij haar - uit gekheid zooals ze zei - een voor haar meegebracht cotillonbouquetje had aangeboden, - haar purperen kleur bij het aannemen van de bloemen; alles flitste voor hem op in de eene seconde terwijl hij van het medaillonnetje in zijne hand naar dat witte steenstrakke gezicht zag.

Ada maakte een onzekere beweging, tastend naar steun, en wankelde.

Hij greep haar in beide armen.

‘Mijn zoetje! mijn innige hartje! God weet dat ik.... Tot aan mijn dood toe zal ik je dankbaar blijven daarvoor!.... Vergeef 't me, vergeeft me!’

Hij stotterde de onsamenhangende woorden, zelf niet wetend wat hij zei, wat hij wilde noch waarvoor hij haar zoo hartstochtelijk al maar weer en weer om vergiffenis vroeg. En plotseling:

‘Ik blijf hier!’ riep hij. ‘Ik ga niet van je weg, ik zou 't geen dag uithouden. Hoor je 't, meisje, we blijven samen hier! Ik kan in Holland ook wel vooruit komen.’

Hij leidde haar weer naar de vensterbank,

haar handen vasthoudend, en ging naast haar zitten

‘Ziezoo! nu blijven we bedaard zóo hier zitten tot je heelemaal gekalmeerd bent. Maar een kwartiertje; dan is de trein weg en ik haal de boot niet meer, en de zaak is vanzelf gedecideerd. Wat zeg je daarvan?’ vroeg hij triomfant, of hij 't nu ineens gewonnen had.

‘Niet? wil-je toch niet?’

Hij boog over haar heen als om zeker te zijn dat zij werkelijk ‘neen’ geschud had.

‘Wil-je hebben dat ik wegga? Toch? Meen je het? Ada?’

Het uur sloeg.

Hij voelde plotseling haar gezicht tegen het zijne en de krampachtige omknelling van haar armen om zijn hals. Toen was het of hij weggeduwd werd.

Een deur ging open en viel achter hem dicht. Hij stond op straat tegenover een man die hem verbaasd aankeek.

Er kwam een vigilante aangerammeld, een bekend gezicht verscheen in het open raampje.

‘Van Heemsbergen! - Hei! hou op, koetsier! Van Heemsbergen! je komt te laat, man! Hier, er is plaats!’

De vriend greep hem bij den arm en trok hem naast zich in het rijtuig.

‘Naar het station - gauw!’

‘Ik ga dus toch....’ dacht van Heemsbergen. ‘Maar natuurlijk ook!’

De werkelijkheid kwam tot hem als plotseling daglicht door de oogleden van een droomer.

‘We hebben nog tien minuten,’ zei hij, zijn horloge uithalend.

Hij kwam te Batavia aan op het einde van een stormachtigen Westmoesson-dag. Rondom lag alles onduidelijk in schemering en wolken; de regen ruischte in het duistere geboomte van een laan, waardoor hij een eindeloos langen tijd reed. Toen verschenen plotseling lichten en de voerman van zijn waggelig rijtuigje hield stil voor een stralend gebouw, dat met zijn zuilenrij en blank marmeren ruimten een Italiaansch paleis uit de Renaissance geleek.

Het was een hôtel.

Een bediende in een kleedij die half Inlandsche dracht, half de nabootsing van een livrei was, bracht hem naar zijn kamer, in een soort galerij,

die van drie kanten een donkeren tuin omgaf. In een wijde hal tusschen welker pilaren de buitenluchtduisternis zwarte vierkanten maakte, waren een dozijn andere bedienden, even zonderling gekleed, bezig een lange tafel te dekken, onhoorbaar heen en weer gaande op naakte voeten.

Van Heemsbergen vond kennissen uit Leiden onder de gasten, eenige met hem tegelijk uitgezonden Indische ambtenaren ter beschikking, die de reis met de Hollandsche mail gemaakt hadden, zuinig van Amsterdam af varend. Met een zekere deferentie kwamen zij den eleganten van Heemsbergen begroeten, die aan de academie in alles den toon had aangegeven van manchet-knoopen tot aan politieke opinies.

Het gesprek begon dadelijk over de audientie bij den Directeur van Justitie, die op den volgenden dag viel, en over de kansen op plaatsing.

Een van de jonge mannen vertelde dat hij al bij al de autoriteiten visites had afgelegd, en introductie-brieven mee had voor enkele van de invloedrijkste.

‘In Indië kom je er niet zonder kruiwagens,’ zei hij op een toon van onwrikbare overtuiging. ‘En het idee om de rimboe ingestuurd te worden - brrr!’

Hij had dat woord van ‘woestijn’ al opgevangen, waarmee de stedelingen het geheele overige Java plegen aan te duiden.

Een ander wilde wel in de Preanger zijn, om het klimaat, als het maar in of ten minste dichtbij Bandong was, ‘waar de races nog al vroolijkheid brachten’. En Solo zou ook nog wel te verdragen zijn, naar het algemeene oordeel, hoewel natuurlijk Semarang en Soerabaja verre verkieselijk waren. Een juist teruggekomen verlofganger die de bedrijvige stad kende, vertelde veel van de vroolijkheid en het ongedwongen leven daar.

‘Wat zijn ze hier toch eigenlijk komen zoeken?’ dacht van Heemsbergen.

‘Ik? Neen. Ik wil juist naar het binnenland,’ antwoordde hij op de vraag die de protectiezoeker tot hem richtte.

Hij dacht lang, dien nacht, zich heen en weer gooiend op zijn planke-hard bed, over wat hij tegen den Directeur van Justitie moest zeggen, om zich te doen kennen als wie hij was, in tegenstelling met die dertien-in-een-dozijnders die Indië niet anders aanbrachten dan een matige gewilligheid tot werken, in ruil voor een goed traktement en een zoo aangenaam mogelijke levenswijze.

‘Hij zal het wel begrijpen als ik zeg dat de Grave mij heeft gekozen om zijn werk voort te zetten,’ dacht hij.

Een zin ging hem plotseling door het hoofd, dien de terugkeerende verlofganger dien avond had uitgesproken.

‘Het is bij de rechterlijke macht ook niet meer zooals vroeger, er zijn geschikte lui te over. De promotie is maar langzaam tegenwoordig.’

‘Zooveel te erger voor de brekebeenen,’ dacht hij vluchtig, en nam den gang van zijn gepeinzen weer op. Hij wilde in het binnenland geplaatst worden, midden onder de Inlandsche bevolking, midden in het Inlandsche leven, midden in wat hij als bouwstof kon gebruiken voor zijn werk.

De nacht was al bijna ten einde toen hij in slaap viel, die gedachte meetrekkend in de vergetele diepte. En zij was weer helder in hem op het oogenblik dat de vuurroode afglans van den zonsopgang op de witte muren van zijn kamer hem wakker scheen.

‘Vandaag dus,’ dacht hij.

Hij maakte met nòg meer dan zijn gewone zorgvuldigheid toilet en liet zich naar het Waterloo-Plein brengen.

Langs een gracht, waar half-ontkleede vrouwen baadden in het groenige water, reed de sadoo-voerder hem naar een armoedig-leelijk huisje. Het was het Departement van Justitie. Binnentredend vond hij al een aantal wachtenden.

Een paar liepen op en neer, ongeduldige blikken zendend naar eene deur waarvoor twee Inlandsche bedienden neergehurkt zaten. Anderen stonden in groepjes bijeen, pratend. Alleen eenige weinigen, oudere mannen allen, waren gezeten.

De andere pas uitgekomen ambtenaren ter beschikking waren er ook reeds. Zij stonden in een hoekje bij elkander, met een zekere verlegen opmerkzaamheid rond te kijken.

Van Heemsbergen, die gemeend had vroeg te zijn, voelde een lichte gemelijkheid over die menigte vóorkomers. De beweging van plaatsmaken, waarmee de nieuwelingen hem stilzwijgend bij zich vroegen, ignoreerend, ging hij naar een venster dat op de gracht uitzag.

En hij schikte zich tot wachten, terwijl hij tegen het kozijn geleund de velen monsterde die hier als op een markt van intelligentie waren gekomen, ieder met zijn eigen waar en zijn eigen schatting daarvan. De woorden van den vorigen avond,

over een overvoerde markt en weinig kansen, kregen plotseling een forschen klank in zijn gedachte en een tastbaren inhoud.

Hij voelde een tot nog toe onbekende gewaarwording in zich opstijgen, iets als gispende naijver en haat bijna, terwijl hij de gezichten en de ruggen bezag van al die mannen die in die éene seconde zijn meerderen, mededingers en tegenstanders werden.

Er waren er van allen leeftijd en slag, oude, oudachtige, jonge, zelfbewuste, zenuwachtige, beslist kijkende. Een, met een zekere gestrenge sierlijkheid gekleed, had een rosetje in het knoopsgat en de verantwoordelijkheid van zijn rechterlijk ambt op het gezicht. Een ander toonde een opzettelijke nalatigheid in kleedij en houding als om te duidelijker blijk te geven van zijn vaststaan op een veroverde hoogte, waar hij boven alle bekommernis om uiterlijkheden verheven was. Een derde leek door moeheid alleen onverschillig omtrent den indruk dien hij maakte, apathisch geworden misschien gedurende een al te lange reeks afmattende Indische dienstjaren. Die uit de binnenlanden kwamen waren kenbaar aan een zweem van ouderwetschheid of onbeholpenheid in den snit van hun

kleeren, aan de nieuwheid van hun laarzen waaraan het wringen van den ongewenden voet te zien was, en aan de moeite die zij hadden met een hoogen, van angstzweet al doorweekten en slaphangenden boord.

De vier of vijf oudere heeren op het rijtje stoelen langs den muur keken verveeld en gelaten naar al die onrustigen. Er was er één bij die door alle komenden en gaanden met een bijzondere hoffelijkheid werd begroet. Hij zag den voor hem buigende aan met een blik, of hij nog even nadenken moest over de conclusie van een in gedachten omtrent hem gehouden pleidooi, vóor en tegen. En in zijn beantwoordenden hoofdknik, in den toon waarop hij: 'En hoe vaar je, meneer?' zei, in de wijze zelfs waarop hij zijn gele, magere handen wat vaster samenvouwde om den gouden knop van den wandelstok tusschen zijn knieën, lag de verzekering opgesloten dat er aan die conclusie, éénmaal geformuleerd, nooit of onder geen omstandigheden ook maar het allergeringste te veranderen zou zijn.

Hij had een blik geworpen op het groepje nieuwelingen niet ver van hem af, dat door het versche blank en rood der wangen afstak tegen al die bleeke, gele, vale en dorbruinige Indigast-

gezichten, en weer weggekeken als niet belangstellend voorshands in zulk rauw-materiaal. Van Heemsbergen echter bleef hij eenige oogenblikken lang opmerkzaam beschouwen, toen hij hem zag staan bij het venster; en hij wendde zich tot zijn buurman met een vraag waarop deze antwoordde door een blik naar den jongen man en een schouderophalen.

Van Heemsbergen bemerkte het, en zag weg, naar buiten turend in den regen die dicht begon te vallen.

Het gegons van de stemmen en de voetstappen over de steenen hield nu en dan een oogwenk lang op: dat was telkens wanneer de deur van de directeurskamer open ging voor een heengaande. De op den drempel hurkende bediende stond op, en zocht uit de wachtenden dengene wiens beurt het nu was, hem een leitje voorhoudend en een griffel; dan gingen de twee de belegerde deur binnen, de jongen met de beschreven lei voorop, de dus door zijn eigen handteekening aangekondigde achter hem aan. En het gonzen en wachten der anderen begon opnieuw.

Verveeld was van Heemsbergen gaan luisteren naar de gesprekken rondom hem heen.

Een man die met den rug naar hem toe stond, een kaal achterhoofd toonend dat in het kransje zwart krulhaar leek op een reusachtig ei in een zwart donzen nestje, zei:

‘Dat is wel mogelijk. Maar zijn chef laat hem zijn gang gaan, zeer terecht naar mijn opinie. Als hij nu tusschen de wielen meer doet dan een ander aan de schrijftafel? Ik sprak er verleden nog over met Kollembrandt, en die vindt het ook.’

‘Wat? dat Hendriks iemand is die een toekomst heeft?’

‘Jawel! En met wien we rekening zullen moeten houden later: en hij vond zelfs dat het nu al begint. Zoo'n jong baasje als hij nog is... Ah! Jawel!’

Hij krabbelde zijn naam op het leitje dat de bediende hem voorhield.

‘Tot straks, heeren.’

Van Heemsbergen had opgezien, getroffen door dien klank: ‘Kollembrandt’, die als een leus en een wachtwoord door professor de Grave's colleges placht te klinken; en toen hoorde hij ‘Hendriks’. Hij keek den spreker na.

‘Hendriks!’ dacht hij. Dat moest de zoon zijn van den gymnasium-concierge uit Leiden, die een

paar jaar geleden zijn ambtenaars-examen had gedaan. Hij kon zich het gezicht niet herinneren, dat hem te nauwernood van aanzien bekend was geweest aan de Academie. Zóo. Dus Kollembrandt voorspelde hem een carrière....

De jongen met het leitje verscheen weer en bleef staan voor een in rossig-zwart gekleeden man die met een zenuwachtig gebaar aldoor zijn zakdoek over zijn gezicht haalde. In plaats van de lei aan te nemen wendde hij zich met een buiging tot den veel-begroete op den stoel.

'Mag ik u mijn beurt afstaan, meneer Hulsvelt?'

De dus gehuldigde nam met een hoofdknik het eerbewijs en den dienst aan en ging majestueus naar binnen.

Van Heemsbergen sloeg een minachtenden blik op den zenuwachtige, die nogmaals zijn klam voorhoofd afdroogde.

'Ook al een van het soort dat liever kruipt dan gaat!'

Hij droeg zijn hoofd te steiler om die herinnering toen eindelijk de beurt aan hem kwam.

De Directeur, die het leitje in de hand hield, keek met schuins gebogen hoofd en een frons van inspanning naar den gegriffelden naam, en van

dezen naar den binnenkomenden jongen man, alsof hij schrift en schrijver vergeleek.

‘Gaat u zitten, meneer-e-meneer Vlaardingen.’

‘Van Heemsbergen,’ zei de aangesprokene met een beweging van den romp die een buiging kon beduiden. ‘Of ik op de soos in Leiden was,’ critiseerde hij zichzelf, door den klank van zijn eigen stem getroffen. - ‘Enfin.’

‘Ah pardon, van Heemsbergen!’ herhaalde de Directeur de wenkbrauwen even opstekend. ‘Neemt u plaats, meneer.’

Van Heemsbergen trok den stoel met een besliste beweging naar zich toe, ging zitten en zag den man met het gele gezicht, het lang-afhangende grijze haar en de moede oogen achter de brilleglazen aan.

‘Hebt u een voorspoedige reis gehad.’

De Directeur sprak de vraag uit zonder den vraagklank.

‘Zeer voorspoedig, dank u,’ antwoordde van Heemsbergen. ‘Zit ik hier soms op thee-visite?’ dacht hij.

De Directeur zuchtte, nam een zakdoek als een servet van zijn knieën en veegde zijn beslagen brilleglazen af. Daarop de veeren weer vasthakend

achter zijn ooren, begon hij te zoeken tusschen een hoop papieren op de schrijftafel. Zonder op te zien, en weer op dienzelfden effen toon die de vraag veranderde in een terloops geuite opmerking, ging hij voort.

‘En u stelt zich voor in dienst te treden bij de rechterlijke macht hier....’ Hij vond het gezochte, een blad met een reeks namen beschreven, zag dien van van Heemsbergen bovenaan en keek op, een snellen onderzoekenden blik vestigend op den jongen jurist, wien zijn examinatoren dien rang hadden toegekend.

‘Ik zou wenschen in de binnenlanden geplaatst te worden,’ verklaarde van Heemsbergen. ‘Om de inlandsche instellingen te kunnen bestudeeren zóo als ik het mij voorstel te doen, in den geest van professor....’

‘Een plaatsing in de binnenlanden is het gewone begin van de rechterlijke ambtenaars-carrière in Indië,’ merkte de Directeur effen-weg op, weer beginnend te schuifelen met zijn stukken en papieren. ‘Ahem. De... de aspirant-ambtenaren die mij dit jaar ter beschikking gesteld zijn... zullen zich waarschijnlijk een tijd van wachten moeten getroosten... In verband met de aanspraken der reeds

aangestelden... en der...' Hij nam een stuk uit den hoop en keek het in. 'Er zijn drie voorzitters van landraden binnentijds van verlof teruggekeerd,' zei hij op een afdoenden toon, het papier weer neerleggend. 'U zult de beslissing van het Departement vernemen, meneer... Uw handteekening is niet zeer duidelijk - van Heemsbergen? juist, meneer van Heemsbergen.'

Van Heemsbergen begreep dat de audiëntie ten einde was. Hij stond op, boog, en ging heen. Een gevoel van zich belachelijk gemaakt te hebben, doortintelde hem prikkelend van de slapen tot de voetzolen.

In de gang een van de andere aspirant-ambtenaars met een van verwachting gespannen gezicht op zich ziende toekomen, haastte hij de trap af, en sprong in een sadoo.

De voerman schikte zich wat gemakkelijker op zijn bank.

'Waarheen, toewan?' vroeg hij zonderom te kijken.

'Hôtel de l'Europe!' riep van Heemsbergen driftig. 'Rijd wat aan, slaapkop!'

Het stortregende. Tegen de neergelaten wasdoeken gordijnen en op de kap van den sadoo was het een kletterend geroffel, zóo luid, dat het den

plassenden hoefslag van het paardje bijna onhoorbaar maakte. Er hing als een grijs, dichtstreepig gordijn van stralen voor den naasten afstand. De boomgroepen en de huizen langs het Plein schemerden er vaag als wolken doorheen.

Van Heemsbergen keek er naar zonder te zien. Het gele moede gezicht van den Directeur was tusschen zijn denken en de dingen. En hij zag zichzelven, beginnende met dien zin dien hij dien nacht zoo lang bepeinsd had, en er in blijvende steken.

'Ezel!' zei hij plotseling hardop. Hij smeet het scheldwoord op goed geluk naar één van die twee gezichten.

De sadoo gaf een schok en bleef scheef hangen. 'Er was een kuil in den weg,' zei de voerman in zijn neurend maleisch.

De breede laan stond blank; het water kwam tot aan de as der wielen; het leek een trage rivier wat daar uitgestrekt lag tusschen de hooge boomen.

Met schreeuwen en er òp slaan kreeg de voerman het wanhopig trekkende paardje weer vooruit en den sadoo uit den kuil. Hij keerde om en zocht een anderen weg naar het hôtel. Op een sukkeldrafje nu en stapvoets dan ging het voort, door plassen heen en modderkuilen.

De schok had van Heemsbergen wakker geschud uit zijn wrevelige muizenis. Hij keek om zich heen naar dat Batavia, dat hij voor het eerst zag na zooveel jaren er aan gedacht te hebben.

Grauw, van nattigheid dampend en beslijkt lag de stad onder den kletterenden regen. Er waren kleuren noch lijnen in te bekennen. Wat wit van huizen was geweest, groen van boomen en struikgewas, lichtgeel van grond was doorsopt en verwaterd, door elkaar geloopen tot een vuile vaalheid. Muren en daken stonden vaag in de wademige atmosfeer, met stompe hoeken en weeke omtrekken, of de steen, weer tot zachte klei geregend, zich oploste en afdroop. De huizen, waar de regen tusschen de pijlers door naar binnen joeg, leken verlaten als bouwvallen in een moeras. De loop van een straat, de gedaante van een plein viel nog maar te gissen uit de richting van een traag bruin kanaal, de breedte van een onder den regen bobbelend meer, waar, blauw-omdampt, boomgroepen uit opdoemden, die lage heuvels leken. Onder een brug door, schurend en persend tegen de bogen, kwam een troebele rivier aanstuwen, overslierd met slingers vuil, geel blazig schuim, en bevracht met drijvende eilanden van zoden en struikgewas,

warsels biezen, kruid en gras, geknakte stammen, afgescheurde takken en met de naakte wortels omhoog dobberende stronken. Ziender oogen wies het water, zijn rand van schuim en vuil opduwend tegen den hoogen oeverberm, waar half naakte Inlanders, glimmend als pas gegoten brons, op een rij achter elkander aan liepen, zich met de teenen vastklauwend in den glibberigen grond.

De gezichten van Hollanders die uit voorbijkomende rijtuigen keken, waren vaal bleek als van koorts. De lucht voelde klam. Het rook naar modder, vuil en verrotting.

Een onuitsprekelijke gewaarwording van ellende en verlatenheid greep van Heemsbergen in de ziel. Batavia leek hem, een stad niet, maar het lijk van een stad, halverwege verzonken al in het moeras, waarin zij omgekomen was. En hij voelde zichzelven, als wezen van wil en intelligentie, in dit door de elementen overweldigd land al van te voren verwonnen en tot ondergang gedoemd.

Den geheelen dag kon hij niet meer onder den druk uitkomen, die hem op dat oogenblik omlaag gedwongen had.

Hij bleef in zijn kamer om het kansen gissen en plannen maken van de anderen niet te moeten

aanhooren, die allen opgeruimd leken of zij de gelukkige toekomst als onderteekend contract in den zak hadden. Op en neer loopend tusschen de kale muren, luisterde hij, door telkens verdreven, telkens terugkomende gedachten heen, naar het druischen en daveren van den regen. In den vijver, die de tuin geworden was, sprongen van de vier hoeken der galerij vier watervallen bruisend omlaag. Een zinken dak ratelde als twintig tegelijk geroffelde trommels. Ergens vandaan klonk een langzaam stijgende chromatische schaal, die hooger en hooger zong, tot zij ineens afbrak in een klokkend geluid van overloopen.

Tegen den avond hield de regen op.

Er ging als een verzuchtend ruischen door het nat-zware loover der boomen. En in de opklarende lucht begon, onzeker nog, hier en ginder een sterretje te gloren.

Van Heemsbergen hoorde een bekende stem aan zijn deur.

'Wat zit je hier in den donker? Kom mee naar de sociëteit, zeg! Ik zou je immers in kennis brengen met mijn neef Bossing.'

Het was Hildens, een teruggekeerd verlofganger met wien hij de mailreis gemaakt had.

Hij stond lusteloos op.

‘Dus een sociëteit heb je hier toch!’

‘Natuurlijk! twee zelfs. Hoe meen je dat?’ vroeg de ander verwonderd.

‘O, zóo maar.... omdat je hier zoo langzamerhand het gevoel krijgt buiten de beschaafde wereld te zijn geraakt.’

‘Wat een idee! - Kom nu!’

Het was vol op de sociëteit. Over de menigte der bezoekers - gewichtig-kijkende groepjes whisters, hier en ginds verspreide uitspellers van couranten, pratenden en luisterenden rondom marmeren tafels, waarop de gevulde glazen een tinteling van bleek-geel en oranje zetten, biljart-spelers in hun hemdsmouwen, met de queue in de hand kijkend naar den stoot, die de ballen klik-klakkend over het sterkbelichte groene laken deed loopen, hing een atmosfeer van gezelligheid.

Van Heemsbergen gevoelde zich als uit den vreemde plotseling weer thuis gekomen, toen hij, door Hildens voorgesteld, plaats nam in een kring waarin hij twee nog van het gymnasium bekende gezichten ontdekte.

Het gesprek werd levendig, het nieuws ‘uit Europa’, dat de mail den vorigen avond had aangebracht, was onder discussie. Van Heemsbergen merkte met eenige verwondering hoe goed op de hoogte van Hollandsche toestanden die kolonisten waren, aan wier doen en zijn zelfs de intellectueelen in het Moederland zich zoo weinig gelegen lieten liggen.

Bossing, de neef van zijn geleidsman, een bekend advocaat, die zijn achtduizend in de maand maakte, zooals Hildens hem had verteld, bleek het gesprek te leiden, hoewel hij maar weinig zei; de anderen wendden zich telkens tot hem.

‘Ja,’ zei er een, de rede van den Minister van Koloniën en de beschouwingen der Hollandsche couranten daarover besprekend, ‘zij schijnen het in Holland maar niet te kunnen begrijpen, dat er hongersnood is op Java. Het idee van Indië als van een land overvloeiende van melk - van klappermelk - en honig, is er niet uit te krijgen.’

- ‘Java is een Paradijs, en de Javaantjes, dat zijn van die half-idyllische, half-dierlijke wezens - iets tusschen een bruin-geschilderden herder van Watteau en een orang-oetan in - die de vruchten van de boomen halen en spelen in de schaduwé,’

antwoordde Bossing. Hij lei den nadruk op de laatste lettergreep van schaduwé, of hij het refrein aanhaalde uit dat lange lied van:

> En de boom stond in de schaduwé
> En bloei – de - schoon.

‘Maar het land is toch rijk,’ constateerde van Heemsbergen, die niettegenstaande zijn theoretische kennis van Indië min of meer datzelfde overgeleverde idee omtrent land en volk had.

Een beoordeelaar der ministeriële rede, een handelsman, pas terug van een reis door Midden-Java, waar hij in opdracht van een bank rijstlanden had geïnspecteerd, antwoordde: ‘Jawel, het land is rijk. Maar de Inlander krijgt den rijkdom niet. Slechte irrigatie; en Chineezen en Arabieren; en als er dan misgewas bij komt - ik heb dingen gezien daarginder - een hel van gruwelen en ellende!’

Hij vertelde van het uitgehongerde land en de menschen, die lagen te sterven langs den weg.

- ‘Het is zeker verschrikkelijk! Maar één goede rijstoogst en alles is weer in orde!’ antwoordde een optimist.

- ‘Ook voor degenen die dood zijn, zeker.’

- ‘Boneman heeft goed gezorgd voor zijn Residentie, schijnt het. Ze zeggen, dat hij voorgedragen is voor een decoratie.’

- ‘Wat een carrière maakt die man!’

Het gesprek kwam op persoonlijke dingen.

Hildens, die zich tegenover van Heemsbergen als waarnemer van de honneurs van Indië voelde, noemde hem namen van kolonialen roem.

‘Dat was van Rijn die daar net voorbij ging - de ingenieur die de nieuwe kolenmijnen gevonden heeft, waar eerst niemand aan gelooven wou; hij heeft vijf jaar er voor gevochten, met al zijn chefs, tot den Directeur en den Gouverneur-Generaal toe, - en toen met de aandeelhouders van de maatschappij, die hij bij mekaar had gekregen, - en toen met een Engelsch consortium dat hem den voet dwars zette; maar nu *is* hij er.... De officier aan het tafeltje in den hoek, met dat vreeselijke litteeken langs zijn oog, is Hasselaar, Dries Dollebotter zooals ze hem in Atjeh noemen; je hebt zeker van hem gelezen in de couranten - je kunt niet met zúlke nuchtere woorden vertellen wat hij gedaan heeft of het lijkt een roman - van de soort waar je een razenden Roelant van een schrijver voor zou moeten hebben..... Die

ouwe dikkert met het lintje in zijn knoopsgat, dat is de Raad-van-Indië Martens. Wist je dat hier alleen de Raden van Indië een hoogen hoed dragen? Gewone stervelingen zooals jij en ik moeten het met een dopje stellen. O! kijk eens!' viel hij plotseling zichzelven in de rede. 'Daar komt een beroemdheid! dáar, - hij kijkt net om! - dat is Oliviers die den tocht dwars door Borneo gemaakt heeft, en die ze al zeiden dat door de inboorlingen vermoord was!'

Een lang, smalschouderig man, met een onregelmatig gezicht, scherp van magerte en brons-bruin verbrand, waarin, zonderling, een paar lucht-blauwe jongensoogen lichtten, was binnengekomen. Iemand in de zaal riep hem aan en hij wendde zich tot hem, de wenkbrauwen even optrekkend met een glimlach in den blik, als om iets onverwachts en pleizierigs. In zijn gezicht, zijn figuur, zijn bewegingen was iets lichts en tintelends, als een vroolijk-gespannen verwachting van elk oogenblik, en een welkom! voor wàt hem ook gebeuren wilde, of de geheele wereld met al haar kansen, mogelijkheden en gevaren een feest voor hem was en een zékere triomf.

Van Heemsbergen zag op. Dat was dus de man

wiens vermetele tocht, het onbekende in, de mannen der wetenschap over de geheele wereld in spanning, angst, hoop en verrukking had gebracht. De blauwe jongens-blik trof den zijne. En het was ineens, over de hoofden van die pacifieke babbelaars en borreltjes-drinkers heen, als een opschittering van wat hij, midden er in staande, toch niet gezien had - het wónderrijke, prachtige, gevaarlijke Indië, dat onder donkerte en starre-flonkering verborgen lag rondom die nagemaakt-Hollandsche sociëteits-zaal.

Het was maar de schokkende glans van een seconde, en hij had de gewaarwording die hem doorflitste niet in woorden kunnen duidelijk maken; maar om hem en in hem was alles er door veranderd, de gezichten van de menschen, de brokstukken gesprek hier en daar, de houding van de barrevoetsche bedienden, zijn eigen stemming. Die schijn van thuis-zijn waarmee hij een oogenblik te voren zich tot een laffe tevredenheid had gepaaid, was vervlogen; en als door openbarstende vensters en deuren kwam rondom wijdte, ruimte, grootheid. Het was alles nieuw, en zoo onbekend en vreemd dat er zelfs niet naar te raden viel. Maar hij had de plotselinge overtuiging dat het goed en heerlijk zou wezen.

Tegelijk, en, naar het hem toescheen, buiten alle verband met die gedachte, schoten hem de woorden van den glimhoofdigen redeneerder op de audiëntie van dien ochtend te binnen:

'Ik heb er over gesproken met Kollembrandt'.

Kollembrandt, de philosoof-jurist, wiens ideeën hem naar Indië geleid hadden, als fakkels, opgeplant langs een nieuwen weg, een slenteraar des nachts! Van hem sprak die man als van een kennis en een kameraad. Hij deed zijn werk hier te Batavia in een of ander duf kantoor, in een van die huizen, die dien ochtend geleken hadden op bouwvallen in een moeras; hij deed er sedert twintig jaar werk, dat de besten als een onbereikbaar voorbeeld beschouwden. 'Dat ik daar niet aan gedacht heb van ochtend, toen alles zoo beroerd was,' dacht van Heemsbergen. 'Hèt kan dus!'

Het was laat toen hij naar zijn hotel terugreed. Bij het opbreken van het sociëteitsgezelschap had Mr. Bossing zoowel hem als Hildens te eten gevraagd, dat gezegde over 'de vrienden van onze vrienden' aanhalend dat, als hij zei, in Holland een manier van spreken, maar in Indië een manier van doén was.

De weelde in het rijke huis van den advocaat trof hem door een bijzondere schoonheid, een adel die niet, zooals in Holland het geval geweest moest zijn, van het intellectueele karakter der bewoners kwam, maar die in de dingen zelf lag, in de omgeving, in het land, - in de sobere pracht van al dat marmer en die statige zuilen, in den nobelen zwier der palmen en breed gebochte varens in de voorgalerij, die smaragd-klaar gloorden tegen de zwarte buitenlucht, - in den sterrenglans, den geur van onzichtbare bloemen, de geheimenis die uit den wijden nacht naar binnen dreven.

Hij dacht weder aan Italië en den Renaissancetijd. Zijn zwarte laarzenpunten op dat edele wit van den vloer hinderden hem; hij was er bijna verwonderd over, al de anderen zoo op hun gemak te zien bewegen in die vorstelijke omgeving.

Aan tafel kreeg hij een plaats tusschen twee vroolijke jonge meisjes, die babbelden over bals en pic-nics, en over alles en nog wat lachten, met den animo van beginnelingen in het pleizierleven; na een kwartier leek het hem of hij ze beiden al lang gekend had.

De tafel, weelderig aangericht als voor een feest, was overschitterd van gele en oranje bloemen,

als vonken brandend tusschen ijl-wit van kristal en somber wijn-rood. In het lampenlicht, dat hun bleekheid zacht verguldde, leken de jonge vrouwen teertjes-frisch en fijn, bevallig in hun luchtige kleeren waar een geflikker van sieraden uit te voorschijn brak. Het wit van de muren verdween onder een regenboog-tinteling en pauwe-pracht van Chineesch porselein. Er hingen stukken bonte zijde in de hoeken met vreemde letterteekens en zinnebeelden verrijkt - vaandels bij optochten rondgedragen en lang bewaard in de schemering van een of anderen verren tempel. En ivoren Boeddhabeeldjes zaten stil tusschen gedrochtelijk-prachtige draken, vogels en bronzen monsters.

Teruggekomen in het hôtel bleef van Heemsbergen nog lang zitten in de voorgalerij, starend naar de millioentallige starrentinteling boven het wolkig zwart der boomen en de eene sigaret na de andere rookend, terwijl hij trachtte zijne gedachten en indrukken, door elkaar geschud als de bonte fragmenten in een kaleidoscoop, tot een herkenbaar beeld te schikken.

De dag, oneindig lang in zijn terugdenken, ging lijken op een tooneelvoorstelling waar scènes uit het Oosten en uit het Westen bij telkens ver-

wisselende en verschuivende decoraties werden gegeven, zóo, dat hij soms niet geweten had of hij in Holland was of in Indië of in een derde, ergens tusschen die twee gelegen streek. De stort-vloedende regen over de halfverdronken stad in den morgen, de lichte sterren-heerlijkheid nu, hongerende ellende, rijkdom, verwaarloozing en luiheid, heroïsche levens, zijn eigen verleden en gekozen toekomst, alles tegelijk overstelpte zijn gedachte.

Om tot rust te komen begon hij een brief aan zijn meisje.

Maar hij moest ophouden met schrijven telkens, en als opduiken uit aanrollende golven en adem scheppen, eer hij weer verder kon.

- - - 'Het is geen kolonie, het is een wereld,' zag hij dat hij geschreven had.

Acht dagen later was hij benoemd te Soemberbaroe: 'ter beschikking gesteld van den President van den Landraad aldaar om door hem te worden belast met griffiers-werkzaamheden,' luidde de formule van het officiëele stuk.

Soemberbaroe is een plaatsje in het Cheribonsche binnenland, vèr van den grooten weg af, op

de heuvelende, glooiende grens gelegen van de bergen, die hier top boven top opstijgen naar de Preanger hoogten, en het laagland dat wijd uit en breed heenstuwt naar de zee.

Onmetelijk ligt de vlakte, blauwgroen tot aan den gezichtseinder toe, in den regentijd met kwikzilverglansen van staand en stroomend water, in de heete maanden met het goud van rijpe rijst doorschoten.

Op Oostmoesson-dagen als de zon in haar zenith de wit-gloeiende spits lijkt van een rondalom holomhoogslaande azuren hemelvlam, wordt de vlakte zelve een zee voor het oog. Als water onder wind siddert de grond in de van hitte trillende atmosfeer. Het plantengroen, half doorzichtig gesmolten, ligt te tintelkaatsen, popelend tusschen blauw en goud. In het schaduw-zog van voorbijdrijvende wolken komen koelere tinten opgeweld door de schittering, mat grijsgroen van bamboebosschen, bruin van omgeploegde aarde, daken-grauw van een dorpje. Hier en ginder blinken schel-witte vierkanten, waarboven een doorzichtig blauw hangt; het zijn suikerfabrieken onder de rookwolk van hun hooge schoorsteenen. Een aantal liggen er verspreid over de vruchtbare vlakte, de verste nog

maar kenbaar als onzekere glimpjes, die naderbij duidelijk in stevigheid van steen. Van hun glooiende velden af zien de lieden van Sóemberbaroe ze als harde knoopen in een gelig-dun wegen-net; langs de mazen krieuwelen proestend zwartige stoomtrammetjes heen en weer; en in den oogsttijd van het riet komen, of het reeksen waren van die lichtgroene rupsen die in eenige uren een boom kaal afvreten, niet-eindigende rijen hoog-beladen karren op die vierkante witte plekken toe gekropen, den grond naakt en bruin latend waar ze overheen gegaan zijn. Na korten tijd ligt dan de wijde vlakte verarmd en vaal aan den voet der bestendige bergen.

In een breed-gezwaaiden half-kring, waarvan de uiteinden wegdommelen tusschen luchtblauw en ronding van wolken, staan zij hier statig tegen den zuiderhemel geschaard, top naast blinkenden top. Achter de noordelijkste rij, van voet tot kruin van uit de vlakte zichtbaar, komen er hoogere, en weder hoogere daarachter en nogmaals steilere spitsen in de verte boven die hoogten uit, als edelsteenen klaar en zuiver-geslepen glorend in de zon. Rondom den Tjeremai heen, wiens driehoekige top het landschap overheerscht, verdringt zich een drom van heuvels, breedgeschoft, met gladde

ronde koppen en trage flanken, bultend en inzinkend onder de groene ruigte der rijst. Talloostoppig, groep achter groep, komen zij uit de verte er aan; een ontzaggelijke kudde reuzenbeesten, opgeklommen uit de wegrondende diepte achter den horizont als uit een wereldstroom-ravijn, de donkere bosch-vachten zwartig van afdruipend nat en wolken ademend tegen de zon. En hun hemelhooge herder, de Tjeremai, staat blinkende.

Op een neerglijdenden voorsprong der laatste hellingen tusschen de heuvel-hoogten en de wijde vlakte in ligt Soemberbaroe; de hitte-trillingen en het groengouden licht-geschitter der rietvelden spelen tegen de gevlochten wanden der hutjes aan; over de atappen daken komt de vochtig ruikende koelte neergestreken van het bergbosch, en de beek, die wit-beschuimd de steilte komt afgeschoten, houdt op de velden welig het gewas. Van uit de verte gezien is het plaatsje een brokkelige, grijs-bruine kern in een onregelmatigen ommezwaai van groen.

Wie over het heuvelpad nader komt ziet tusschen het bruin hier en daar wit blinken - de gepijlerde gevels van eenige Hollander-huizen, die daar blank, hoog en breed en in luttelen getale tusschen de bruine hutten staan als de vreemde-

lingen zelven tusschen de donkere kinderen van het land, in een overheerschende minderheid.

Er wonen in Soemberbaroe een goede vijftig Hollanders, - Europeanen, zooals zij zich in Indië plegen te noemen, - alsof zij alle geringere nationaliteits-verschillen willen overdekken met dien algemeenen naam, om zich in te breeder massa af te scheiden van den Aziaat, te scherper het blanke ras tegenover het bruine te stellen.

Alleen in de koele uren, kort na den opgang, kort voor den ondergang der zon, zijn ze op den landweg te zien, langzaam bewegend in de schuingestrekte schaduwen der njamploeng boomen, die van weerszijden hun takken elkander tegemoet breiden; de mannen van schoenen tot hoed in het wit, de vrouwen meest in den bonten sarong, de witte kabaia, en de vergulde sloffen aan den blooten voet, die de maar weinig veranderde dracht der Inlandschen zijn.

Een langzame maar nooit ophoudende verschuiving, - het komen en gaan der ambtenaars met hun gezinnen, die door den Regeeringsdienst hierheen gebracht en na een paar jaren weer weggevoerd worden, verandert altijddoor de bijzondere trekken dier groep, die in haar algeheel

voorkomen dezelfde blijft. Vier of vijf jaar is wel de langste tijd dat alle dezelfde gezichten te zien zijn in die tintel-schaduw der njamploengs. Een denkend, maar van de wereld daarbuiten niet wetend wezen zou hen houden voor een stam van menschen, die in groepen van grijsaards, jongelieden, volwassenen en kinderen geboren werden, slechts die vier of vijf jaar leefden en weder in groepen stierven, plotseling ontstaan, spoorloos vergaan, vernieuwd altijddoor te midden van een anders geaard, anders gevormd en gekleurd, anders levend en anders stervend volk, dat, onbegrijpelijk, met zijn vele honderden aan die enkelen onderworpen lag.

Het uit de verte onderscheide bruin van de Inlandsche riet-daken verdwijnt voor de oogen van wie het dorp inkomt.

Onzichtbaar van den weg af, achter een manshooge gladgeschoren haag van donkerbladerig gewas, dat aan den top in vlamroode bloemen uitbreekt, liggen hun erven en hun bruine huisjes, als vogelnestjes sierlijk uit vezels, bladeren en riet gevlochten, en als vogelnesten wèl verstoken in dichtheid van bloesem- en vruchtdragend geboomte. De bewoners zijn van het eerste dageraads-gloren

tot aan den opgang der sterren in de open lucht, schuilend alleen in de middaghitte. Maar ook dan ligt de weg niet geheel verlaten; op elk uur van den dag zijn er half-naakte, bruine, licht-bewegende gedaanten te zien. Mollige kindertjes dribbelen heen en weer, van het eene erf naar het andere, de openingen der hooge bloemenhaag in en uit. Een ris vrouwen, de eene achter de andere aan, stappen voorbij, op weg naar een passar in de buurt; eene, slank en rechtop onder den last, draagt in een vlakke rijstwan een schitterkleurenden hoop vruchten op het hoofd; haar oogen tintelen in de neerslaande schaduw, die op de maat van haar wiegenden gang heen en weer schommelt. Een jongetje van een jaar of tien drijft een paar ontzaglijk-gehoornde karbouwen voor zich uit, een langen, als een grashalm sierlijk gebogen bamboetak zwiepend. Met statige langzaamheid stappen de breede beesten voort, kauwend onder het gaan, en den zoetrokigen adem in wolkjes door de wijde neusgaten stuwend. Onder het bladerdak van een loodsje staat een vrouw rijst te stampen, haar kind in den schuins omgeslagen slendang op den rug. Een man komt terug van den oever der rivier, waar hij gras heeft gesneden,

het halmige groen optastend in een soort hooge en smalle kooi van rechtopstaande bamboestaven; aan weerszijden van zijn schouderjuk hangt er eene, overvol; de drager lijkt een schommelende grasheuvel, waar, zonderling, een paddestoelvormige hoed boven op ligt. Een landbouwer, thuiskomend van het veld, loopt naast zijn buffelspan, dat, het driehoekige juk op den nek, zijn touwen leidsels nasleept; hij draagt zijn licht houten ploegje over den schouder.

Als het donker is klinken nog zingzangerige stemmen. Rondom het vuurtje van den waker, die iederen voorbijganger aanroept om het onveranderlijke antwoord van 'Prin!' te hooren, hurkt een kring geburen. Een venter van vruchten, koekjes en zoete dranken zit een eind verder met een lichtje dat zijn lekkere waar beschijnt, en aangelokte mannen en vrouwen komen er van proeven. Ergens in de donkerte zit een fluitspeler; zijn deuntje houdt aan, klagend en verliefd, en een meisje sluipt met kloppend hart en ingehouden adem langs den gevlochten huiswand, waarachter haar moeder nog niet in slaap is gevallen.

Als alle Javanen leven de menschen van Soemberbaroe van den landbouw: ambacht of koopman-

schap kennen zij niet, althans niet als werkelijke nering; zij leven van, op en met hun akker. Wie het bestaan en de gewoonten der gewassen kent, kent de hunne; en in de gedragingen van de menschen ziet hij als in een spiegel den toestand van het veld.

Of de moerassige akker streep bij streep groener wordt van zorgvuldig gepote rijst-plantjes; of het onkruid, uitgewied, ligt te verdorren op de lange, nauwe richels tusschen het kweek-gewas; of de ketella en de katjang-boontjes forsch-groeiend geen zorg meer van noode hebben; of de velden geel zijn van rijpheid; dat ziet hij aan het heengaan, vóór dageraads-glimmen, van geheele gezinnen, die alleen de allerkleinsten bij het strompelende grootmoedertje achterlaten; aan de achtelooze kleeding van de vrouwen, die moe en zak-schouderig den weg afkomen; aan de rust die de mannen genieten op de baleh-baleh voor het huis, een strootje rookend onder het snijden van een krisgevest, dat zij met de palm polijsten, of het knutselen van velerlei huisraad, terwijl de vrouwen uren achtereen voor weefstoel of batik-raam gehurkt zitten; aan de feestkleedij van het geheele dorp, de bloem in den hoofddoek van de jonge mannen,

het houten dolkje als sieraad in den losgedraaiden haarknoop van de jonge meisjes gestoken.

Als een slecht jaar maar weinige dunne halmen heeft laten opgroeien op het veld, of als de geldschieter er al de volle van heeft weggehaald, verdwijnt deze en gene een tijd lang uit het dorp; en dan is hij te vinden in het laagland, gebukt met zijn houweel over de klonterige suikerriet-velden, of zweetend tusschen de kookpannen van de stinkende fabriek.

Maar ziet hij, van de bovenste sport der ladder neerkijkend, den gouden halmenhoop hoog in de schemering van het rijstschuurtje, dan geeft hij feesten. Er is veel geklik-klak van stampers op de erven: in de rookerige keukens gaan de vuren bijna niet uit. De jonge mannen loopen te dragen met hout en water dat zij in oude petroleum-blikken, schommelend aan een juk, uit de rivier gaan halen. En wie een geweer heeft of van een eind gaspijp en een blok hout er een maken kan, gaat de heuvels in om wild; als hij terugkomt is hij druk en grootsprekerig; hij en zijn kameraden hebben een kostelijken last hangen aan den buigenden draagstok. Er wordt gebraden en aan speten van groen hout geroosterd. En lappen

bleekrood herte-vleesch, dat de vrouwen met scherpe kruiden hebben ingewreven, liggen nog lang daarna te drogen op de daken, al zwartiger wordend in den fellen zonneschijn.

Een tocht de heuvels in is een gang naar een feest voor de lieden van Soemberbaroe: het minste of geringste wordt een aanleiding, een reden en een dringende oorzaak om zich op te maken daarheen. Als er al geen wild verlangd wordt voor een bruiloft, een besnijdenis-feest of eenige ‘slamettan’, dan is er toch stellig bamboe uit het bergbosch noodig om, vóór de regentijd begint, het dak van het huis te beleggen met de in tweeën gespleten schalmen, die, in verspringende rijen, als pannen over elkander sluiten; of rottan om de gevlochten wandvakken, die op de naden los beginnen te gaan, weer aan elkander te strengelen; of wildhout voor het gebinte waar de molm in is gekomen.

Dikwijls ook is aan den loop van het water door de akkerkanaaltjes te bemerken dat er iets aan de leiding boven niet in orde is; wie weet of de menschen in Langean, het heuveldorp, niet een heimelijke sloot gegraven hebben om het water van Soemberbaroe te stelen voor hun eigen velden? het is dus zeer noodig dat de water-opzichter

en wien het meer aan moge gaan, daar naar ga kijken!

Dan komt de beurt van pasar-houden ook op geregelde dagen aan Langean: en al de vrouwen van Soemberbaroe moeten er heen om aren-suiker, die in het bosch gewonnen wordt uit den sappigen bloemenstengel der palmen, te koopen en frissche, teergetinte berg-groenten, die zij langs de huizen der Hollanders verder willen venten, of kannen, schotels en kommen van het grijze aardewerk dat het heuvel-volk maakt: en zelven willen zij er vuchten veilen uit hun tuin, en visch uit den dorpsvijver, om niet te spreken van de sarongs en de slendangs die al zoo lang van weefstoel en batik-raam af zijn.

En ten allen tijde gaat de heuvels in wie God wil bidden om geluk of den Duivel overreden hem te verschoonen van ongeluk; want in het bosch is een heilig graf, en de gebeden dáar, onder brengen van offerande uitgesproken, worden zekerlijk verhoord, en de droomen van wie op het graf den nacht doorbrengt, zijn onbedriegelijke voorteekenen.

Om al die redenen, en om meerdere nog, gaan de mannen en vrouwen van Soemberbaroe het

heuvelland in. Zóó vele namen geven zij aan de onwederstaanbare kracht, die hen telkens weer trekt naar de hoogten. Zij gaan het laagland in om geld; maar naar de bergen om vreugde.

Zoo dan licht Soemberbaroe met zijn inheemsch volk en zijn vreemde overheerschers, met zijn velden, slagschaduwen, zonneschitteringen, met haastige bergstroomen, wolken en wind uit zee en stormende regens, van de wereld af tusschen de schatrijke vlakte en de gelukkige heuvels in.

Van Heemsbergen keek er lang naar, van de hoogte van den bergweg af.

Toen de tuinjongen van het schunnige hotelletje, dat het eenige is op de plaats, hem van Heemsbergen's brief kwam brengen, zat de President van den Landraad gemakkelijk, in slaapbroek en kabaai, de ‘Java-Bode’ uit te spellen, met slokjes en gegorgel zijn derden kop thee slurpend.

Hij was een man van een goede vijftig, grijsharig al, met een burgemeestersbuik, een dubbele onderkin en de gele tint van een leverlijder tot op zijn bijzonder kleine, welverzorgde handen toe. De bruinige kringen om de slap-onderzakte, eenigszins bol staande grijze

oogen, de dunne kromme neus en de platte hangwangen deden het gezicht lijken op een reusachtigen, bleeken papegaaiekop. Onder het lezen trok hij, om zijn lorgnet in evenwicht te houden, den neus wat neer, zoodat de voorkomende bovenlip er den snor tegen aan duwde, met precies dezelfde beweging als waarmee de vogel zijn wangveertjes wel opzet tegen den snavel als hij zit te suffen; het maakte de gelijkenis volkomen.

Den neerhurkenden Inlander gewaar wordend, lei hij zijn courant neer op een hoop ongeopende dienst-brieven en stukken, en nam de enveloppe aan, over zijn lorgnet heen het onbekende handschrift op het adres bekijkend.

'Dat zal van hèm zijn!' zei hij met een blik naar zijn vrouw.

Het magere menschje tegenover hem, met de overgroote oogen in het ingevallen, verwelkte gezicht, richtte zich haastig op uit den schommelstoel waarin ze rusteloos heen en weer had zitten wippen.

'Jawel. Van avond om zeven uur,' las de rechter voor.

Mevrouw Oldenzeel stond gejaagd op.

'Ik ga me aankleeden!' zei ze naar haar sleutelmandje grijpend.

Met een zwaren zucht dronk Mr. Oldenzeel zijn thee uit, krabbelde de verzekering dat Mr. van Heemsbergen's bezoek hem en zijne vrouw bijzonder aangenaam zou zijn op een leitje dat de gehurkt wachtende met een sembah aannam, en slofte naar de slaapkamer om sokken en verlakte schoenen te gaan aantrekken, een stijven boord en een jas, die hem het zweet deed uitbreken als hij er maar naar keek.

Toen hij met looden schreden de voorgalerij inkwam waren de lampen er al opgestoken.

Mevrouw Oldenzeel stond, over de balustrade gebogen, naar buiten te turen of ze den zwarten wal der duisternis doordringen kon met haar oogen.

‘Daar is hij!’ zei ze ineens.

Eenige oogenblikken vergingen. Daarop klonk een stap over het kiezelpad en van Heemsbergen verscheen.

Zij maakte een beweging naar hem toe, te vergeefs probeerend iets te zeggen, terwijl hij boog. Eerst toen hij al een poos tegenover haar had gezeten, pratend met haar man, onderscheidde zij zijn gezicht.

Mr. Oldenzeel begon aan de reeks vragen naar de mailreis, de eerste indrukken van Batavia en zijne bevindingen omtrent het klimaat, die van

Heemsbergen al zoo dikwijls in precies dezelfde volgorde van precies dezelfde bewoordingen gehoord had, dat hij ze van buiten kende als de tafel van vermenigvuldiging en op moest passen om de derde vraag niet te beantwoorden als de tweede pas gedaan was. Ditmaal kwam er echter een nieuwe bij: hoe Soemberbaroe hem beviel? en hij zei lachend dat hij van 'de plaats' nog niet anders kende dan een koffiebruine dikzak van een waardin in een primitief hotel, en een onzichtbaren straatweg. 'Maar het vergezicht van de heuvels is prachtig.'

'Zoo, vindt u?' De rechter zag hem aan, verwonderd als over een nog nooit gehoord iets.

'Ja, nu, in den Westmoesson, zie je er het meest van,' voegde hij er na een oogenblik bedenkens bij. 'Je kunt zeven fabrieken zien liggen in de vlakte, allemaal suiker!'

Er ontstond een pauze.

Mevrouw Oldenzeel zag op of ze wat zeggen wilde; maar zweeg met een blik naar haar man, den zakdoek verfrommelend tusschen haar dunne onrustige vingers.

De rechter kuchte eens: en op een toon of hij nu aan het eigenlijke gesprek begon:

'En wat zeggen ze in Batavia van de Goron-

talo? Van de vooruitzichten met het werkvolk meer speciaal, meen ik?'

Van Heemsbergen keek hem aan, zonder te begrijpen.

'Het is een nieuwe goud-exploitatie maatschappij op Celebes,' zei beschroomd mevrouw Oldenzeel, die zag dat de nieuwkomeling niet wist wat 'Gorontalo' beteekende.

'Ah! zoo. Ik heb er niets van gehoord.'

'Niets van gehoord?'

Mr. Oldenzeel zette zijn lorgnet voor de van verwondering rond geworden oogen.

'Hoe is het mogelijk?' vroeg hij. 'Hoe is het mogelijk?'

'Meneer van Heemsbergen is zeker niet veel in handelskringen geweest,' opperde weer schuchter de vrouw des huizes.

'Zoo? Ja - dan! - Het is erg jammer dat de ambtenaren zich zoo scherp afscheiden van de handelslui in Indië - erg jammer! zij zouden zulke nuttige informaties voor zaken doen kunnen krijgen anders.'

De President van den Landraad zag zijn nieuwen substituut-griffier aan of hij hem persoonlijk mede-verantwoordelijk moest stellen voor den

betreurenswaardigen toestand en alle de gevolgen daarvan. Toen liet hij zijn lorgnet weer vallen.

‘Maar in de societeit dan toch...? Daar ook niet! Werkelijk! Hm! Ik zal u zeggen waarom ik er naar vraag,’ ging hij na een oogenblik voort, zijn op gang gebrachte gedachte toch niet tot stilstand kunnende brengen, alleen maar omdat zoo'n nieuweling niet op de hoogte van Indische dingen was. ‘De koers staat namelijk niet goed van avond.’

Hij greep tusschen de papieren die van Heemsbergen voor officiëele stukken had gehouden en die hij nu herkende als prospectussen en verslagen van allerlei maatschappijen, haalde er een zakboekje van tusschen te voorschijn waar het potlood nog in lag, en zei, zijn bezoeker aanziende van onder hoog opgetrokken wenkbrauwen:

‘Volle elf percent lager dan gisteren. En dat komt alleen door de koelies - doordat ze er geen voldoende hebben, weet u. Het erts is magnifique, meneer, magnifique! Ze hebben het naar Europa gestuurd, om er een analyse van te laten maken, en het heeft een hooger gehalte dan het erts van den Rand en van al die Zuid-Afrikaansche Maatschappijen waar de Engelschen rijk van geworden

zijn. Er zitten daar millioenen in den grond, mil-li-oe-nen! De kwestie is maar, hoe je ze er uit haalt. We hebben de beste ingenieurs die er te krijgen zijn, en een expert die bij de “De Beers” is geweest, en je nieuwste machines. Maar met de koelies, zie-je, daar hapert het! De kerels drossen. En het Gouvernement....’

Mevrouw Oldenzeel leunde het hoofd weer tegen haar stoel aan en vouwde haar handen over den vochtigen zakdoek; zij wist wat er nu kwam.

Zijn stokpaardje bij de manen gekregen hebbend ging Mr. Oldenzeel er vierkant op zitten, en draafde weg door dik en dun, dat de vonken spatten; het daverde van ‘wetsbepalingen, contractzekerheid, immigratie, bemoeienis van de Regeering, het welbegrepen belang van den Inlander.’

‘Waar wil de man naar toe?’ dacht van Heemsbergen.

De ruiter bracht zijn op hol geslagen beest tot staan en kwam terug op een sukkeldratje.

- Ja, zoo staat nu de zaak, ziet u - fortuinen op de straat maar geen handen om ze op te rapen. Het is zooals het is, maar niet zooals het zijn moest,’ sloot hij zuchtend. ‘Treurig. Treurig.’

Hij nam zijn glas whisky-en-soda van de tafel en dronk, verstrooid kijkende naar de belletjes die door het flauw-gekleurde nat omhoog stegen.

Van Heemsbergen, die niet wist wat te zeggen, zweeg.

En er ontstond weer een pauze.

Mevrouw Oldenzeel raapte al haar moed bijeen.

'U hebt in Leiden zeker onzen zoon wel gekend, meneer van Heemsbergen!'

Zij zag haar bezoeker aan met smeekende oogen, en een blos op de verwelkte wangen.

Van Heemsbergen, die den jongen Oldenzeel, een van het slag waarvan men zelden iets ziet en nooit iets hoort, alleen maar van aanzien kende, had hem toevallig kort voor zijn vertrek ontmoet, thee slaande bij een professor. Hij vertelde dat.

'O, bij professor Geerlings, zegt u?' Mevrouw Oldenzeel glimlachte stralend. 'Hij komt zeker veel aan huis bij professoren en zoo, is het niet? Hij voelde zich altijd zoo gelukkig in een huise-lijken kring, die beste jongen!'

Zij veegde haar oogen af.

'Zijn er veel lieve families in Leiden, meneer van Heemsbergen? En aardige jonge meisjes? Er wordt zeker veel uitgegaan, op een eenvoudige

manier, niet waar? Ik vraag wat veel tegelijk! Maar u moet denken, zoo in de verte, en uit brieven kun je eigenlijk zoo weinig,... Als er dan een goede vriend komt, die van zijn dagelijks doen weet...' Zij glimlachte door weder opwellende tranen heen Herman's vriend toe.

'Hoe gaat zijn dag zoowat? Ik probeer altijd me voor te stellen wat hij juist op 't oogenblik doet; dan kijk ik naar de klok - je moet denken aan 't tijdverschil natuurlijk!'

Wat van zijn stuk gebracht door die blij wachtende oogen mompelde van Heemsbergen iets van 'nu niet zóo intiem' en 'in een andere club.'

'Ja, ja, dat begrijp ik - u bent natuurlijk van een ouder jaar!'

De oude heer zat op zijn knie te trommelen.

'Dat is te zeggen, Herman is nu al in zijn zesde!' zei hij stroef.

Het rood brandde te heeter op de wangen van Herman's moeder.

Op een toon die bijna scherp was gaf zij terug:

'Het is tegenwoordig zoo makkelijk niet meer! De examens worden hoe langer hoe zwaarder, niet waar, meneer van Heemsbergen?'

En toen zij uit zijn ontwijkend antwoord opge-

maakt had dat hij zelf zeven jaar gestudeerd had, wierp zij haar man een betoogenden blik toe.

Van Heemsbergen ving dien op. Eenigszins haastig zeide hij dat hij, al bijna klaar, een anderen kant op was gegaan met zijn studie.

'Ik had staatswetenschap gestudeerd. Maar toen kwam het boek van Professor de Grave over rechtstoestanden in Indië uit, en ik leerde hem ook persoonlijk kennen,' zei hij op den toon waarmee men van iets spreekt dat zijn verklaring in zich zelf heeft.

Mr. Oldenzeel vroeg onschuldig of Professor de Grave 'tegenwoordig' het Indische recht doceerde in Leiden? Hij moest den naam wel ergens gelezen hebben, meende hij.

Van Heemsbergen keek hem eens aan.

'Dat is wel mogelijk,' antwoordde hij ironisch.

'Ja, ja, ik heb iets over hem gelezen, maar waàr?'

De Meester in de Rechten en Indische ambtenaar vroeg het zijn geheugen, de plek tusschen de wenkbrauwen met zijn vingerknokel wrijvend of het daar zat, en hij het zóo tot het verschuldigde antwoord moest brengen.

'Enfin, het is me ontschoten, maar ik hèb over hem gelezen!' besloot hij.

Mevrouw probeerde hem te helpen.

‘In je tijdschrift misschien, man!’

‘Dat kàn wel.... Ja, natuurlijk! zeker, daar moet het geweest zijn. Ik krijg geregeld de “Mededeelingen van de Indische Juristenvereeniging”, weet u, meneer van Heemsbergen. En in de leestrommel komt er ook zoo nu en dan wel eens iets.... Het is maar jammer dat je niet alles bij kunt houden - je moet het Staatsblad toch ook lezen, en dan je krant, al was het alleen maar om de financieele berichten. En in dat beetje vrijen tijd... We zijn overstelpt met werk aan de Landraden. U zult het gauw genoeg merken! Je mag al dankbaar zijn als je achterstand niet àl te erg oploopt!’

‘Dat kan goed worden!’ dacht van Heemsbergen, zijn nieuwen chef aanziend onder de lange tirade. ‘Hij heeft “eens iets gelezen van de Grave”, en “de leestrommel”, en de “financieele berichten in de krant!”’

‘Hoe laat zal ik morgen op de griffie komen?’ vroeg hij.

‘Het kantoor is in de bijgebouwen hier,’ antwoordde de President van den Landraad gemoedelijk. ‘Maar morgen hebben we juist zitting -

dat is in de woning van den Regent, zoo tegen elven. Je hoeft er anders niet bij te zijn als je soms drukte hebt met je koffers of zoo, meneer van Heemsbergen, de maand is toch al begonnen!'

'We hebben den eersten morgen!' antwoordde verbaasd van Heemsbergen.

'Jawel, jawel! maar als je niet een week van te voren werkzaam bent geweest op het kantoor, dan geldt die eerste maand niet voor het tractement, weet je. Natuurlijk, als je nu toch morgen aan den dag al direct wil komen....'

Hij bezag zijn Substituut-Griffier met ronde twijfeloogen.

Zijn lachen verbijtend antwoordde van Heemsbergen, gemaakt-plechtig den stadhuisterm herhalend, 'dat hij gaarne al dadelijk belast zou willen worden met griffiers-werkzaamheden.'

'Ah! h'm. Zoo... h'm, dat is natuurlijk zeer te appreciëeren... werklust bij jongelui... de Hollandsche energie...' mompelde Mr. Oldenzeel, over de beteekenis van het gezegde in de war gebracht door des zeggers gezicht.

'Ik zal u dan komen afhalen voor de zitting, morgen om half elf.'

Van Heemsbergen stond op.

‘Ik zal Herman van avond nog schrijven dat u hier geweest bent, ik hoop dat we u dikwijls bij ons zullen zien!’ zeide in één enkelen adem Mevrouw Oldenzeel, hem haar beide handen gevend.

‘Ik zal zéér gaarne... Mevrouw!’

Van Heemsbergen boog en wendde zich tot den heer des huizes.

‘Zou ik misschien de stukken mee kunnen krijgen ter inzage?’

‘De stukken? O, voor de zitting van morgen, meent u? Och, dat is niet noodig, heelemaal niet noodig, meneer van Heemsbergen. Een eenvoudig geval zooals er hier alle dagen voorkomen. En het kantoor is nu ook gesloten. Floris, - dat is mijn substituut tot nog toe geweest, weet u, een sinjo, - die weet wel waar alles ligt, de sleutels en de stukken, maar ik, en zoo in den donker vooral... Tot morgen dus, meneer van Heemsbergen!’

Toen hij den veerkrachtigen stap had hooren wègklinken, zei Mr. Oldenzeel, het hoofd schuddend:

‘Als dat maar gaat met dat jongmensch! Zulke geleerdheid...’

Werktuigelijk streek hij het prospectus van de ‘Goudmijn - Exploratie - Maatschappij Gorontalo’ glad. Hij dacht aan den Indo, die het werk op

zijn duimpje kende, schreef dat het geschilderd leek, en niet wist wat het woord ‘Rechtswetenschap’ beteekende.

Mevrouw Oldenzeel kwam naar hem toe, lei haar arm om zijn hals en gaf hem een zoen op het gerimpelde voorhoofd.

‘Zie-je nu wel, besteke?’

Hij verstond wel wat in de paar woorden en in haar blik lag - de honderd troostredenen, verzekeringen, verontschuldigingen en beloften die hij nu al zoo dikwijls had vernomen als Herman's naam tusschen hen genoemd was. En hij had den moed niet haar te antwoorden met de vraag, wàt zij zoo bijzonder geruststellend had gevonden in van Heemsbergen's weinige woorden over hem.

Hij stond op, met zijn tot onnadenkende gewoonte geworden zuinigheid de lamp uitdraaiend.

Zij nam zijn arm, haar stap regelend naar den zijne, terwijl zij naar de achtergalerij gingen, waar de jongen de tafel dekte.

‘Een fijne flesch van avond, oudje?’ vroeg zij met een bijna schalkschen blik naar hem opkijkend.

Hij lei zijn hand over de dunne vingers die hij door het laken heen voelde branden op zijn arm.

‘Ja, ja, - Mama!’ zei hij met een zucht.

Van Heemsbergen werd wakker den volgenden ochtend met het gevoel van iets tegelijk leelijks en belachelijks; na een poos herkende hij het als de herinnering van zijn bezoek bij den President van den Landraad.

'Wat een idioot!' dacht hij minachtelijk den bleeken papegaaiekop bekijkend dien zijn verbeelding hem voorhield. 'En dat zal nou je chef zijn terwijl je wetenschappelijk werk wilt doen! Hij had beurs-schacheraar moeten worden, de vent!'

Zijn jongen kwam binnen met een leitje. Het was juist van Mr. Oldenzeel die schreef dat hij vóor het begin der zitting op eene vendutie moest aanrijden, en van Heemsbergen voorstelde mee daarheen te gaan.

'Het is een goede gelegenheid om kennis te maken met de menschen, heel Soemberbaroe zal er zijn,' eindigde het gekrabbel.

Van Heemsbergen nam aan.

'Laten we dat "heele Soemberbaroe" eens gaan bekijken!' dacht hij, opstaande.

Toen hij de galerij inkwam, in de zonneloos-zwoele lucht van den Westmoessoen-morgen, galmden de dreunend-doordringende gong-slagen hem tegen, die uit velden en wegen koopers opriepen

naar de vendutie. De straat voor het hôtel begon levendig te worden.

Mefrrrou Janssèn, de dikke waardin, die van den vroegen ochtend af al in de weer was geweest, begroette hem met een gezicht glimmend van zweet en tevredenheid. Haar sarong zat scheef, de zwarte kondeh hing haar half in den nek, en zij verloor de sloffen bijna van de bloote voeten in haar haast.

‘Zooveel menschen nog op die vendutie! Ja m'neer Cheemsberg!’

‘Is er dan zooveel moois te koop?’ vroeg hij.

‘Eh nee! Choutfester de Marre, hij arm, kassian! Om hem te helpen tòch!’ antwoordde de dikkert.

In haar stootend en hakkelend Hollandsch-Maleisch vertelde zij van den houtvester de Marre, een jong ambtenaar die, plotseling hard ziek geworden, met een spoed-certificaat naar Holland moest. Zij hadden hem in een draagstoel naar den pasang-grahan in de heuvels gebracht, of het koele klimaat de brandende koorts, waarvan hij verging, ook mocht dempen. Zijn jonge vrouw, nog zwak van de geboorte van haar tweede kind, zat als versuft, niet in staat tot denken of handelen.

Met de hartelijke hulpvaardigheid die in Indië de eene Hollander den anderen als iets vanzelf-sprekends bewijst, of, te midden dier Oostersche millioenen, de enkelingen der natie zich als leden voelden van één gezin, was vriend en vreemd den beiden te hulp gekomen. Zij hadden de koffers gepakt, de kleeren gemaakt, de hut op de mailboot besproken, het huis in orde gebracht voor de vendutie; en nu kwamen ze van alle kanten om het simpele boedeltje te helpen omzetten in zijn tienvoudige waarde aan klinkende munt.

De landweg ratelde van de wielen. Allerlei voertuig kwam voorbij, vehikels van alle mogelijke en onmogelijke soort, grootte en maaksel, met Javaansche hitjes, Batakkerspaardjes van de eilanden, driftige Sandelwood-ponies en een enkel, onder al die kleine dieren reusachtig lijkend paar Sydniers bespannen; als torren sprinkelig-krabbelende sadoos, vierkante deelemans met hun tentjes van zwart wasdoek, victoria's onder de opgezette kap een inzichzelf gebogen donkere schelp gelijkend, reiswagens, ruim en stevig als een huis op wielen, voor dagenlange tochten door het binnenland gebouwd, vlugge Amerikaansche karretjes en ver-welooze bakken-op-raders van niet te benaderen

ouderdom en niet te beschrijven soort, uit de een of andere Chineesche timmermans-werkplaats te voorschijn gebolderd. Eén rijtuig, waarvan de wanden bestonden uit groene lattenluiken, had het model van een achttiend'eeuwschen draagstoel; een ander, allersierlijkst, leek de werkelijkheid ingetooverd uit een Japansche lakdoos, waar het kleintjes had gestaan, fijn goud en brons met een naakten, platbehoeden hardlooper tusschen de boomen. Vele waren bespat en beklonterd met de vette modder van het laagland. Aan dit en geen waren de paarden met aaneengeknoopte einden touw gespannen. Van de donker-bezweete dieren sukkeldraafden er velen of ze een langen weg achter zich hadden. Mefrrrou Janssèn keek naar de drukte met het blij-verwachtende gezicht van een koopman, die de volle schepen ziet aanstevenen op de haven.

'Massa! daar is die administrateur van Kalimas! - Lòh! En al die choutfesters!' Zij zag een troep ruiters na, die den weg deden galmen van roepen en gelach, terwijl zij, tot op de helmhoeden toe met modder bespat, voorbijdraafden op hun bezweete hitten.

'Zal geen plaats genoeg zijn in den stal,' mompelde zij, bezorgd het dikke hoofd schuddend.

Van Heemsbergen, die probeerde zich voor te stellen hóe zij, in haar kabaai en strakken sarong, zich in een rijtuig hijschen zou, vroeg of zij óok niet ging?

'Eh! dames gaan toch niet op een vendutie! Alleen maar cheeren!' En naar haar losgeganen haarwrong grijpend, dien zij met een handigen draai weer vastsjorde:

'Mian!' schreeuwde zij ineens in het Soendaasch, 'Mi-án! waar blijf je nou met die kippen?!'

Een jongen van een jaar of tien, van zwarten top tot bruinen teen naakt, die zat te rooken op de baleh-baleh voor de bediendenkamer, stond op en slenterde den tuin in, achteloos, langs een toom in het zand scharrelende kippen. Inéens, met een vliegensvlugge beweging, had hij er twee bij den staart; en de kakelschreeuwende vogels, wien de pluimen uit de vlerken stoven, met den kop omlaag latende bengelen aan zijn handen, ging hij ze gelijkmoedig slachten, naar den eisch, met een snede halfweg door den hals, waarmee de bloedende dieren nog een wijle lang tuimelend en stuiptrekkend zouden rondwankelen voor zij zijlings nedervielen en stil lagen.

'Den witten haan ook!' riep de waardin hem

na. ‘Lòh! daar komt nog die Prrresidèn!’

Zij haastte het huis in.

‘We komen wat laat,’ zei Mr. Oldenzeel, van Heemsbergen naast zich noodend in zijn scheefgezakt rijtuigje. ‘Maar het is toch maar ‘pour la frime’ - of je nou een kast koopt of een flesch zuurtjes, je geeft er hetzelfde voor. De tijden zijn slecht,’ voegde hij er hoofdschuddend bij met den diepen zucht, dien de gedachte aan geld hem altijd ontperste. ‘Maar je kunt toch zoo'n armen drommel, en die vrouw en kinders heeft, niet in den steek laten!’

Hij begon, bekommerd, de financieele kansen van het houtvesters-gezin te berekenen, de reis die wel door het Gouvernement betaald werd tot Holland toe maar waar toch zoovéel bij kwam, de duurte van een winter ‘in Europa’, den tijd op wachtgeld naderhand.

‘Maar we zullen wel zorgen dat hij van zijn vendutie genoeg maakt om er een poosje op te blijven drijven. We moeten den boel een beetje animeeren! De Resident heeft voor de minoeman[1)] gezorgd - hij reed me net voorbij toen ik van

1) Datgene wat gedronken wordt: voornamelijk spiritualiën.

huis ging. Mijn vrouw heeft sandwiches en zoo gestuurd - ieder doet al naar hij kan... - wie komt ons daar achterop?'

Hij keek met een zekeren angst om.

Uit een licht karretje, waarvoor een Sandelwoodhit liep te draven of hij danste, groette een gezicht dat van Heemsbergen bekend leek.

'De controleur,' murmelde Mr. Oldenzeel; en van den voorbijschietenden bendy keek hij onrustig naar den rug van zijn koetsier.

Hij had het woord nog niet uitgesproken, of de Inlander gaf den hitten een striem dat ze opsprongen uit hun sukkeldraf, terwijl hij, in luide alleenspraak, uitvoer tegen den controleurs-koetsier, een in waarheid àl te slecht opgevoed mensch, dien zijn vader en zijne moeder zeker nooit in wellevendheid onderwezen hadden, dat hij op zoo te eenenmale onbetamelijke wijze een man, die zijns meesters meerdere was in aanzien en in jaren, voorbijreed op den weg! Nog eens, en voor een derden keer, kletste hij de zweep neer over de paardjes, ze aanhitsend met een driftig tong-geklap; ze sloegen in galop, het rijtuigje holderdebolder meesleurend over den aan kuilen en modderhoopen geslagregenden weg. Mr. Oldenzeel greep met de

eene hand naar zijn hoed, en met de andere, krampachtig, naar de rijtuigkap. Een plotselinge ruk slingerde hem tegen van Heemsbergen aan; rakelings langs den boom vlogen de paardjes den schuwoogig opzij steigerenden Sandelwood voorbij. Een oogenblik daarna draafden zij weer bedaard een vrije baan af.

Mr. Oldenzeel veegde de modderspatten van zijn klambezweet gezicht.

'Dat is een beroerde manier van dien kerel,' klaagde hij, zijn eenigszins uitpuilende oogen, waar de schrik nog in zat, op van Heemsbergen richtend. 'Hij zou ons nog liever allemaal den nek breken dan dat hij zich voorbij liet rijden. Ik kan er van zeggen wat ik wil, hij verkiest het nu eenmaal niet! Nou houd ik maar liever de eer aan mij en doe of ik het niet merk.'

'Dat is dan al de tweede schrik voor u vandaag!' zei van Heemsbergen, lachend tegen wil en dank.

'Hoe zoo de tweede?!'

'U zei toch daareven dat de Resident u voor-bijgereden was?'

'O, maar de Resident! met díen probeert hij het natuurlijk niet! - We zijn er. Goddank.'

Langs een reeks uitgespannen rijtuigen, die met de boomen in de hoogte weggeduwd stonden tusschen de struiken van den oprit, en door groepen met allerlei huisraad sjouwende koelies heen, reden zij het erf van den houtvester op. Een inlandsche kar, scheef op haar zware wielschijven, waarvan het achterste tot aan de as toe was weggezakt in de modder van het vertrapte grasperk, werd beladen met schots en scheef door elkaar gehaspelde stoelen, een spiegel, een stapel samen-gesjorde platen in lijst, waaruit het gerinkel van brekend glas kwam. Een geweldig-gehoornde buffel stond er voor, suffend, met den kop omlaag. Een hoop van zes of zeven met de armen in elkaar verstrengelde koelies kwam, waggelbeens onder den last, aanzwoegen met een hooge boomvaren in een tobbe, die zijn uitwaaierende loovers schudde boven hun hoofden. Een stalknecht in een blauwe toro leidde een mooi gebouwd Australisch paard op en af langs een groep kritiseerende kijkers.

De voorgalerij van het huis lag ledig; vier naakte muren om een naakten vloer, met in het midden den geribbelden afdruk van de mat in het stof dat de roode steenen bedekte, en kris-kras de sporen van naakte koelie-voeten er over heen. Uit

de open deuren en vensters van het binnenhuis klonk een Maleische getallen uitschreeuwende stentor stem en daarbovenuit het dunne getinkel van een muziekdoos die een opera-air speelde, door daverende stemmen herhaald.

Zijn koetsier een verwijtenden blik toewerpend, dien de Inlander langs zijn koude kleeren liet afloopen, zakte Mr. Oldenzeel uit het rijtuig.

'Je hoeft niet uit te spannen,' zei hij op een gegriefden toon. 'Meneer en ik komen dadelijk terug.'

Hij ging van Heemsbergen voor naar de openstaande deur van de binnengalerij, die versperd werd door een dikken Chinees in flodderbroek en zwart jasje, waar zijn haarvlecht, onder een vilten hoed uitbengelend, een vettige streep op had gemaakt.

'We zullen er niet door kunnen,' zei hij, een blik werpend over de schouders van den Mongool.

Daarbinnen was het zoo vol dat er geen voetbreed plaats meer te winnen leek.

Schouder aan schouder stonden de koopers, Inlanders, Chineezen en Arabieren, tusschen de Hollanders verspreid, in een drom den vendumeester omdringend, wiens van schreeuwen rood gezicht boven de hoofden uitblonk.

‘Andermaal, derdemaal: Niemand meer? Voor vijf-en-twintig gulden aan dokter Verhoeff!’ riep hij, zich tot het uiterste inspannend om verstaan te worden door het getinkel en het schreeuwende gezang heen.

De man met de muziekdoos stond boven op een tafel, die vier van zijn kornuiten op de maat van de muziek heen en weer trokken. Wijdbeens staande, om zijn evenwicht te houden, en met een ernstig gezicht maalde hij een air uit den Trovatore tot hakkelende toontjes: en terwijl ze bij elken ruk en stoot gulpen nat deden vliegen uit een kring glazen die slibberden over het drijvende marmeren blad, brulden de vier war-stemmig mee:

> C'est trop longtemps, c'est trop longtemps souffrir!
> Adieu! adieu! Eleone-o-o-re adieu!

Mr. Oldenzeel gaf een vergeefsche poging op om langs den dikken Chinees heen te dringen, die onwrikbaar stond op zijn met verlakte schoenen over grove witte kousen bekleede voeten, en bracht van Heemsbergen door den vertrapten tuin naar de achtergalerij.

Hier was klaarblijkelijk bijeengebracht wat nergens elders een plaats had kunnen vinden. Paardentuig lag op den grond naast een rij staande

lampen en aarden waterkruiken, eenige stapels potten en pannen en een hoop kinderspeelgoed.

Over meubels, voor de gelegenheid opgeknapt met een streekje verf en een veegje vernis, hingen wit-linnen manskleeren, japonnen, bont-gebloemde sarongs, een paar gordijnen. Een tafel met waggelig opgestapeld porselein en glas stond verschanst achter een rij in elkaar gezette stoelen en een naaimachine, waar een flobert-geweer tegen aan leunde. En allerlei op het eerste gezicht onherkenbare dingen stonden, lagen en vielen door elkander.

Midden tusschen die stukken en brokken van een vernielde huiselijkheid zat een groep heeren te borrelen aan een tafeltje. Een groot, zwaar-gebouwd man, wiens grof gezicht, vuurrood boven het wit van zijn jas, denken deed aan een van die plompe beelden zooals er vroeger wel aan scheeps-stevens prijkten, ten ruwste uit een stuk hout gesneden en met een kwast vol menie gekleurd, eindigde juist een verhaal, schreeuwend als tegen iemand aan den overkant van een veld.

'Wat dacht je wel, Soetens, zeg ik, toen je daar ineens dien tijgermuil voor je hadt, boven op den kop van je paard? Was je niet bang? Nee, zeit-ie, bang ben ik eerst geworden toen ik

weer thuis zat. Ik dacht alleen maar dat-ie zoo stonk. Godverdomme wat stink jij! dacht ik!'

Hij gooide zich achterover in den stoel die zijn geweldig lichaam beklemd hield, en lachte dat het hout er van kraakte.

'Zie je dat benauwde gezicht van Soetens op zijn paard, en de tijger net zoo geschrokken van hem als hij van den tijger, en dan 'Godverdomme, wat stink jij!' riep hij, zich de tranen van de wangen vegend. 'Jawel Soetens, lieg er nou maar niet om. Zoo is het gebeurd, man!'

Hij gaf een kleinen, beschroomd kijkenden man naast hem een slag op de knie die hem deed opschokken, en herhaalde:

'Zoo is het gebeurd!'

En iedereen lachte mee.

Mr. Oldenzeel ging op den luidruchtigen lacher met het rood-houten gezicht toe, die hem ontving met een uitroep over zijn late komst en het verhaal dat hij maar half had gehoord, en stelde van Heemsbergen voor.

Ophoudend met lachen keken allen den nieuwen bewoner van Soemberbaroe aan met die kritische belangstelling die van een sedert lang gespannen verwachting komt.

Behalve den reus met het roode gezicht en den bedeesden kleine naast hem, zaten nog een drietal mannen in den kring, - een eenarmige met het lintje van de Militaire Willemsorde in het knoopsgat, een ledige mouw, en een tint zoo donker dat van Heemsbergen hem voor een halfbloed hield; - een zwijgende drinker die, half van het gezelschap afgekeerd alsof hij er niet bij hoorde, onophoudelijk de vingers haalde door een ongekamden baard waarin zijn verdrietig, met scherpe rimpeltjes als met een spinneweb overtrokken gezicht halverwege schuil ging; en een rijzig man met een bril op en een zenuwachtigen frons op het voorhoofd, die ongeduldig op de tafel zat te trommelen, telkens een blik werpend naar de open deur waaruit het rumoer der vendutie klonk.

De groote roode reikte Mr. Oldenzeel een knotvingerige hand.

'De Bakker, van Kalimas,' zei hij met een knik tegen van Heemsbergen. 'Ze hebben je mijn fabriek al wel gewezen in de vlakte, het is de grootste hier. Hé spada! glazen en stoelen!'

Mr. Oldenzeel ging zitten met het voldane gezicht van iemand die meer dan het zijne heeft toegebracht aan het algemeen amusement. En de

Bakker nam zijn verhaal weer op, met een vernieuwden aanval op het verlegen kijkende kleine mannetje, dat hij ‘dominee’ noemde en die een zendeling was.

‘Maar ik heb dat woord toch niet gezegd, meneer de Bakker!’ trachtte de kleine zich te verdedigen.

‘Jawel, Weleerwaarde! Je zei Godverdomme. In je schrik zei je het, broeder in den Heere! Dat is een leelijk postje op den debet-kant in je rekening-courant met de lui daar Boven!’

Van Heemsbergen bekeek den spreker. Hij had kleine bruine oogen, en een blik die stekend van tusschen de bijna wimperlooze licht-gezwollen oogleden uitkwam: zijn lange, gladgeschoren bovenlip, waarin de richel van het midden haast niet te zien was, bewoog op een eigenaardige stijve manier onder het spreken. Zijn hand met de breede, witachtig door de rosbruine huid brekende knoken, en de korte nagels op de stompe vingertoppen, greep de leuning van den wipstoel of het het handvat ware geweest van een zware spade. Hij sprak op een toon van niet-wederstreefd gezag. De kleine verlegene voelde zijn scherts klaarblijkelijk als knuppelslagen.

‘Wat zeg jij er van, Kleiweg?’ riep hij den invalide toe. ‘Hebben we het wel ooit erger gehoord, toen we nog samen in de kazerne waren?’

De militair grinnikte.

‘Nou!’ zei hij.

‘En jij, zoutpakhuismeester-op-verlof, hoe vin-jij 'm? Zoo zou jij niet gevloekt hebben, hé, al was er een heele schuit met zout naar den kelder gegaan?’ vroeg hij, met een knipoogje tegen den andere, den zwijgenden drinker. ‘Nou, geef eens asem, man!’

De zoutpakhuismeester, die om bedriegelijke handelingen uit zijn dienst ontslagen was, antwoordde niet. En de Bakker lachte te luider.

De dokter haalde zijn horloge te voorschijn.

‘Elf uur waarachtig al - en mijn drie operatie-patienten die liggen te wachten!’ zei hij wrevelig. ‘Als de vendumeester niet direct komt ga ik er van door, en jullie stuurt me maar een bode na naar Sisiran - ik kan hier niet mijn heelen morgen verdoen!’

De dokter, de eenige vier-en-twintig uur in den omtrek, bracht zijn dagen en zijn halve nachten door in een als de wind langs velden en wegen stuivenden reiswagen. Al de fabrieken van de streek

waren op zijn genees- en heelkunst geabonneerd. Waar hij aan den oprit een vlaggezwaaienden Inlander zag staan joeg hij naar binnen. Daar lag een verongelukte bij de machines, daar ijlde er een in koorts, daar waren angstige gezichten rondom een kraambed.

Hij verbond, dokterde, verloste, sprong weer in zijn wagen en was in een stofwolk weggewerveld. Op het oogenblik had hij de Marre onderhanden; en den rusteloozen zieke tijding beloofd hebbende van de vendutie, had hij al driemaal een boodschap gestuurd naar den vendumeester om te weten hoe het stond.

'Jullie moet me maar een bode te paard nazenden naar Sisiran!' herhaalde hij. 'Ik ga!'

De suikerfabrikant wendde zich plotseling tot van Heemsbergen.

'En u komt zoo onzen vriend Oldenzeel helpen op de fabriek - recht en gerechtigheid malen voor den bruinen broeder! Jullie maalt te fijn, jullie heeren van de rechterlijke macht. Het stuift allemaal weg - phoe! phoe! niks meer er van te zien. En wat liggen blijft, dat lusten ze niet. Nee, Oldenzeel, ouwe sobat, ze lusten het niet, ze lusten het niet, meneer!' herhaalde hij, het

‘lusten’ uitsprekend met een optrekken van zijn stijve lip dat de groote bruin-gesmookte tanden te zien kwamen. ‘Je moest eens weten hoe dikwijls ze de dingen blauw blauw laten, liever dan dat ze naar den landraad loopen. Ze geven wat om jullie recht! Wat het dessa-hoofd verkiest dat is recht voor de dessa-lui, en wat de assistent wedana verkiest dat is recht voor het dessa-hoofd, en wat de wedana verkiest dat is recht voor den assistent-wedana, en wat de Regent verkiest dat is recht voor den wedana, en zoo voorts en zoo voorts, ga je gang maar tot boven aan de ladder. U bent natuurlijk hier gekomen met allerlei mooie ideeën,’ ging hij voort, weer tot van Heemsbergen gewend, humaniteit en de ontwikkeling van den Inlander, en de taak van het moederland, en vooruitgang, en de Duivel mag weten wat meer. Zoo praten ze in Holland! larie zeg ik u - allemaal larie! Een Inlander kun je niet ‘ontwikkelen’, en er is niks aan hem te ontwikkelen, maar hem lui maken, en brutaal, en een nog grooter gladakker dan hij al is - dat kun-je. Je huisjongens bestelen je als de raven, en je fabrieksvolk loopt weg midden in den maaltijd, waarom? omdat ze wel weten dat je ze toch niks maken

kunt met de mooie wetten van jelui. Probeer het eens - steek een vinger naar ze uit! er komt een klapzaak van, en je wordt als Europeaan veroordeeld tegenover zoo'n smeerlap.'

Mr. Oldenzeel voelde zich genoopt de rechtsinstellingen der Kolonie te verdedigen.

'Je kunt toch het vuistrecht niet proclameeren voor de Hollanders.'

'Wie spreekt er van proclameeren!' riep de ander met een slag op de tafel. 'Dat is het juist - al die drukte en formaliteiten en nonsens! Proclameer niks, en laat de lui van de praktijk hun gang gaan. Zoo ging het in den ouden tijd en zoo was het goed. Wil je een bewijs? kijk dan maar naar de suikerfabrikatie. Hoe stond die vroeger op Java? En hoe staat ze nou? dat vraag ik je!'

Hij keek den kring rond, en geen antwoord krijgend, herhaalde hij:

'Dat vraag ik je!'

De dokter sprong op.

'Nu, ik zal de heeren groeten. - Zoo, daar komen ze!'

Mr. Oldenzeel greep met de eene hand zijn glas en met de andere het blad sandwiches dat de bediende juist presenteerde:

‘Laten we uit het gedrang zien te blijven, heeren!’

De drom der koopers kwam binnen, den vendumeester omdringend die zijn verhit gezicht met een tafellaken van een zakdoek afdweilde. Het speeldoos-draaiende jongemensch en zijn kornuiten liepen voorop, marcheerend op de maat van:

> Voici le sabre, le sabre, le sabre,
> Voici le sabre, le sabre de Papa!’

Mr. Oldenzeel toeknikkend klom de vendumeester op den stoel waarvan deze juist was opgestaan.

‘Hoe hoog?’ riep de dokter. ‘Zeg het maar ten naasten bij, op een paar honderd komt het niet aan.’

De vendumeester deed den al opengesperden mond weer dicht, keek in zijn notitieboekje en stak vier vingers in de hoogte.

‘Vier mille?’ riep de dokter. En de ander had nog niet geknikt of hij was den tuin al in, waar zijn rijtuig stond te wachten.

Mr. Oldenzeel applaudisseerde.

‘Bravo! bravo! Zeg de Marre dat we de vijf zullen halen!’ riep hij naar buiten.

De wielen van het doktersrijtuig ratelden al weg - zijn drie operatie-patiënten!

De vendumeester goot een voet-hoog glas

brandy-en-soda naar binnen, haalde diep adem, en zich inspannend dat de aders plotseling blauw opliepen op zijn slapen, barstte hij uit:

‘De achtergalerij, heeren! een djati-houten eettafel, ingezet voor tien gulden!’

En het bieden en opslaan begon opnieuw, onder roepen, schreeuwen en gelach. Mr. Oldenzeel gaf veertig gulden voor een wipstoel, de Bakker overtroefde de zestig waartoe de dikke Chinees zich had laten opjagen voor het bezit der speeldoos met een ineens uitgeschreeuwde honderd, verklarend dat ‘zoo'n moppen-kast een allemachtig lollig ding was!’ De meubels, het porselein, het paardetuig, het keukengerij was verkocht zoo gauw als uitgeroepen.

Mr. Oldenzeel straalde.

‘Zoo gaat het goed! vooruit, heeren! nu moeten we er zes van maken!’

Er kwam van allerlei door elkaar nu.

De dikke handen van den vendumeester hielden achtereenvolgens een garen-winder, een vuil-geworden antimacassar, een flesch roode vischjes in olie, een opgezetten paradijsvogel, een dames-slof, waarvan de weerga niet te vinden was geweest, in de hoogte. En de in het Maleisch geroepen getallen

vlogen elkander na door de lucht en kaatsten terug als ballen bij een tennis-spel, terwijl het al verkochte weder, en voor een derden en een vierden keer ingezet en opnieuw verkocht werd.

De Oosterlingen, die alleen uit nieuwsgierigheid gekomen waren of in de hoop een goeden koop machtig te worden, deden al lang niet meer mee. Maar voor de Hollanders was de vendutie een relletje geworden dat onder gejoel afliep.

De gezelligheid onder zoo vele anders her- en derwaarts verspreid wonende kennissen, de drukte ongewoon in het doodelijk stille bestaan der binnenlanden, en de brandy-soda en bittertjes hadden in gelijke mate medegewerkt om de medelijdende stemming waarin allen zonder onderscheid ter vendutie gekomen waren te doen omslaan in een van jolige pret. Het werd nu een sport elkander te overbieden, juist naar de nuttelooste, leelijkste dingen, alleen maar voor het pleizier om met het laatste bod te winnen in den uitgelaten wedstrijd.

Een jonge houtvester kocht een wollen schaap, dat hij over de hoofden heen den vendumeester uit de handen trok, en dadelijk liet blaten.

‘Tegen dat ik eens over trouwen ga denken!’ verklaarde hij.

‘Tot zoolang mag je er zelf mee spelen, hoor, zoete jongen!’

‘Slaap, kindje slaap! daar buiten loopt een schaap!’ galmde het jongemensch wien de muziek-doos was afgenomen.

Een oude heer met een langen witten baard zette een met vergeet-mij-nietjes versierden dameshoed op, met een ernstig gezicht vragend of die geen dertig gulden waard was?

De bediende die met een blad bitterglaasjes stond te wachten werd in den kring getrokken.

‘Hier! de bittertjes veilen!’

In een oogwenk waren de kelkjes weggegrist.

‘Vijf gulden voor 't stuk!’

‘Neen zes, zes!’

‘Zeven voor mijn part!’

De Bakker greep naar de bijnaleege jeneverflesch.

‘Twintig pop voor den vierkanten pot!’

En de kruik aan den mond zettend dronk hij ze uit, onder het gelach van de omstanders.

De vette Chinees grinnikte.

Een deftig-gekleed Inlander, wiens onbewogen wezen opviel onder al die verhitte, in wijdmondig lachen vertrokken gezichten, keek zwijgend toe.

Van Heemsbergen ving den blik op. Hij wrong

zich los uit het gedrang en ging naar buiten.

De stalknecht in den blauwen toro, dien hij bij het oprijden van het erf had gezien, bracht juist het paard weer op stal. Het jonge dier, schichtig van de ongewone drukte, bewoog onrustig zijn fijne ooren, en rolde met de oogen, zoodat het wit onder het glanzige bruin te zien kwam.

De blonde man uit de bendy, met wien Mr. Oldenzeel zijn onvrijwillige harddraverij had gehouden, stond hem na te zien, glimlachend luisterend naar een ouden Inlander, die met veel keelgeluiden en tong-geklap den haargroei op den nek van het dier gispte.

'Al te erg zijn de ongeluks-teekens daar!' zeide hij het hoofd schuddend. 'Wie zoude zoo dwaas zijn een zoodanig dier te koopen? Eh! heeft de vorige eigenaar niet al zijn geld verloren, zoodat hij een arm mensch was, voor hij het paard een maand op stal had staan? En heeft de vrouw van den Heer Resident, die het toen kocht, niet haar been gebroken in de badkamer? En die hem nu heeft is die niet plotseling ziek geworden, zoodat ze hem in een draagstoel naar boven hebben gebracht? Tè! tè! zelfs het ongeleerdste mensch kan zien hoe dit paard geteekend is, dat het zijn

berijder ten val brengen moet en al de zijnen! Ware het op mijn erf gekomen, ik zou de sporen van zijn hoeven laten wegvegen van het pad!'

'Wat zegt hij toch?' vroeg van Heemsbergen. 'Is het paard verkocht? ik zou er wel zin in hebben.'

'Het is nog te koop,' antwoordde de staljongen in gebroken Maleisch.

Mr. Oldenzeel kwam er aan met haastige dribbelpassen.

'Meneer van Heemsbergen! het is hoog tijd voor de zitting, komt u? Ah, goedenmorgen! ik heb al naar je gezocht!' Hij reikte den blonden man met de controleurspet de hand. 'Je vrind de Bakker zit daar binnen,' voegde hij er met een knipoogje bij.

'Dat is hier vandaan te hooren,' antwoordde de controleur droogjes. 'Ik moet u mijn excuses maken voor daarstraks, meneer Oldenzeel, mijn koetsier heeft het paard niet in de hand.'

De rechter maakte een afwerend gebaar.

'Daar is nu eenmaal niets aan te doen met die kerels... De heeren kennen mekaar misschien nog uit Leiden?' vroeg hij en keek van den controleur naar van Heemsbergen.

De blonde man groette stijf.

‘Alleen maar van aanzien - Hendriks.’

Van Heemsbergen herkende den concierge-zoon uit Leiden, die indertijd de kachels placht te komen opstoken in de klasse. De herinnering maakte dat hij onwillekeurig *je* zei.

‘Ik dacht al, wat een bekend gezicht, maar ik kon je niet goed thuisbrengen daarstraks.’

‘U zijt hier aan den Landraad geplaatst, meneer van Heemsbergen, naar ik hoor,’ zei de ander, den nadruk leggend op het ‘u’ en den vollen naam. Zonder het antwoord af te wachten wendde hij zich weer tot den rechter.

‘Dus vandaag zal Pah-Tasmie zijn lot vernemen, Singadikrama of geen Singadikrama.’ Met een glimlach onder zijn blonden snor sprak hij den naam uit van een getuige in de dien ochtend te behandelen strafzaak, die sedert eenige maanden spoorloos verdwenen was.

‘Ja, de kerel is niet te vinden geweest, juist zooals je voorspeld hadt.’

‘Attendez-moi sous l'orme,’ - citeerde Hendriks. ‘Niet dat het er veel toe doet - Singadikrama is maar een stroopop in de handen van u weet wel wie.’

Mr. Oldenzeel scheen in het minst niet ver-

wonderd over de kennis die de jonge Binnenlandsch-Bestuursambtenaar omtrent rechtzaken toonde te hebben.

‘Geloof je?’ vroeg hij vertrouwend.

‘Ik ben er absoluut zeker van,’ antwoordde Hendriks, met een groet heengaande.

De koetsier reed voor.

Gevolgd door van Heemsbergen heesch Mr. Oldenzeel zich kreunend in het van den weeromstuit kreunende voertuigje.

‘Een allemachtige knappe jongen,’ merkte hij op. ‘Onze lieve Heer mag weten hoe het komt - maar hij vraagt nooit iets, en hij weet altijd alles.’

Hij bleef een poos stil, een paar maal knikkend met het hoofd in bevestiging van zijn eigen verdere gedachten.

Toen:

‘Ziezoo!’ zei hij tegen van Heemsbergen. ‘Nu heb-je de heeren allemaal bij elkaar gezien. Alleen de Assistent-Resident, die is te gauw weer weggereden - een heel aangenaam man, zul-je zien - hij doet veel voor de conversatie hier. Maar anders heb-je ze nu allemaal leeren kennen - heel Soemberbaroe!’ herhaalde hij voldaan.

‘Hoort meneer de Bakker ook tot Soemberbaroe?’

De President zag op. ‘Waarom vraagt hij dat op zoo'n toón?’ dacht hij.

‘H'm - eigenlijk niet, hij is van Kalimas weet-je, maar hij komt veél hier. Ook een beste man, een beste man, als je hem maar eerst leert kennen. Je moet een beetje wennen aan zijn manieren, zie-je.’

‘Ah.’

‘Ja, je moet er een beetje aan wennen... Ik ken hem nu al een paar jaar, en ik kan het best met hem vinden. Eens in de week, als ik te Kaliwangi zitting heb, - je weet dat Kaliwangi onder den Landraad hier ressorteert? Ja - en Langean ook - het is me een expeditie elke week! - nou, als ik zitting heb te Kaliwangi dan rijsttafel ik altijd op de fabriek, zoo'n staande invitatie. Hij wou je daareven vragen mee te komen den volgenden keer, maar we konden je niet vinden.’

Hij wachtte een oogenblik op een antwoord dat niet kwam, en ging door.

‘Een aangenaam huis om te komen, een royale boel, gastvrij op zijn ouderwetsch-Indisch, en mevrouw de Bakker....’

Mr. Oldenzeel bracht duim en wijsvinger aan de gespitste lippen om een kus te plukken.

‘Een vrouwtje!.... Je zult ze zien, ze is nu nog in Europa, ze gaat nog al eens voor haar gezondheid, weet-je. Maar om er je hoed voor af te nemen! Zij is veel fijner dan hij, meer dame, - nu ja, je begrijpt wel hoe ik 't meen!’ viel hij zich in de rede, den glimlach waarnemend onder van Heemsbergen's snor. ‘Hij is een boerejongen, die als koloniaal hier in 't land gekomen is, je hoorde 't hem zelf zeggen, zoo meteen. Hij schaamt er zich niet over!’

‘In geenerlei opzicht,’ zei van Heemsbergenkoel.

Hij zag den planter voor zich als op dat oogenblik op de vendutie, met den rooden kop in den nek gegooid en de jeneverflesch aan den mond, de grinnikende Chineezen om hem heen, en den deftigen Inlander die het aanzag.

‘En nu moeten we nog spreken van het ophouden van ons prestige tegenover den Inlander!’ dacht hij.

Mr. Oldenzeel wierp een zijdelingschen blik op hem, en zweeg.

Na een wijle:

‘Ziezoo!’ zei hij, opgelucht. ‘Daar zijn we er!’

Zij naderden wat een Inlandsche kampong leek, - door een lage schutting omtuind en overdonkerd

door de schaduw van een heuvel-hoog paar waringin-boomen, een klomp grijs-bruine daken en dakjes, als in een klis saamgegroeide paddestoelen dicht opéen tegen den voet der reusachtige boomen aan. Kindergedrein, schel-zoet kirren van tortels en het geklikklak van stampers in een rijstblok klonken er uit op. Een vrouwestem riep iets op gebiedenden toon; en een andere antwoordde klagend-kijfsch.

'Het achter-erf van den Regent,' zei Mr. Oldenzeel. 'De ingang van het hoofdgebouw is aan dézen kant, naar den aloon-aloon toe.'

Het rijtuig verliet den rand der ruige grasvlakte die het langs twee zijden van het wijde vierkant gevolgd had, en sloeg een weg in die op den donkeren loover-heuvel aanliep. Als een spelonk deed zich daaronder op, en tusschen, achter en onder stammen-groepen, hangende bladermassa's en vezelige strengen luchtwortels kwam een wit gepijlerd huis te zien. Neergelaten gordijnen van biezen-weefsel, matgeel met roode en groene strepen beschilderd, maakten als luchtige muurvakken tusschen de pilaren. Op de roodsteenen treden aan weerszij van een open vak in het midden, waardoor de diepte der voorgalerij wegschemerde, zaten

als beelden onbewegelijk twee Javanen gehurkt.

Mr. Oldenzeel knikte naar een groep Inlanders, aan den voet van den éenen waringin bij elkaar gehurkt:

'Dat zijn onze vrienden, de beschuldigden en de getuigen en alles wat er zoo mee pleegt te komen. En daar,' - hij tuurde de halfduistere voorgalerij in, - 'daar heb-je den Regent, met den Wedana en den Panghoeloe. - Jongens, jongens!' hij had zijn horloge uitgehaald, 'al over twaalven, waarachtig!'

Hij ging zuchtend naar binnen.

In de voorgalerij, waaraan een lange, met een groen kleed bespreide tafel met een schel, een karaf en glazen en eenige boeken en stapels papieren er op, eene rij stoelen en een groot bont-beschilderd scherm, voor den ingang naar het verborgen binnenhuis, een zweem van Europeesche orde en gerief gaven, zonderling contrasteerend met die opdonkering van echt-Inlandsch leven over de schutting van het achtererf, zaten de Regent, een oudachtig man met een dor, strak gezicht, zijn neef, de Wedana, en de van welgedaanheid glimmende priester te wachten, met de onverstoorbare gelijkmoedigheid van den Inlander voor

wien het begrip van tijd niet bestaat en nietsdoen een bezigheid is, aangenamer en waardiger dan eenige andere.

De Djaksa, een knappe jonge kerel, die de zwart en gouden staatsie-muts een tikje schuins had opgezet, keek het proces-verbaal, dat hij straks zou moeten oplezen, nog eens door, in zich zelven de geschreven zinnen na-mompelend. Aan het eind der lange tafel zat de Indo-Europeesche griffier, verschanst achter een stapel stukken, een brief te schrijven, die begon: 'Hoog Edelgestrenge Heer, ik vervrij mij de vrijheid U Hoog Edelgestrenge.' Zijn chef ziende binnenkomen, schoof hij zonder zich in het minst te haasten den brief onder de stukken, en schikte den ongelijken stapel met zijn doorbuigende dunne vingers, geel aan de nagels van het sigaretten-rollen, terwijl hij, nieuwsgierig, van Heemsbergen monsterde, dien de Regent en de Wedana plichtplegend begroetten.

Mr. Oldenzeel verdween achter het Chineesche scherm, en kwam bijna dadelijk weer te voorschijn, breed, zwart en plechtig, in toga en baret. Hij ging zitten, een paar maal heen en weer schuivend op zijn stoel en trekkend aan het lange gewaad dat hem hinderde; zocht met de oogen naar den

politie-oppasser, die hem bukkend naderde en achter hem neerhurkte; schuifelde wat met de papieren die de Indo voor hem had neergelegd; zette zijn lorgnet op; en gaf bevel beklaagde en getuigen vóor te brengen.

De politie-oppasser, in zijn blauwe met breede kanarie-gele strepen versierde uniform, ging de pendoppo uit, geäffecteerd slingerend met zijn beenen, dat de gele strepen op zijn broekspijpen schitterden, en kwam terug met de Inlanders, die hadden zitten wachten onder den grooten waringin voor de Regentswoning. De beklaagde, een man van een jaar of twintig, met een zacht gezicht en iets bijna kinderlijk-argeloos in de oogen, werd door den cipier tot voor de tafel der rechters gebracht, waar hij, een ‘sembah’ makend, nederhurkte; de anderen, getuigen en uit nieuwsgierigheid meegekomen vrienden en geburen, gingen aan den uitersten rand der pendoppo op den grond zitten, tegenover de groep volgelingen van den Regent, die papier en pennen in orde maakten om te schrijven. Alleen, in trotsche afzondering, verscheen een statig schrijdende Arabier, uit wiens gewaden een geur van rozenolie benauwend zoet walmde.

De President zag op van zijn papieren, over de lorgnet heen kijkend, en legde zijn beide armen in de wijde togamouwen met een gebaar van berusting voor zich op de tafel.

'Ahem!..... Djaksa! Wil de acte van beschuldiging voorlezen!'

De knappe jonge Inlander, met de zwart en gouden kopjah op het eene oor, rees overeind met een sierlijke beweging, die de plooien van zijn sarong kreukelloos deed neerglijden, wierp het hoofd in den nek, en begon op een zeur-zingerigen toon haastig te lezen.

Van Heemsbergen, die dacht goed Maleisch te kennen, verstond er niets van. De eentonige klanken-stroom kabbelde langs hem heen, zonder dat hij er meer dan nu en dan een enkel woord uit grijpen kon. Slechts zooveel maakte hij uit enkele telkens weer terugkeerende syllaben op, dat het ging om een vischvijver dien de beklaagde Pah-Tasmie van een zekeren Natawadjana gehuurd of verkocht en aan den Arabier, die Said-Mohamad bleek te heeten, weer verhuurd of verkocht had. Maar het overige kon hij zelfs niet gissen. Ten laatste gaf hij het op.

'Als er toch maar een eind kwam aan dat

gebrabbel en het verhoor begon,' dacht hij, 'niemand luistert er naar, schijnt het.'

Hij wierp een blik op den beklaagde. Voor den cipier neergehurkt zat hij in nog juist dezelfde houding en met juist dezelfde uitdrukking, of beter ontstentenis van alle uitdrukking, op het gezicht als daareven. Hij liet de lange beschuldiging over zich heengaan, of geen woord ervan hem raakte.

Even onverschillig-effen stonden de gezichten der andere Inlanders. Alleen door hun armelijke kleeding was de groep van Pah-Tasmie's vrienden en bloedverwanten te onderscheiden van het gevolg van den Regent, tegenover hen aan den anderen kant van de pendoppo neergehurkt. Geen zweem van belangstelling was in hun leege, rechtuit starende oogen te vinden.

Er was een jonge vrouw bij, die bij het binnenkomen vlak achter Pah-Tasmie gebleven was, en even had opgezien toen de Djaksa las:

'Naïla, vrouw van Pah-Tasmie.'

Evenmin als de anderen scheen zij zich iets van zijn lot aan te trekken.

Van Heemsbergen's voorbijgaande blik werd vastgehouden door het lichte geel van haar gelaat, dat te voorschijn blonk uit de rij dier donkere

tronies. Opmerkzamer beschouwde hij haar.

Zij zat, zedig vóor zich kijkend, op kruiselings over elkaar geslagen beenen, waarvan het beloop zich van heup tot fijnen enkel afteeken de in den strakken sarong. Van het kleine, rankop-gedragen hoofd vloeiden de lijnen bevallig af langs den rechten hals, de glooiende schouders en de slanke, licht-gebogen armen. De handen lagen los in den schoot, open, met de flauw-rozige palm naar het licht gekeerd. Het voorhoofd scheen bijna helder tegen het blauwig zwart van het haar. Een zweem van frisch bloedrood brak door op het paarsige ovaal der lippen, waarboven de dunne neusvleugels stonden, scherp-toegespitst als die van een hertje. De neergehouden wimpers vleiden een fluweel-zachte schaduw over het matgeel der wangen. Er was in haar geheele verschijning iets glanzigs en fijns dat aan goud denken deed en aan bloemen.

Of zij den blik van den jongen man gevoeld had, zag zij op, den luister ontdekkend van haar zwarte oogen, waarom de wimpers stonden als een donkere uitstraling. Maar dadelijk sloeg zij ze weder neer en wendde het hoofd af met een stille, aanvallige beweging.

‘Wat een prinsesje, de vrouw van dien sul!’ dacht van Heemsbergen. ‘En de tegenpartij?’ Hij keek naar den Arabier, die op een verachtelijken afstand van de Inlanders tegen een pilaar geleund stond. Oplettend, of hij elk voorbijsnorrend woord opwachtte en herkende, zag hij den voorlezer aan. Zijn uit schaduw-holten fonkelende oogen waren niet van den Djaksa af. Strak, als in brons gegoten, stond zijn trotsch gezicht met de sterk vooruitspringende wenkbrauwen en den arendsneus in de blanke omlijsting van den tulband. Onder het luisteren streelde hij zijn blauwzwarten baard met een magere, wèl-gevormde hand, waaraan een enkele saffier blonk.

‘Said-Mohamad bin Abdoelrachman bin Mohamad bin Djena Aljuffrie,’ las juist, de lange klankenreeks afroffelend, de Djaksa. Hij snakte naar adem en gonsde weer verder.

‘Nog niet gedaan? dat is om er bij in slaap te vallen!’ dacht van Heemsbergen.

De Indo naast hem had den begonnen brief aan den hooggeplaatsten ambtenaar, wien hij een postje wilde afbedelen, weer te voorschijn getrokken uit den stapel stukken en keek er naar met steels verlangende blikken, de pen heen en weer

draaiend tusschen zijn magere, geel-benagelde vingers, die jeukten om te gaan schrijven; maar om den nieuwen substituut-griffier durfde hij niet.

Mr. Oldenzeel zat de verte in te staren, strakoogig en bekommerd of hij aan den horizon een van goud glorende kust beschouwde, waar geen enkele delver verkoos te delven.

De Regent zetelde roerloos-plechtig als een Boeddha-beeld, met neergehouden oogen en handen vlak neergelegd op de knieën, waarvan zijn sarong in lange rechte plooien afhing. Zeer tegen zijn zin vervulde hij voor deze enkele maal den rechter-plicht, waarmede hij gewoonlijk een zijner ondergeschikten uit de mindere hoofden belastte. Het ambt was onbezoldigd. En wat had hij te doen met de aangelegenheden van die geringe lieden? Maar hij hield zijn waardigheid op. Door zijn onaandoenlijk gelaat en hiëratische houding verhief hij de zitting tot een plechtigheid, hem ter eere gehouden, en een aan zijn vorstelijk bloed verschuldigde hulde. Zijn neef de Wedana bootste hem in wezen en houding na, als een schaduw de gestalte die haar werpt.

De welgedane Panghoeloe, in den kaftan en den tulband die hem voor het eerbiedig oog zijner

landslieden als Meccaganger kenteekenden, had zijn vleezige handen in den schoot gelegd en knipte slaperig met de al zwaarder wordende oogleden.

‘Het kan hun geen van allen een zier schelen, noch den beklaagde, noch den getuigen of den vrienden, noch den rechters, noch dien vetten priester,’ dacht van Heemsbergen. ‘Is dat nu de Inlandsche onverschilligheid? Of hebben wij het erin gebracht door instellingen die voor die menschen niet - of nog niet - geschikt zijn?’

De Djaksa eindigde zijn voorlezing:

‘De beklaagde Pah-Tasmie heeft zich derhalve schuldig gemaakt aan oplichting.’

Hij ging zitten en aaide eens over zijn sarong die toch een beetje uit de plooi was geraakt.

De plotselinge stilte maakte alle suffenden wakker. De Regent en de Wedana keken op, de Panghoeloe deed zijn oogen wijd open, en Mr. Oldenzeel nam zijn armen van de tafel en ging recht in zijn stoel zitten.

‘Heb-je 't kunnen volgen, meneer van Heemsbergen?’ vroeg hij huiselijk weg. ‘Zoo, niet best? Hij rammelt ook zoo. Nu, het verhoor gaat vanzelf langzamer, met het vertalen, weet-je.’

‘Hoe zoo, vertalen?’

‘In het Soendaasch immers! de menschen verstaan geen Maleisch hier.’

‘Wat? de beklaagde verstaat de beschuldiging niet? En de getuigen....’

‘Weineen natuurlijk, we zijn toch in de Soendalanden! Said-Mohamad wel, die kent Maleisch, spreekt van zelf.’

‘Het is waar, de officiëele taal is Maleisch. Dat heb ik toch geweten,’ dacht van Heemsbergen. ‘Wat een onmogelijke toestand! al gaan ze nu ook alles vertalen, de rechtszitting wordt op zoo'n manier toch een vertooning, - een pure klucht! Dat iemand pleizier kan hebben daaraan mee te doen!’

Hij zag met een zekeren weerzin naar zijn chef.

De President beval de getuigen en het publiek te verwijderen, en den beklaagde vóor te brengen.

‘Ahem!.... Kch! Kch!.... Pah....,’ hij zocht den naam op het stuk vóor hem, ‘Pah.... Pah-Tasmie!’

De ondervraging begon.

De President, die geen Soendaasch verstond, richtte zijne vragen in het Maleisch tot den Djaksa;

en de Djaksa bracht ze in het Soendaasch over aan den beklaagde en de getuigen die geen Maleisch verstonden. Zoo ging het voort, langzaam als schenken uit een flesch met een kurk in den hals; druppelsgewijs kwamen de woorden, en werden overgeschonken en heen en weer gedragen, vermorst en weer bijgevuld. Het duurde een wijle voor van Heemsbergen met raden en gissen de toedracht der zaak had gevat, en vernomen hoe Pah-Tasmie, die een feest moest geven voor de geboorte van zijn eersten zoon, in de schuld gekomen was bij Said-Mohamad den geldschieter; hoe zijn al vooruit verpande oogst niet voldoende gebleken was om den woekeraar te betalen, en hij rechts en links had verkocht, geleend, gebedeld en verpand, hoe hij daarmede nog niet genoeg bijeen had kunnen krijgen om de in dien tusschentijd al weer grooter geworden schuld te vereffenen; en hoe hij, denkende nog wel uit den nood te zullen komen als hij maar den vischvijver van zijn moeders-broeder Natawadjana eenigen tijd kon exploiteeren, dien vijver gehuurd maar de bedongen som van honderd gulden per jaar niet betaald had.

De President vroeg Pah-Tasmie door den Djaksa of hij erkende in gebreke te zijn gebleven

aan zijn wettelijke verplichtingen te voldoen?

'Ja,' liet Pah-Tasmie den Djaksa antwoorden, hij erkende het. 'Hij had zoo zeer weinige héel kleine vischjes uit den vijver gehaald, de Hollanders wilden ze niet koopen en de Chineezen wilden ze niet koopen en de menschen in den kampong gaven er maar allerweinigst geld voor. Zij zeiden, Pah-Tasmie moest niet meer in den vijver visschen, maar hij moest den vijver uitbaggeren en er nieuwe dijkjes in aanleggen, en goede visch planten, waarvoor hij geld krijgen kon als hij ze ventte langs de huizen; want zulke vischjes als er nu in waren die wilde niemand koopen! En hij, Pah-Tasmie, wilde wel gaarne den vijver schoonmaken en er goede visch in planten. Maar hij had in het geheel geen geld en Natawadjana, zijn moeders-broeder, was een zeer gierig mensch, en wilde hem geen geld leenen, hoewel hij hem vele malen gesmeekt had. Daarom was hij weder naar Said-Mohamad gegaan en had gezegd: 'Geef mij driehonderd gulden op pand van den vijver!' En Said-Mohamad kwam en bezag den vijver, en schudde met het hoofd en zeide: 'De zaak is slecht, de zaak is slecht!' En hij zeide: 'Ik wil geen geld te leen geven op den vijver, maar ik wil den vijver

koopen voor driehonderd gulden als je er de twee bamboe-huizen bij doet die je in den kampong hebt staan, en ook nog je vier karbouwen! over vijf maanden kun je alles weer terugkoopen!' - Toen waren zij allen naar den notaris gegaan, en hij, Pah-Tasmie, had het stuk meegenomen, waarin alles van den vijver geschreven stond.

'Het huurcontract met Natawadjana?' vroeg de President.

Ja, het huurcontract met Natawadjana! want nu wilde hij den vijver aan Said-Mohamad verkoopen en dat moest de notaris schrijven in het stuk!

'Pah-Tasmie!' begon de President. 'Verkoopen kan men alleen wat men bezit. Die vijver nu was niet jouw bezit, maar dat van je oom Natawadjana. Hoe is het dan dat je hem verkoopen woudt?'

Pah-Tasmie zag op met onschuldige oogen.

'Ik moest geld hebben om den vijver schoon te maken en nieuwe dijkjes aan te leggen, en goede visch te planten; daarom verkocht ik den vijver voor geld!'

'Maar je kondt den vijver niet verkoopen want hij hoorde je niet toe. Het was de vijver van Natawadjana. Je hadt dien alleen maar gehuurd en niet eens de huur betaald. Hoe is dat, te willen verkoopen wat van een ander is?'

Said-Mohamad zag den rechter aan met den blik van een lang verdrukt mensch die eindelijk onrecht onrecht hoort noemen, en hoop schept voor de toekomst.

‘Hoe is dat, Pah-Tasmie?’ herhaalde strenger de President.

Pah-Tasmie antwoordde niet. Hij keek hulpeloos vóór zich. Dit was eene zeer lastige zaak, een al te moeielijke!

Na een poos wachtens gaf de rechter als zijn vermoeden te kennen dat de notaris de transactie onmogelijk verklaard moest hebben, en zag zich in die meening bevestigd, verder vernemend hoe de ambtenaar Pah-Tasmie had verklaard dat deze eerst zelf den vischvijver diende te koopen.

Hij vroeg:

‘Heb je de noodige stappen daartoe gedaan, Pah-Tasmie?’

Neen; dat had Pah-Tasmie niet gedaan. Natawadjana was een zeer gierig mensch! hij zoude voorzeker den vischvijver niet verkocht hebben! Maar Singadikrama, die een zeer verstandig man was, was op een avond gekomen en had gezegd: ‘Je oom Natawadjana is ziek en ook zijn zijn beide beenen lam geworden, hoe zou hij kunnen

gaan naar den notaris? Daarom moet een ander gaan naar den notaris, en zeggen: “Ik ben Natawadjana en deze is mijn neef Pah-Tasmie, die mijn vischvijver van mij wil koopen!” Zoo zul je kunnen doen wat noodig is! In deze zaak wil ik je helpen en van dienst zijn, want je vader, die mijn vriend was, is mij toen hij leefde ook dikwijls van dienst geweest; het is betamelijk dat ik het nu ook vergeld aan zijn zoon! Maar je moet getuigen hebben, dezelfde die je getuigen waren toen je den vischvijver huurde van Natawadjana!’ En Pah-Tasmie had gezegd: ‘Hoe kan dat? want de getuigen toen ik den vijver huurde waren Natawadjana's zoon Laitem en zijn schoonzoon Djoedakerta! zeker zullen die niet willen getuigen nu!’

Maar Singadikrama antwoordde en zei: ‘Zooals ik naar den notaris zal gaan in plaats van Natawadjana, zoo moeten twee andere menschen gaan in plaats van zijn zoon Laitem en zijn schoonzoon Djoedakerta! Zeker heb je toch vrienden of bloedverwanten die kunnen gaan. Ik zelf zal dan menschen meebrengen die de notaris kent, om te verklaren dat die twee werkelijk Laitem zijn en Djoedakerta.’

Toen was Pah-Tasmie rondgegaan bij zijne

familie en bij de familie van zijn vrouw, en zijn bloedverwant Pah Djas en zijn vrouws bloedverwant Ngalipan hadden gezegd: ‘Het is wel, wij zullen medegaan naar den notaris!’ En toen waren ze allen gegaan, hij, Pah-Tasmie, en Pah-Djas en Ngalipan en ook Singadikrama, die den raad gegeven had, en de beide vrienden van Singadikrama en Said-Mohamad.

Hij zweeg.

De President gelastte den politie-oppasser hem naar buiten te brengen maar niet bij de andere Inlanders: hij moest alleen blijven onder den boom links. En Said-Mohamad vóor te doen komen. ‘Als ik ze bij elkander liet zouden de getuigen afspraakjes maken, begrijp-je?’ legde hij zijn handelwijze tegenover van Heemsbergen uit.

De Arabier kwam binnen, prinselijk in zijn langneerplooiend gewaad en atmosfeer van welreuk. Rechtop bleef hij voor den Panghoeloe staan die op de teenen en met opreikende armen hem het Koran-boek op het hoofd trachtte te leggen, hem de woorden vóormompelend van het Mohammedaansche eedsformulier. Met minachtende onoplettendheid tuurde Said-Mohamad voor zich uit. Hij wachtte een oogenblik nadat de Inlandsche

priester zijn gebrabbel gestaakt had. Toen sprak hij overluid en met nadruk de heilige woorden:

‘Bij God den Groote! Bij God den Groote! Bij God den Groote! En bij wat geschreven staat in dit Boek, het Woord Gods!’

In elke syllabe liet hij zijn trots klinken op die taal die zijn moedertaal was, en op den godsdienst die de godsdienst was van zijn volk, het uitverkoren volk uit welks midden de Profeet was opgestaan.

In verlegen eerbied keek de priester op naar den in zaken des geloofs wèl-onderwezene, die zoo vloeiend de moeielijke spreuk opzegde.

De President ondervroeg Said-Mohamad zonder tusschenkomst van den tolk. Hij antwoordde rustig en met waardigheid in een Maleisch dat dat van den President tot straat-taal maakte, verklarende dat hij Pah-Tasmie voor den wettigen eigenaar van den vischvijver gehouden had. Nadat hij weder de pendoppo uitgeleid was, kwamen Pah-Djas en Ngalipan voor, die de verkoopacte als Laitem en Djoedakerta onderteekend hadden.

De President wierp een blik in de stukken en vroeg terloops:

‘Heeft Pah-Djas kennis gehad van den inhoud van het stuk?’

Hij zag op bij het vernemen van een duidelijk: ‘Hanten!’ Dat was één van de twee of drie Soendasche woorden die hij verstond. Hij wist dat Pah-Djas ‘neen’ geantwoord had.

De Djaksa stond een oogenblik besluiteloos, Maar begrijpend dat de rechter dat ééne woord werkelijk verstaan had, herhaalde hij:

‘Neen.’

Mr. Oldenzeel fronste de wenkbrauwen.

‘In de akte van beschuldiging vind ik hier dat de Inlander Pah... ahem... ahem... hier! de Inlander Pah-Djas erkend heeft te weten wat de akte hem door den notaris voorgelezen bevatte. Hoe zit dat, Djaksa?’

De Djaksa antwoordde niet dadelijk. Hij ergerde zich. Had hij beschuldigde en getuigen al hun antwoorden niet van buiten laten leeren en laten opzeggen, altijd maar over nieuw, totdat het zoo glad ging als een hoofdstuk uit den Koran op school? Gisteravond nog had hij hen overhoord. En het ging goed. En alles klopte, zóó dat zij alle drie veroordeeld konden worden, zooals het behoorde wanneer de Heer Assistent-Resident beval menschen terecht te doen staan. En daar zeide nu die man, Pah-Djas, die zeker al zijn

wellevendheid verloren had, ‘neen’ in plaats van ‘ja’! Nu was alles bedorven! Hij was een mensch zonder opvoeding of verstand, deze Pah-Djas!

De Djaksa mompelde eenige verwarde woorden, bij wijze van verklaring voor de tegenstrijdigheid tusschen Pah-Djas' gesproken en zijn geschreven bekentenis; en zich een latere afrekening met den spelbreker voorbehoudend schikte hij er zich voorloopig in 's mans verweer te vertalen.

Dat werd een lang verhaal.

Het begon met onderhandelingen tusschen Pah-Tasmie en Pah-Djas over een karbouw, dien Pah-Tasmie na lang loven en bieden gekocht had voor acht-en-dertig gulden in theorie (in de praktijk verminderd tot zes-en-twintig). En 't ging voort met een bezoek van Pah-Tasmie aan zijn schuldeischer en zijn gulhartig aanbod om de reeds als verloren beklaagde twaalf gulden alsnog te betalen. Verheugd had Pah-Djas toen Pah-Tasmie vergezeld op wat hij dacht dat diens thuisweg was; Pah-Tasmie echter was niet naar zijn huis gegaan om het geld te halen, maar hij zeide: ‘Ik moet gaan naar den notaris, want daar zal ik geld ontvangen van een Arabier, zeer veel, en daarvan zal ik jou de twaalf gulden geven voor den karbouw, waar-

lijk!' Toen waren zij te zamen naar den notaris gegaan en voor het huis van den notaris daar waren Said-Mohamad en Ngalipan en een oude man en nog eenige menschen, en Pah-Tasmie zeide tot den ouden man 'Goeden dag, oom Natawadjana!' Toen waren ze allen in het huis van den notaris gegaan en de notaris las een stuk voor!

De rechter vroeg wat er in dat stuk gestaan had?

Dat wist Pah-Djas niet. Het was, Maleisch!

Toen had de notaris tot hem gezegd: 'Laitem, onderteeken!' En hij was verbaasd geweest want hij heette Pah-Djas, maar hij heette niet Laitem! Maar Singadikrama had gezegd: 'Hoor je niet wat de Heer notaris zegt! Het is noodig dat je Laitem schrijft op het papier, daar waar de klerk zijn wijsvinger heeft! want als je niet schrijft dan kan Pah-Tasmie geen geld krijgen van den Arabier, en als hij geen geld krijgt van den Arabier, dan kan hij jou de twaalf gulden niet geven voor je karbouw.' En de oude man Natawadjana zeide het ook, zeer boos, en toen had hij, Pah-Djas, geschreven waar de klerk van den notaris wees met zijn vinger. 'Laitem' had hij geschreven.

De rechter zag den tweeden getuige aan,

Ngalipan, den zwager van den beklaagde, die het stuk met den naam van Djoedakerta onderteekend had, en vroeg of hij geweten had wat er in de akte stond?

Ngalipan had het niet geweten; het was Maleisch! Maar de oude man Natawadjana had hem beduid dat, indien Pah-Djas onderteekend had, hij, die nog maar een jonge man was, niet wijzer moest willen zijn dan zijn meerdere. Toen had hij gezegd 'Het is wel!' en omdat hij niet schrijven kon had de Heer notaris den klerk laten schrij ven. 'Djoedakerta' had de klerk geschreven.

Toen had Pah-Tasmie den ouden man Natawadjana geld gegeven en de oude man zei: 'Mijn neef Pah-Tasmie heeft me zeshonderd gulden gegeven voor mijn vijver, jelui allen zijt getuigen!' en zij waren allen naar den warong gegaan om te eten. En na een uur waren zij teruggekomen en de notaris had weer een stuk voorgelezen en zij hadden weer hun namen er onder geschreven, en toen had Said-Mohamad gezegd: 'Pah-Tasmie, hier is driehonderd gulden voor den vischvijver, en de twee huizen en vier karbouwen, en nu zijn die allen van mij. Jelui zijt getuigen!'

De rechter vroeg naar Singadikrama. Niemand wist iets van hem.

Het bleek dat hij het laatst in gesprek met den Arabier gezien was, buiten de warong, waar de anderen zaten te eten. Sedert was hij verdwenen in de dunne lucht.

Van Heemsbergen dacht aan den jongen controleur en zijn ‘attendez-moi sous l'orme!’

Pah-Djas, verder ondervraagd, bekende geld te hebben ontvangen van Pah-Tasmie. ‘Maar niet twaalf gulden, maar alleen maar acht gulden,’ zei hij bedroefd.

En Pah-Tasmie, weer binnengeroepen, gaf rekenschap van de driehonderd die hij van Said-Mohamad ontvangen had. Veertig gulden aan den Heer notaris omdat hij tweemaal gelezen en tweemaal geschreven had; en vijftien gulden aan Singadikrama die hem goeden raad had gegeven en een rijksdaalder aan elk van Singadikrama's vrienden; en honderd-en-zestig gulden aan Said-Mohamad voor schuld en rente, en vijftig gulden ook aan Said-Mohamad als vooruit te betalen maandhuur voor den vijver en de karbouwen. Hij had nu niets meer, geen geld, geen vee, en geen bamboehuizen, en ook was hij in de schuld bij den Chinees.

De Djaksa vertaalde het klagelijk verhaal met

het gelaten gezicht van een man die alles ten beste heeft willen schikken en het aan moest zien, hoe de zaak te elfder ure door onverstand en betweterij bedorven wordt.

Van Heemsbergen keek de twee getuigen aan.

'Het is zoo klaar als de dag dat ze er ingeloopen zijn,' dacht hij. 'En de andere vriend? Pah-Tasmie of hoe hij heet?'

De beklaagde zat daar met nog altijd hetzelfde gelijkmoedige gezicht. Hij had op alle vragen geantwoord, alles bekend, niet geprobeerd zich te verdedigen of te verontschuldigen of eenige verklaring, welke ook, te geven van zijn gedrag, hij liet de terechtzitting over zich heengaan als een onweer in het vlakke veld. Hoe kon een mensch zich daartegen verzetten? Wat geschieden moest, dat geschiedde.

Verbaasd beschouwde van Heemsbergen den argeloozen falsaris. Wat ging er in die hersens om? Hij had een gevoel alsof hij, een vrije baan afgaande, plotseling door de dunne lucht werd tegengehouden. Een onzichtbare, ondoorbreekbare muur was voor hem opgerezen, hij kon niet verder, daar stond hij.

In zijn binnenste vernam hij een welbekende

stem, duidelijk als klonk zij van den katheder, en hij luisterde op zijn gewone plaats op de college-banken:

‘Wij moeten trachten ons te verplaatsen op het standpunt van den Inlander, ons mede te bewegen in zijn gedachtengang, ons te laten aandoen door wat hem bedroeft of verheugt, indien wij ooit een werkelijk-rechtvaardig oordeel over hem zullen spreken.’

‘Ja, dat zou misschien moeten,’ dacht hij. ‘Maar het is onmogelijk, te eenenmale onmogelijk. Hoe kan een logisch-denkend mensch nu medegaan met de redeneering van zoo iemand als dien Pah-Tasmie? Dat is onmogelijk... Hoewel, Hendriks heeft het gekund, naar het schijnt. Maar hoe dan?’

Hij zag de donkere gezichten aan of hij achter die stompe, gesloten trekken en onverschillig neergehouden oogleden de gedachte moest kunnen ontdekken, die Oosterlingen-gedachte die van zijn denken verschilde, meer nog dan de tengere bruine lichamen dier menschen verschilden van zijn forsch blank lijf.

De President beval den beklaagde en de getuigen uit de zaal te verwijderen. De politie-oppasser

met de kanarie-gele strepen kwam te voorschijn van achter de tafel, waarboven zijn hoofddoek alleen zichtbaar geweest was, en op de groep Inlanders toe slenterend, deed hij hen opstaan en naar buiten gaan.

Onder den grooten waringin op het erf had een venter van vruchten en zoetigheden al een tijd lang zitten wachten tusschen zijn uitgestalde waar; zij verdrongen zich er om heen, keurend en kiezend uit het bonte snoepgoed, dat zij eerst lang bekeken, bevoelden en beroken. Toen neerhurkend in het gras begonnen zij het te benibbelen, vóor elken beet de verkwikkende lekkernij weer met de oogen genietend.

De stem van den President haalde van Heemsbergen's gedachten weer terug naar de rechtszaal.

'Wat is het gevoelen van den Djaksa?' vroeg hij met de officiëele woorden.

De Djaksa rees weder met een bevallige beweging op, en verklaarde dat hij de schuld van den beklaagde aan het hem ten laste gelegde bewezen achtte, en hem deswege veroordeeld wilde zien tot de straf van dwangarbeid buiten den ketting voor den tijd van vijf jaar, en tot een geldboete van driehonderd gulden.

Nadat hij die woorden op een toon van voldaanheid met zich zelven en met zijn ambt geuit had, ging hij weder zitten, zijn baadje recht trekkend.

De President greep onder de vouwen van zijn tabbaard, haalde een zakdoek te voorschijn, dien hij uit de plooi schudde, en dweilde zijn gezicht af, daarna naar een droog hoekje zoekend om er zijn lorgnet mee te poetsen.

'Ahem!... Panghoeloe!' zei hij terloops.

De priester verhief zich om zijn altijd gevraagd en nooit gevolgd oordeel uit te spreken, dat berustte op de wet van den Profeet.

'Ik acht de schuld bewezen, en oordeelde dat de bedrieger gestraft moet worden met het afkappen van zijn rechterhand!' zei hij plechtig.

De President keek op zijn horloge; het was bij tweeën. Hij haastte zich met het resumeeren der feiten, een overzicht van het geval gevende dat zijn Inlandsche ambtgenooten in staat moest stellen er een oordeel over te vellen.

Van Heemsbergen zag de rechters van Pah-Tasmie aan: den breeden zwart-getabberden Hollander, die zijn rechts-idee geërfd had van de Romeinen, van de oude, die de stad bouwden, en van hun op Corsica nágeboren zoon; de twee

Inlandsche edelen, gewend tastelings naar den weg te zoeken in dien doolhof van onbegrepen voorschriften, onzekere overleveringen, op gezag aangenomen uitspraken, den Adat; den als Arabier verkleeden priester, in de rechtszaal een ledepop, in de dessa een beslisser boven alle wetten, die in de van woestijn-zand doorstoven moskeeën van Mekka zijn hersens had laten persen en wringen door spitsvondige uitleggers van den Koran.

En hij kreeg den indruk of hij daar belichaamd zag drie ongelijke beschavingen, drie hemelsbreed van elkaar verwijderde Verledens, op deze plek en dit uur bijeen als uitheemsche dwingelanden van het Heden.

'Zóo staat dus de zaak,' eindigde de President.

Hij wendde zich tot den Wedana die, als jongste, het eerst zijn oordeel moest uitspreken.

'Wat zal hij zeggen?' dacht van Heemsbergen.

Wetend hoe voor den dessa-man, die met het hart aan zijn geboortegrond zit vastgegroeid, deportatie een verminking is waar de dood op volgen kan, wachtte hij in spanning.

'Ze zullen toch dien onnoozelen hals niet als een misdadiger straffen!'

Maar tegelijk zei hem zijn kennis van de wet dat de rechters niet anders zouden kunnen.

‘Dus drie jaar dwang-arbeid buiten den ketting en driehonderd gulden boete, subsidiair zes weken dwang-arbeid,’ herhaalde de President de uitspraak van den Wedana en van den Regent.

De geelvink ging den beklaagde en de getuigen halen om het vonnis te vernemen.

Pah-Tasmie hoorde zijn schuldig-verklaring met volkomen gelijkmoedigheid aan; zijn onbewogen gezicht scheen te zeggen:

‘Het heeft zóo moeten zijn!’

Maar toen hij uit de vertaling van den sierlijken Djaksa zijn vonnis verstaan had, werd het glanzige bruin van zijn jongens-gezicht grijzig.

De cipier moest hem tweemaal aanstooten voor hij begreep dat nu alles uit was en hij heen moest gaan, - heen uit de Regentswoning nu, en heen van zijn erf, heen uit zijn dessa, heen uit Java misschien, straks.

Werktuigelijk maakte hij zijn ‘sembah’ en ging.

Van Heemsbergen had hem in meewarigheid gadegeslagen. Maar onbekend als hij nog was met de Inlandsche physionomie, verstrakt door eeuwig-en-erfelijk zelf-bedwang, ontging hem het verschieten der kleur van dat in elken trek en lijn rustige gezicht. En Pah-Tasmie naziende, dacht hij:

‘De straf lijkt mij buiten alle verhouding. Maar of hij ze zelfs maar voelt?’

De President ging zijn toga en zijn plechtigheid uittrekken, en kwam van achter het scherm weer te voorschijn in zijn wit linnen jasje, slof moe en gapend van den honger. Zich de woorden herinnerend die zijne vrouw hem dien ochtend nog bij het wegrijden had nageroepen, vroeg hij van Heemsbergen te eten. Maar hij vond het niet onpleizierig dat de jongeman bedankte, hoewel hij zich met eenige wroeging de leege schotels voorstelde die de gasten van de vendutie waarschijnlijk op den logements-disch hadden achtergelaten. Om tegelijk zijn zin en zijn geweten te bevredigen bracht hij zijn griffier naar huis en inviteerde hem met bijzondere hartelijkheid voor een volgende maal. ‘Wanneer hij hoopte gelukkiger te zullen zijn.’

Uit de achtergalerij van het hôtel klonk de schorre stem van den vendumeester, en daarop een daverend gelach, waar het trompet-geluid van den planter boven uit schetterde. Van Heemsbergen deed zijn kamerdeur achter zich dicht.

‘Nu heb ik werkelijk “heel Soemberbaroe” gezien,’ dacht hij. ‘Het smalle blanke en het breede bruine gezicht van den Janus-kop.’

Er lag een brief op zijn tafel - uit Batavia nagezonden, zag hij aan den poststempel.

Hij was van Ada - haar eerste!

Van Heemsbergen scheurde de enveloppe open, en vloog door den brief heen als een jongen door een rooden appelboomgaard, in één ren en adem, niet wetend wáarheen het eerst te grijpen, en dan, aan het eind, stilstaand en bedaarder weer van voren af aan, genietend nu bij elken stap. Hij lachte van blijdschap terwijl hij las, stilhoudend bij alle de liefste woorden, waar de klank van haar stem hem uit tegenkwam en de opslag van haar oprechte oogen.

Hij had tweemaal van begin tot eind alles overgelezen, vóor hij, nadenkend, begreep dat hij eigenlijk een geheel anderen brief van haar verwacht had, en dat het het groote verschil was dat hem zoo blij maakte.

Was dat Ada die zoo vroolijk-lief schreef? Hij zag haar voor zich of ze daareven de deur had opengedaan om hem toe te lachen. Het bleeke steen-strakke gezicht, dat hij sedert het afscheid altijd weer voor oogen had gehad, was verdwenen als een wit nachtneveltje voor de morgenzon.

'Hoe is het mogelijk dat ik haar ooit voor

melankoliek gehouden heb?' dacht hij verwonderd. 'Of je een leeuwerik hoort òpgaan. Koel - dat had ik toen al gemerkt, dat ze dat niet was....' Zooals hij al ontelbare malen gedaan had, maar in een geheel anderen geest nu, herdacht hij zooveel wat zij gedaan had en gezegd en wat in haar oogen verschenen was nu en dan in die moeielijke weken tusschen de verloving en het afscheid, terwijl ze, pas door haar vader alléen gelaten, tegenover allen moest staan om hem. Hij begreep voor het eerst hoe haar aangeboren schuchterheid en het overheerschende in zijn liefde haar hart, dat op het opengaan stond, bekneld hadden, en hoe die plotseling-uitbrekende hartstochtelijkheid bij het afscheid nemen als het onweer geweest was dat na een onzeker voorjaar eensklaps de lente het land in laat, met blauwte en zonneschijn en een menigte bloemen - aan alle kant wat te voorschijn springende menigten!

Hij sprong op en liep een paar maal de kamer op en neer, de handen op den rug, glimlachend.

Toen nam hij den brief weer op, en zocht naar iets waarvan 't hem voorstond, dat het belangrijk was, maar waar hij in zijn blijde haast toch overheen geloopen was. Hij vond het ten laatste in een fijngekrabbeld P.S.

‘Daareven is een oude vriendin van Mama ons komen opzoeken, zoo pas uit Indië terug. Mevrouw Meerhuys, wier man indertijd controleur van Soemberbaroe is geweest, - het is een klein plaatsje in het Cheribonsche, heb ik op de kaart gezien. Ze vertelde zoo heerlijk van het prachtige landschap, ik zag het voor mijn oogen - als je dáar eens geplaatst werdt!’

‘Dat is toch al een heel bijzonder toeval,’ dacht van Heemsbergen. ‘Iemand, die aan telepathie en die soort dingen geloofde, zou zeggen, dat zij den directeur van justitie gesuggereerd had, me hier naar toe te zenden.’

Het gele gezicht met de moede oogen achter de brilleglazen en de romantische gedachte maakten elkander belachelijk in zijn verbeelding.

‘Zij heeft iets van dien aard gedacht, toen ze mijn telegram kreeg, daar ben ik zeker van,’ dacht hij weer glimlachend.

Hij nam haar portret in handen en beschouwde het fijne, langlijnige gezicht met den gevoeligen mond.

‘Sentimenteeltje!’ zei hij.

Toen de stukken naar zich toe trekkende, die hij van de terechtzitting had medegenomen, begon hij een kritische herlezing van Pah-Tasmie's proces.

Maar hij zag toch nog even op om Ada toe te knikken.

‘Kijk jij maar toe, met je lieve gezicht - dat helpt!’

Hij bracht een paar uur door met het vergelijken van feiten en verklaringen, zijn eigen vermoedens toetsend aan het resultaat; en kwam ten laatste tot een inzicht in de zaak, waarbij Hendriks' gezegde van dien ochtend, over Singadikrama als werktuig in een geoefende hand, het rechte woord op de rechte plaats bleek. Het leed geen twijfel of de Arabier had de geheele zaak op touw gezet, van het begin tot het eind alle draden in handen gehouden, en Singadikrama, Pah-Tasmie, Pah-Djas, Ngalipan en zelfs den Djaksa als spoelen heen en weer geworpen in een weefsel, waarvan bedrog de schering was en de inslag. Maar hoe hij zocht en probeerde, hij vond geen houvast voor de wet aan den sluwaard.

‘Hij is er thuis in, de schobbejak, - heel wat beter dan mijn president, zou ik zeggen, - hij is hun allemaal te slim af geweest, behalve Hendriks, naar het blijkt. Ik moet toch zien, dat ik dien wat nader leer kennen,’ was het slot van zijn overpeinzing.

Hij schoof de papieren op zij, stond op en ging naar buiten, zijn armen uitrekkend met gesloten

vuisten, en met een diepen ademtocht de frissche lucht inhalend.

Het was al laat in den namiddag. De grijze wolken, die laag gehangen hadden, den geheelen dag, waren opgetrokken. Uit het westen scheen roodachtig de zon.

'Daar is ze!' dacht hij. Sedert zijn aankomst in Indië was het de eerste maal dat hij haar zag; het leek als een voorteeken.

'De brief van Ada en mijn eerste zitting en de zon voor den eersten keer, dat komt goed bij elkaar! Hè! als ik nu eens een flinken rit kon doen!'

Hij dacht aan de manege in Leiden, en aan het mooie Australische paard op de vendutie dien ochtend. Of dat al verkocht was?

Hij zond zijn jongen om te gaan vragen of de vendumeester nog in het hôtel was.

Een oogenblik later kwam de man met den bediende, die het gezadelde paard bij het hoofdstel hield, achter zich aan. Een van de houtvesters had het gekocht, zeide hij, maar hij wilde er graag weer van af.

'Hij kan het niet baas, denk ik,' voegde hij er lachend bij.

Van Heemsbergen bekeek het mooie dier; het

beviel hem nog beter dan dien ochtend, met zijn fijne beenen, den roodachtigen gloed in zijn neusgaten en zijn vurige oogen en dien zweem van goud over zijne huid, waarop de zon in ringelglansjes speelde. Het kromde den nek met een statige gratie.

‘Hoeveel?’ vroeg hij

‘Onnes heeft er vijfhonderd voor gegeven.’

Van Heemsbergen dacht een oogenblik na.

‘Nu, 't komt er ook niet op aan, ik neem hem.’

‘U kunt het bij payementen afdoen, dat is de gewoonte hier.’

‘Mij goed!’

Hij liep naar binnen om zijn zonnehelm en om de karwats en de rijlaarzen, die hij, haastig alles door elkaar smijtend, onder in een koffer vond; legde de hand op den hals van het paard en sprong in het zadel.

De Australiër steigerde, den kop omhoog werpend, deed een paar zijsprongen en trappelde snuivend heen en weer, onrustig onder den vreemden zit en de onbekende hand die hij aan de teugels voelde.

De toekan-koedah in den blauwen kiel kwam aangeloopen.

Maar van Heemsbergen had het paard al in

een handgalop het pad rondom het grasperk opgebracht, het hek uit en den straatweg af: daar draafde hij heen.

De zon was nu doorgekomen. Alles schitterde, het jonge geel-groene loof der boomen, de heg met haar vuurroode bloemen aan den top, het natte gras langs den weg. Voorbij de bocht, waar de Inlandsche erven ophielden, lagen wijduit, links en rechts, de rijstvelden, in een breede langzame stijging opgaand naar de heuvels.

Het water van de moerassige akkers flikkerde bij plekken en strepen tusschen het dunne jonge groen. Een ploeger, die met zijn plassende karbouwen uit een blank staand veld kwam, scheen te bewegen door een meer van licht. De heuveltoppen blonken.

Van Heemsbergen keek er naar zonder te zien, alleen maar voelend hoe het rood en goud iets in hem aan het schitteren maakte, zooals het de heuvels deed schitteren en het spiegelige water op de rijst-velden. Zijn paard ging stapvoets den klimmenden weg op. Hij dacht er aan dat zijn levens-werk nu begonnen was, en dacht het met blijdschap.

De twijfel dien hij dien ochtend gevoeld had tegenover de onontraadselbare Inlander-gezichten

was verdwenen zooals de doffe grijsheid van den dag verdwenen was in de glorie van den zonsondergang.

Al wijder, naarmate hij klom, al wijder werd de horizon om hem heen, al wijder werd het veld voor zijn wil en gedachten, voor het nieuwe leven dat hij nu, op dézen oogenblik, begon.

Nu ging het weer heuvel-af.

Zijn paard begon te draven, sloeg na een oogenblik in galop.

Hij gaf zich mee met de veerkrachtige op-en-neer beweging. Daar was iets aanstekelijks in die snelle kracht.

Het ging door hem heen, van de punten zijner voeten, waartegen hij de stijgbeugels voelde, tot in zijn hoofd, waarin de gedachten sprongen en galoppeerden. De suizende lucht werd muziek om hem heen. Voor hem uit, hoog tegen de rozige lucht, blonk de Tjeremai. Hij had een gevoel of hij die schitterende spits met éene hand zou kunnen grijpen, dat zij er van schudde. Als een erfgenaam door zijn nieuwe heerlijkheden reed hij door het blinkende land.

'Vooruit, en "er" op af!'

Boek II
Vele wegen

Een tijd van krachtig geluk begon nu voor van Heemsbergen.

Hij verheugde zich in zijn dagelijksch leven, in zijn eigen denken en doen van elk uur, zóo als het kwam en ging met gewone dingen; wat hem gebeurde deed hem goed; slaap en wakker-zijn; de zon, de hooge lucht en de wolken, de groote boomen langs den weg en de bruine hutjes en witte huizen; zijn werk met al het nieuwe, moeielijke en strijdige ervan, de eigenaardige lucht op het kantoor, de neur-stem van den Djaksa; dan het thuiskomen 's middags en het zien van het goedige gezicht van Mefrrrou Janssèn, waaruit de tevredenheid hem tegenblonk; de rijsttafel die zij voor hem klaar had gemaakt; het siesta-uur, wanneer hij van

moeheid dadelijk in slaap viel, en daarop het koele bad en de rit bij zonsondergang de heuvels in; de lange avonden met zijn papieren en boeken in den lampeschijn - dat waren allemaal verheugelijke dingen, elk op zijn eigen tijd en plaats; alleen dóordat zij hem overkwamen waren ze al aangenaam. Hij voelde in zijn bloed, in de fijnste vezeltjes van zijn hersens, waar de gedachten snel en helder als vonken doorheen schoten, tot in de palmen en vingertoppen van zijn handen, die stònden naar aangrijpen en doen, een blijde oppermachtigheid, die zich niet hoefde te doen gelden, omdat alles reeds was zóo als het zijn moest en zooals het volmaakt goed was en mooi, een op-zich-zelf rustend geluk, gestadig, elken dag hernieuwend en leven-lokkend en louterend als de zuivere zon zelve; en die macht en heerlijkheid kwamen niet tot hem van menschen noch van dingen, maar ze waren in hem, en van hem gingen ze over alles uit, het mooi makend zooals een óvervloeiende bron rondalomme met schitteringen en frisch vocht het land mooi maakt.

‘Ik ben eindelijk gekomen waar ik wezen moest, ik heb mijn weg gevonden, eindelijk en ten laatste! Zoo dikwijls ik dat vroeger gedacht heb, is het me telkens weer duidelijk geworden dat ik me vergiste.

Maar nu is het zóo!' dacht hij. En wanneer de herinnering daaraan opkwam bepeinsde hij bij buien toegefelijk en spotziek de vele gangen die zijn jonger en geringer Ik langs doodloopende wegen gegaan was.

Eerst had hij schrijver willen worden. Kansen en waarschijnlijkheden in het voorzichtige oog houdend, had zijn voogd de studie in de rechten tot de voorwaarde gesteld waaronder alléen een goedkeuring in de verre toekomst en geld op stee en slag te erlangen zouden zijn; en hij had in de twee eerste jaren van zijn studententijd zoo wat geslenterd en gedrenteld door een paar juridische colleges, tusschen buien van lezen en buien van schrijven door. Hij luisterde naar paragrafen uit het Wetboek, naar bepalingen en uitzonderingen, met een hoofd dat als een torenkamertje van spelende klokken sidderde en weerklonk van verzen; en op den rand van het dictaat dat hij bezig was over te schrijven, probeerde hij zinnen in bouw en beweging gelijkend op die van den schrijver wiens trant hem op dat oogenblik de beste scheen. Hij stelde eenige korte verhalen op in een harden, gedrongen stijl, dien hij meende van de Maupassant geleerd te hebben, en begon aan een roman waarbij hij half onbewust,

half opzettelijk den invloed van Dostojewski over zich heen liet gaan. Daar hij de wereld echter niet kon zien anders dan met het gemoed van Gijsbert van Heemsbergen, werd de voorstelling die hij op die wijze van haar trachtte te geven een schijn van een hulsel om leege lucht. Midden in den breed-opgezetten roman bleef hij steken; en kon met geen peinzen, critiseeren of droomen verder. Eindelijk begrijpend dat hij te werk gegaan was als iemand die buiten ontvangenis, dracht en geboorte om een kind hoopt uit een stel geknutselde kleertjes, sloot hij zijn boeken weg en trachtte voort te brengen uit eigen kracht. Toen leed het niet lang of wat hij daarvoor gehouden had was onvermogen gebleken. Hoe hij ook trachtte met wenschen en gelooven tegen weten in te gaan, het eind was zijn bekentenis tegenover zichzelven dat hij geen talent had. Een tijd lang ging hij gebukt onder dat bewustzijn. Er was iets vernederends in, iets dat hem tegelijk beschuldigde en bespotte, of hij, zich voor matiggegoed kennende, ware opgetreden als millionnair en rijke beloften had gegeven die nu in niet te delgen schulden veranderden. Om de vordering niet op elk bekend gezicht te zien, sloot hij zich op binnen zijn vier muren, liep in den donker een singel om, van

verre kijkend naar de lichten van de sociëteit, en versliep en versufte den halven dag in bed. Tot hij op een mooien morgen, een blauwe lucht ziende schitteren door zijn ruiten, en de daken aan de overzij der straat bloeiend als klaprozen op een rij, opeens weer een stoot en ópsprong van levenslust in zich voelde en de dekens van zich afsmijtend hardop riep:

'Wat een onzin! Alsof romannetjes schrijven het éenige was in de wereld!'

Hij stookte een vreugdevuurtje van zijn manuscript, liep bij een paar vrienden op en bestelde een stapel boeken die hij bij hen met aanteekeningen volgekrast had gevonden en waarvan hij tot dien dag toe zelfs den titel niet geweten had.

Onder de juridische college's, die hij nu met ijver begon te volgen, trokken diegene hem vooral aan die de rechtswetenschap als een ding van de zede en de ziel behandelden. Een half-onbewuste herinnering aan de schimmen, die in dien mislukten roman de plaats van mannen en vrouwen hadden ingenomen, dreef hem dien kant uit; al zijn heil verwachtte hij nu van de studie der menschelijke ziel. Hij las bij de vleet werken van schrijvers uit de Duitsche, Fransche en Engelsche

school, verdiepte zich in Lombroso, bezocht gevangenissen, hospitalen en krankzinnigen-gestichten, deed vivisecties op zijn eigen ziel en die zijner vrienden en kennissen.

Maar op de geestdrift over een nieuwe theorie volgde de neerslachtigheid over een nieuwere kritiek en het nieuwste tegen-bewijs. Het scheen hem na een poos of hier nog geen grond was gevonden vast genoeg om zijn huis op te bouwen. En de wonden, plagen en kwalen die hem van alle kant tegengruwelden in dat lazareth van zielen, waartoe hij de wereld gaandeweg verworden zag, vervulden hem met walgende ontzetting; voor zulke pijn kon hij de heelmeester niet worden. Hij liet het werk varen dat anderen geen nut zou brengen en hemzelven alleen schâ.

Toen hij kort daarop naar Parijs ging om de bruiloft mee te vieren van een van zijn neven, een jong diplomaat die met een erfgename van Fransche millioenen trouwde, voelde hij zich tot de schittering van het leven-in-weelde te meer aangetrokken om het contrast met die ellende. De rijkdom in het huis der bruid was van het soort dat hem bekoorde, rustig en fijn. De mannen en vrouwen die er samenkwamen, sierlijk gema-

nierd allen en aangenaam aan het oog, hadden ieder op zich zelf iets aantrekkelijks, door schoonheid, door levendig spreken, door den illusies-wekkenden klank van een historischen naam, door talent erkend en geëerd al in wijde kringen van veel landen. Hij voelde zich op zijne plaats in den veelsprakigen kring van leven-genieters: hij sloeg er een goed figuur. Bij het scheiden werd hem gevraagd of hij niet het voorbeeld van zijn neef wou volgen - in alle opzichten - en zoo spoedig mogelijk terugkomen? Hij dacht er ernstig genoeg over om met animo aan de studie van het staatsrecht te gaan, nadat hij het lang uitgestelde doctoraal-examen had afgelegd, zijn kennissen, zijn bezorgden bloedverwant en gewezen voogd, en eigenlijk ook zichzelven verrassend met een 'cum laude.' Hij was al bezig aan een dissertatie die zijn geleibrief voor de diplomatieke carrière moest worden, toen hij professor de Grave leerde kennen, den Indoloog.

Toen werd alles anders. Wat hem tot nog toe begeerlijk en te eenenmale onmisbaar had geschenen, werd waarloos en gering, strikjes en kwikjes, vergulde tierlantijntjes. speelgoed voor oude kinderen. Maar dingen die voor zijn voeten hadden gelegen, en waarover hij was heengegaan als over

de keien van de dagelijksche straat, weken weg, rezen op, groeiden prachtig een zonnehoogte in. Het leven schitterde in hun licht. En hij had de handen maar uit te steken om te betasten, te grijpen, en vast te hebben en te houden dat glorieuze geluk dat hij als een luchtspeling door woestijnwijdten had gezocht, zoo veel jaren lang.

Professor de Grave sprak over Indië. Hij luisterde in de college-zaal, waar zoo veel gezichten - jonge en gladde, door het leven al nauwkeuriger gefatsoeneerde, in oordeelend nadenken geslotene, van geestdrift opgetogene, in wijder wordend aanschouwen groeiende, ontbottende, bloeiende gezichten - gekeerd waren naar dat éene gezicht dat hen allen bestraalde; en hij voelde in zichzelven al het nadenken, al den wasdom, al den triomf van elkeen en allemaal.

En hij luisterde in de studeerkamer, in de welomveiligde twee-eenzaamheid, waar denkbeelden als levende wezens voor hem stonden en in de oogenblikken vol voldane stilte gedachten hoorbaar werden, die teederste, binnenste, innigst-eigene die van ziel tot ziel klinken, aan lippen en oor voorbij. Als hij weer op straat kwam leken de huizen met hun stoepen en grijze paaltjes, waarop

kinders schommelden, leken de lantaarns en de zwartig spiegelende gracht en de menschen in hun gewone kleeren hem vreemd.

Hij haastte zich naar zijn kamer, om met het medegenomen boek van zijn leermeester weer terug te komen in de wereld die hij nu voor de zijne kende, in Indië, datzelfde Indië waaraan hij tot nog toe alleen gedacht had in verband met al te gauw verworven fortuinen, den Atjeh-oorlog en leverzieke gepensionneerden, en dat hem nu verscheen als het Wonderland in den Oosten.

Geheele nachten door las hij: vertalingen van antieke helden-gedichten, wetten en instellingen, veldslagen, tochten over zee, tractaten, naïef-onbeschaamde winst- en verliesrekeningen van de Oost-Indische Compagnie, hof-gebruiken, verdrukking en opstand, het opkomen en ondergaan van heerschersgeslachten, telkens hernieuwde aanstormingen van niet-te-verzaden rijkdom-zoekers, godsdiensten die te wapen liepen, en overwinnend niet heerschten noch, overwonnen, ooit weken. Het was morgen als hij ophield: om hem heen was alles rood en goud, bloed-kleur, rijkdoms-kleur, zonsopgangs-kleur. Hij zag naar den prachtigen hemel in het Oosten en dacht aan het Morgenland; die eilanden-menigte in de Indische

zee was als een drijvend tuin-gewest daarvan.

Waarvan kwam toch dat verlangen? Het eeuwenoude, tot op heden toe niet gestilde verlangen van den westerling naar het Oosten, half-begrepen en onweerstaanbaar als heimwee, als een voorgeboortelijke herinnering aan de bakermat der volken? Zie den natiën-stoet, de koningen, de helden en de wijzen uit het Westen derwaarts gaan, hoe verlangend! Opgaan naar den Oosten, den purperen Oosten, zonnebron, volkeren-wel, oorsprong van godsdiensten en wijsheden, fontein van fantasieën, spruitend wolken-hoog! Allen zoeken zij het, allen die koude hebben geleden en karigheid, het gedrang der al te velen op de al te enge plek, den dwang van noodzakelijk harde wetten, den nooit-te-beslechten strijd tegen allen en alles voor het bestaan alleen, de onverdragelijke eentonigheid, de droefgeestige moeite. De vreugde zoeken zij, den prachtigen rijkdom, de menigvuldigheid van alle dingen, de wijdte, de willekeur. In harts-tocht en zieledrift zoeken zij. Hebben niet Grieken hun school en soberheid vergeten op tochten naar de Aziatische kust, waar de wijnvergietende God op zijn pantherwagen kwam áan-gezegevierd uit den Oosten? Kon Alexander rusten voor hij de zon

in Perzië zag? De kruisvaarders, die gingen om het graf van hun Heiland te bevrijden, zij wisten het wèl dat zij hun eigen bevrijding wrochten uit graven van gemetselde steen en lijkwaden van malie-staal. Niet alleen om zijde en goud, om specerijen en wapenen van Damascus, zeilden de vloten van Venetië uit en het mistige Brugge, niet alleen dáarop wachtten de Hansa-steden in den langen winternacht.

Met den tocht naar Indië vierden Portugal, Spanje, Holland, Engeland, Frankrijk hun meerderjarig-wording. Indien Napoleon alleen aan de kanonnen en de wetten der Republiek had gedacht, zou hij ooit een tulband hebben opgepast en gevoeld hoe een kaftan om zijn schouders zat in plaats van de strakke generaals-uniform? Zij weten het wèl - met het verstand niet, maar met volle verzekerdheid in het binnenste van hun weinig-gekend gemoed - dat zij in Indië nog wat anders zullen vinden dan zware oogsten en hooge tractementen, al die mannen en vrouwen van onzen dag en onzen lande die er heengaan. Zoo zij dat niet wisten, tot hoeveel dozijnen slonken de duizenden? En de ongetelde menigten die levenslang beklijven op de plek waar zij ontstonden, laten zij hun gedachten en

droomen niet reizen naar het morgenland? Geringe dingen, waar een half-vervlogen welreuk, een half-verschoten kleurenspel aan gebleven zijn uit den oorspronkelijken Oosterschen rijkdom, lijken hun kleinoodiën. Naar het Oosten, als naar een nooit-gezien, nooit-vergeten voorvaderland, verlangt het schoonste wat in hen is, datgene wat droomt en waagt, wat uittrekt op avonturen en stille wonderen beleeft, wat op des sultans lievelings-schimmel gevaarlijke eenzaamheden in galoppeert, de geestenbesluitende vaas aan de borst drukkend, wat naar huis gaat door de ebbenhouten poorten, met bloedroode rozen omkranst, van de Duizend-en-Eéne Nacht. Tot aan de uiterste grenzen en stranden van de Westersche beschaving wonen stille mannen die van een boekerij hun wereld hebben gemaakt; hun lichaam komt niet buiten de stadswallen: maar zij zoeken het Oosten met de ziel. Geduldig, woord voor vreemd-klinkend woord, garen zij de taal bijeen van een of ander woest bergvolk, dat plundert, doodslaat en in stinkende schaapsvellen gewikkeld onder den sterrenhemel slaapt op een Midden-Aziatische hoogvlakte. Zij schrijven de daden op van geweldige prinsen, die wreeder dan tijgers waren en prachtig als de middagzon. Zij kennen den zin van ceremoniën

en gebeden in de tempels van Boeddha, den zachtzinnigen God. En in de dynamo-stations van Westersche energie, in New-York, Chicago, Londen, Parijs, wandelen droomers van Oostersche droomen, met hooge zijden hoeden op en in nauw-sluitende japonnen, die aan de gonzende beurs voorbijgaan en aan het huis waar de muziek uit klinkt van een bal, om te luisteren naar een leeraar van Oostersche diepzinnigheden, occultisme, theosophie.

Van Heemsbergen zag op naar den rooden ochtendstond, die het open boek in zijn hand kleurde. Op zijn beurt was hij aangegrepen door het aloude, alomtegenwoordige verlangen. Hij ging zijn plaats innemen in de onafzienbare gelederen, hij schreed mede in gelijken pas met zichtbare en onzienlijke tochtgenooten op den volken-marsch naar het Oosten. En zooals de velen vóor hem en om hem hun verlangen krijgszucht noemden, of handelsgeest, of ontdekkingsdrang, of vroomheid, of energie, of plichtbesef, of roeping om te bekeeren, te beschaven en te besturen, zoo noemde hij het zijne begeerte naar kennis en rechts-wetenschap.

Naar Indië gaande zeide hij, en dacht hij, te gaan als jurist.

Nu bleek Indië, het land, de menschen en zijn

eigen werk wel iets geheel anders dan hij zich voorgesteld had, zoo te eenenmale anders, dat de wetenschap daarvan hem zeker verre gehouden zou hebben in den tijd van zijn geestdriftig besluit. Maar de nieuwe kracht die in hem gevaren was droeg hem over al wat vroeger struikelblokken en hinderpalen geweest waren heen, zóo hoog, dat hij ze zelfs niet zag.

Na de zeven lange jaren der voorbereiding, na aannemen en ontvangen en lijdelijkheid onder geestelijk-sterkeren, na teren op denkbeelden en leven uit de tweede hand, was hij de werkelijkheid binnengekomen, den sterken tijd van het handelen.

Den eersten dag op het kantoor al had Mr. Oldenzeel, die als President van den landraad van Soemberbaroe ook de wekelijksche zittingen leidde op de hoofdplaatsen der twee aangrenzende Regentschappen, Kaliwangi en Langean, zijn nieuwen substituut-griffier beduid dat hij niet verplicht was die zittingen bij te wonen.

Van Heemsbergen, die in zijn ijver niet genoeg te doen kon krijgen, antwoordde dat hij, ook zonder uitdrukkelijke verplichting, zijn chef gaarne zou

vergezellen naar de hoofdplaats in de heuvels zoowel als naar de Kaboepaten der strandstreek; al wat hij op de zittingen omtrent gebruiken, toestanden, karaktertrekken van den Inlander vernam was winst voor hem.

'Ik sta in de steengroeve; zachts dat ik zooveel blokken voor den bouw van mijn huis uithouw als ik kan,' zei hij.

'Zoo als je wilt,' antwoordde de President toegefelijk. 'Er is waarachtig al werk genoeg anders - je zult het ondervinden voor we heel veel verder zijn. Maar kom maar mêe - kom maar mêe!'

Nu ging van Heemsbergen geregeld mede. De weg was lang, zoowel de heuvels in als naar de vlakte. Mr. Oldenzeel dutte in bij het eentonig hoef-geklepper der hitjes.

Naar Kaliwangi was het twee en een half uur den landweg af tot aan den modderig bruinen poel waartoe de van de heuvels neerhaastende rivier bij het uitstroomen in de vlakte zich traag verbreedt. Een ten ruwste aan elkander geslagen en gebonden vlot wachtte den reiziger met rijtuig en paard. En de naakte veerman met zijn gezin en een van hier of ginder uit het veld naderbij geschreeuwde helper duwden en sjorden het naar den overkant.

Hier lag de fabriek van de Bakker, Kalimas, en het Inlandsche gehucht waarvan zij de oorzaak, reden van voortbestaan en naamgeefster was, een hoop gore hutten luchtig en kluchtig samengeflanst door het werkvolk dat er in zijn vrije uren at en sliep en luierde.

Een eindweegs verder den landweg af donkerden de hooge waringins die Kaliwangi overschaduwden.

Om den Regent van Kaliwangi, een ziekelijk oud man, en die klein-behuisd was, niet lastig te vallen, hield Mr. Oldenzeel in plaats van in de Regentswoning in een Chineesche toko zitting.

Breed en vierkant, met gekalkte steenen muren en een dak met geteerde houten pannen gedekt, met ruiten in de ramen en een deur waar een kruk aan zat en een stevig slot, stond het huis van den Chinees tusschen de broze, van bladeren en schilfers gevlochten Inlander-hutjes. Vóor was de toko, een vierkant vertrek met een toonbank in het midden, en rondom, langs alle muren opgestapeld, in kisten weggestuwd, aan spijkers gehangen, in vaten en kruiken en blikken geborgen, een met honderden namen niet te noemen voorraad van allerlei, waartusschen klant en koopman zich niet dan met moeite bewogen. Achter was de ruimte

waar de Chinees vroeger zijn gezin in had laten wonen, maar die hij nu aan de Regeering verhuurde als lokaal voor de landraads-zittingen. In zijn kabaai, flodderbroek en dik-bezoolde schoenen stond hij op den drempel te buigen en glimlachend in zijn handen te wrijven, als het deelemannetje van den President het erf opkwam.

De zittingen op Kaliwangi bleeken eentonig: uit-en-ter-na ging het om verbroken karre-contracten van Inlanders met de fabriek; zij hadden het voor aankoop van trekdieren en karren verstrekte voorschot aan kleederen of aan feestmaaltijden verdaan en waren bij het aanbreken van den oogsttijd, als het gesneden riet lag te wachten op vervoer, niet opgekomen. Het modderachtig-donkere, nalatig-gekleede volk der beklaagden, met de platte stompe gezichten, hoorde onverschillig de al honderdmaal gehoorde bestraffing en veroordeeling aan.

Na afloop van de zitting kwam de Chinees nog eens zijn compliment maken.

Was het Apollinaris-water, dat hij den jongen had laten binnen brengen, naar den smaak van den Heer President geweest? Wilde de toewan hem veroorloven te toonen wat hij van de week ontvangen had - ingemaakte wild-pasteien uit Lübeck,

Champagne van Mumm, fransche katoentjes, dunne Chineesche zij, paardentuig, een ijs-machine, spiegels, odeur? Indien de Njonja Presidèn soms iets verlangde - hij had het; - hij had alles! De Njonja Besar van Kalimas liet niets meer uit Cheribon komen nu hij zijn toko zoo vergroot had! Hij stond nog te buigen als Mr. Oldenzeel's deeleman al verdwenen was, den weg naar de fabriek op.

Van Heemsbergen wilde terug naar Soemberbaroe: de Chinees verhuurde hem zijn spiksplinter-nieuwen buggy met een Sydniër tusschen de boomen, nog wel zoo mooi als het paard van de Marre.

Naar Langean was het niet zoo ver. Maar tegen de hellingen op viel de tocht zwaarder. De President kon er niet aan denken zonder zuchten: hij stelde het oogenblik van instappen van vijf minuten tot vijf minuten uit, des ochtends. Nog in slaapbroek en kabaai, de opengevouwen courant voor zich ophoudend, deed hij of hij het rijtuigje met de hangkoppig suffende hitjes en den ingedommelden koetsier niet zag. Van Heemsbergen kwam er aan, met zijn lange, sterke stappen, die klonken over den weg; haastig stond de President op en verdween in zijn kleedkamer. Als hij terug kwam, plukkend aan de mouwen van het Singapoorsche jasje, die hem nu al tegen

devochtige armen kleefden, zat zijne vrouw moederlijk-glimlachend te praten met ‘den vriend van Herman’.

De vast-ingeslapen koetsier werd wakker geroepen. Hij klapte met de tong tegen zijne hitjes en reed vóor.

‘In Godsnaam dan maar,’ dacht de President, ‘nu begint het gekarn weer!’

Hij deed zijn best zoo te blijven zitten dat hij het schokken en hotsen niet al te erg voelde over den al sneller klimmenden weg. Op de steilste plaatsen stapte van Heemsbergen uit.

‘'t Is misschien te zwaar trekken voor de paardjes!’

Hij zocht een plek uit die hij voor Ada fotografeeren wilde, en plukte een ijl-bladerige roos of een orchidee, als een sneeuwvlok wit en donzig, met een bloedigen droppel karmijn in het hart, om haar in zijn brief te sturen.

Mr. Oldenzeel keek naar den langbeenigen wandelaar en dacht met een zucht aan de dagen toen hij zelf nog taille had en ‘hitte vast’ was.

De weg naar Langean lijkt op een sterk stout kind dat zachtjes weggeloopen is, even omkijkt, en dan, den hoek om, begint te rennen. Een tijd lang gaat hij langzaam op de heuvels aan. Rechts en links liggen, met breede treden opstijgend, de be-

zaaide hellingen, waar het staand en het afsiepelend water flikkert tusschen de jonge rijst, als groenkristallen terrassen te tintelen in den zonneschijn; ze naderen elkander tot het een glorige glazen muur lijkt, waar de klimmende weg tegen dood moet loopen; maar smalletjes sluipt hij er tusschen door en gaat op den loop, klimt, klautert, glijdt uit, springt weer op, haast verder, weg van de vlakte en de velden, de heuvels in, helling op, helling af, tot aan de steile hoogte van Tjadas Ratoe, waar de bosschen beginnen. Hier is het nog koel als de morgenzon de groen-blauwe vlakte daar beneden al blaken doet. Een zuivere, dunne lucht gaat huiverig om door het loover. In bronnen, in valletjes, in sterke stralen borrelt en spuit schuimigwit water te voorschijn. De heuveltoppen in de verte en de horizon hebben tinten zoo koel en klaar als doorluchtig gesteente, opaal, amethyst, beryl, saffier, topaas. En de zonneschijn is geen hitte maar alleen een zuiver-gele flonkering.

Van dezen top af daalt de weg weer, maar nu stil en voetje voor voetje, en hij slentert een dorp door waar de huizen tusschen sterrelig-blank bloeiende citroenen en purperroode djamboe-boomen staan; langs de Regents-woning, sierlijk en nieuw op de

plaats van de afgebrande oude Kaboepaten, en naar een verlaten landgoed en het paviljoentje aan de oprijlaan, waar, sedert den behelpens-tijd na dien brand, de landraad zijne zittingen is blijven houden.

Het was indertijd een employés-woning geweest, die, zoo goed en zoo kwaad als het ging onderhouden door de Inlandsche bewoners, was blijven staan, terwijl de andere in het rond vervielen, een voor een ondermijnd door witte mieren, week-gesopt door de Westmoesson regens, geschud en eindelijk omvergesmeten door de kenterings-stormen. Het hoofdgebouw, met gesloten luiken, staande in een al dichter en hooger groeiend bosch dat de wind gezaaid had en de vogels, was in bezit genomen door vleermuizen. Van verre al waren hun schildwachten en uitgezette posten te zien; de boomen zagen er donker van. Lijf en geweldige vlerken in een zwarten klomp ineengebald, met den klauw aan een tak en den kop omlaag, hingen zij daar als vreemd-leelijke vruchten.

De na jaar en dag opgekomen verre bloedverwanten van den zonderling die op het koffieland nutteloos rijk geworden en verlaten gestorven was, hadden wel getracht de vleermuizen te verjagen uit die erfenis die zij van uit hun Achterhoeksch

nest waren komen halen; maar de kalongs waren hun te sterk gebleken.

De eerste binnendringeling door de opengebroken deur viel neer waar hij stond, overweldigd door den verpestenden stank die hem tegensloeg. Alleen door dwang konden de Inlanders er toe gebracht worden zich zoo dichtbij te wagen, dat zij de deur weer dicht wierpen tegen die walmende duisternis. Toen hadden zij door de jaloezieën van de ramen in den blinde naar binnen geschoten, ladingen hagel afzendend op die trossende, slapende beesten. Krijschend, bij twintigen en honderden tegelijk, kwamen ze nu door de bressen van het half ingestorte dak heengebroken; een jammerende wolk steeg op uit het huis. De geheele ommestreek werd bezocht door een plaag van log neer-flappende gedrochten, die de vruchtboomen als met zwarte lakens behingen en niet dan kale takken, druipend van vuil, achterlieten bij hun wegvlucht. En niettemin leek het of er in het verlaten en ongenaakbare huis nog evenveel duizenden hadden stand gehouden als er duizenden uit waren geweken, in puin en drek nestelend, jongen-werpend en bij den dag vermenigvuldigend. Gaandeweg kwamen ook de verjaagde weer terug, in vermeerderde zwermen en

door nieuwe zwermen vergezeld. Ten laatste moesten de erfgenamen kamp geven. Zij ruimden het Indische veld. En het hoofdgebouw aan de vleermuizen overlatend, trachtten zij zich te troosten met het paviljoentje, dat zij voor een exorbitanten prijs aan het Gouvernement verhuurden.

Mr. Oldenzeel kwam er zeer ongaarne. Hij voelde er tocht en kilte in het warmste weer, en het rook er naar schimmel. Indien hij de rheumatiek, waarvoor hij zoo bang was, werkelijk kreeg, dan zou het komen van de zittingen op Langean. Hij haastte zich altijd om door het werk heen te komen. Dadelijk na de uitspraak klom hij weer in zijn wagentje en reed terug naar Soemberbaroe.

Van Heemsbergen daarentegen was graag in de dunne, fijne lucht op de heuvels. Hij had schik in het bloesemige dorpje, in de sierlijke dracht der dessa-lieden, in hun vluggen gang en helderstaande oogen. Wat hij op de zittingen van hun inborst en levenswijze leerde kennen, trok hem aan. Er was iets stoutmoedigs en eigenlijk onschuldigs tot in hun misdrijven toe. Zij gingen uit stelen zoo als zij uit jagen gingen, welgemoed, niet zonder grootspreken vooraf, en sterk in het vertrouwen op hun beschermgeesten, die zij in zangerige bezwe-

ringen aanriepen. Het trof van Heemsbergen hoeveel frisscher zielen en lichamen waren in de heuvels dan in de vlakte om de fabriek. Hij zei het op een dag tegen Mr. Oldenzeel.

‘Het zou interessant zijn dat eens na te gaan in oorzaken en gevolgen - een vergelijkende studie van de verschillende milieus te maken en te zien in hoever het verschil in zeden en gebruiken en vooral in het gewoonte-recht daardoor te verklaren zou zijn,’ zei hij, onwillekeurig de woorden herhalend die hij pas in een brief aan zijn meisje had neergeschreven.

De President zag onrustig op van het vonnis, dat hij met zweeten en zuchten probeerde op te stellen.

‘'t Inlandsche gewoonte-recht dat is zoo iets - e’ - hij maakte een vaag gebaar dat onzekerheid aan moest duiden. ‘Hier is het zus en daar is het zóó....’

‘Natuurlijk. Ik zou het preciese waarom en hoe van dat zus en zoo willen weten,’ antwoordde van Heemsbergen. ‘In zijn boek over het verschil in rechtstoestanden op Java - in de inleiding, meen ik, - zegt de Grave....’

‘Jawel, jawel - ik weet het, dat is die schrijver

over wien ik wel gelezen heb in de “Mededeelingen”. Allemaal heel mooi - maar we hebben hier geen tijd voor zulke liefhebberijtjes - nu ja dan - e - studies, studies als je wilt - maar toch allemaal theorie, - kamergeleerdheid, weet je. Daar is Indië het land niet voor. En dan hier op Soemberbaroe! Ik ben nog nooit aan een landraad geweest waar het zóo druk was.’

Mr. Oldenzeel had indertijd hetzelfde gedacht van de raden te Tjisoemi, en te Madjik, en te Mangoendjaja, en te Tjilengka, waaraan hij substituut-griffier geweest was. Maar dat wist hij al lang niet meer. En nu was hij er ten volle van overtuigd dat Soemberbaroe de drukste landraad op Java en de Buitenbezittingen was. Wie het hooren wilde verzekerde hij dat er ‘hier in de streek’ meer gestolen, geroofd, inbraak gepleegd, opium gesmokkeld, contract verbroken en met messen gepord werd dan ergens elders in Indië, en dan nog gelogen met zulk een virtuositeit dat bij elk misdrijf minstens een maand onderzoek en drie zittingen noodig waren om den schuldige zijn daad te kunnen bewijzen. En op Langean en Kalimas was de moraliteit niet veel beter, dat scheelde maar een paar schurkenstreken in de maand. Er was geen doorkomen aan voor een rechter.

‘Ik heb al eens van den achterstand gesproken dien ik hier gevonden heb, zoo'n hoop werk buiten en behalve alles wat we tòch al te doen hebben - heb je 't al eens ingekeken, van Heemsbergen? - Stegemans, geef jij die papieren, je weet wel, van de bovenste plank, eens hier!’

De klerk klom op een stoel, greep met beide armen diep in de kast en zeulde er een stapel papieren uit te voorschijn, waar een grijze wolk uit opstoof toen hij ze op de tafel neer liet ploffen.

‘Kijk nu eens aan?’ zei Mr. Oldenzeel. Hij nam het bovenste blad in de handen en liet het weer los, fluweelige stof van zijn vingers blazend. ‘Daar hebben we nu zaken van’.... voorzichtig de vergeelde bladen oplichtend, waartusschen de boeken-bijtjes al overal hun microscopische nesten gekleefd hadden, keek hij er met een schuin oog tusschen, ‘één, twéé - van vier jaar geleden zijn er bij. Anpakken maar - asjeblieft! een lekker erfenisje dat ik daar bij mijn aankomst kreeg van mijn voorganger!’

Van Heemsbergen bezag den hoop.

‘Erflaters van dat soort hoorden gepensionneerd te worden vóor ze het tot zulk een boedel gebracht hadden,’ zei hij beslist.

‘Je hebt goed praten, - daar kan niemand voor - hij heeft óok geen schoon leitje gevonden toen hij kwam....’

Van Heemsbergen had op zijn beurt den stapel doorgebladerd, met het snelle besliste gebaar van iemand die precies weet wàt en hóe te zoeken. Het waren altemaal civiele gedingen die daar op een beslissing volgens het Inlandsche gewoonterecht lagen te wachten, juist het werk waarnaar hij, om de oefening in dat recht, van het begin af aan verlangd, en dat hij tot nog toe niet of bijna niet te doen gekregen had. Mr. Oldenzeel was onverwrikbaar vastgeroest in de gewoonte die de onder de Hollandsche wet vallende strafzaken doet voorgaan.

‘Indien ik soms’.... begon hij.

De President viel hem in de rede.

‘Vooreerst niet, vooreerst niet! - we hebben te veel dat dadelijk af moet - alles op zijn tijd! Ik wou het je alleen maar eens laten zien om je een idee te geven van wat er nog te doen is - er hoeft waarachtig niets extra's meer bij! Stegemans! breng dien heelen rommel maar eens naar buiten, in de zon, dat het lucht. Er komen beesten in, zie ik, als we niet oppassen zullen ze alles opgegeten

hebben voor we er aan kunnen beginnen. En dan weer op zijn plaats, hoor je, daar achter op de bovenste plank!'

De President had de verhelende bergplaats uitgezocht, een maand of wat na zijn aankomst te Soemberbaroe, toen het hem gebleken was dat hij vooreerst toch nog niet aan het achterstallige werk zou kunnen toekomen. Wat hoefde hij een voorloopig niet uit de wereld te helpen ergernis altijd voor oogen te hebben.

Telkens wel had hij, met een zucht, tegen van Heemsbergen's voorganger, Floris, gezegd: 'We moeten zien dat we er van de week een stuk of wat afdoen!'

En de Indo had strijk en zet geantwoord: 'Ja, m'neerrr!'

Maar in den loop der zes met zittingen en kantoorwerk bezwaarde dagen waren de stuk of wat van zijn gewillige gedachte geregeld geslonken tot een paar, en een enkele, en dikwijls genoeg in niemendal verdwenen. En onderwijl waren nieuwe zaken weer op den hoop gestapeld, op hun beurt achterstand wordend. 't Ging er mee als met de gele klei-torentjes der witte mieren, die overal opstaken tusschen de voegen van de steenen in zijn

provisiekamer - als men ze in den eenen hoek plat-trapte en petroleum in de gaten goot om de wroetende insecten te verdrijven, waren ze den volgenden ochtend te talrijker in den anderen hoek te zien. De onvernietigbaarheid van witte mieren en achterstand - de President had langzamerhand geleerd ze te beschouwen als een wet der natuur, ondoorgrondelijk in haar wezen maar met volkomen zekerheid berekenbaar in haar werking; en ten slotte had hij er zich bij nedergelegd. Meer dan zijn best kon niemand doen! en ijzer met handen breken was een erkend onmogelijk iets. De achterstand was er niet door hem gekomen - zooals hij dien van zijn voorganger had overgenomen, zoo zou zijn opvolger dien van hem moeten overnemen - ieder zijn beurt!

Dat trachtte hij zijn nieuwen substituut-griffier aan het verstand te brengen. Dat hij er niet in slaagde weet hij aan des jongen mans onervarenheid in het ambtelijk leven en onbesuisd geloof in eigen kracht.

'De academische wijn is nog niet uitgegist in hem!' zei hij, een uitspraak herhalend die de dokter over den nieuwen inwoner van Soemberbaroe gedaan had.

Uit denzelfden toestand van vurige onrijpheid verklaarde de President ook van Heemsbergen's weerbarstig-doen tegen oud gebruik en niet-verklaarde gewoonte, die stevige hoepels om zooveel vaten vol bruisend sap; telkens weer trachtte hij uit de ijzeren banden te springen. De President kon maar zelden een tekst en uitleg geven, waarnaar hij zelf nooit had gezocht omdat hij er nooit eenige behoefte aan gevoeld had. Met het woord ‘usance’ had hij zich van jongs aan tevreden gevoeld; ‘usance’, dat was zijn veilige vonder over stroomen en diepten heen, zijn muur en dak, in de wildste buien een betrouwbare stilte, zijn oog-kleppen die buiten sloten wat op zijn weg vreemd en verschrikkelijk mocht zijn. Het viel hem moeilijk te begrijpen hoe een redelijk mensch zulk een toeverlaat als overlast kon voelen, en onbeschut in 't wilde voort verkoos te stormen. Maar hij rekende op de Indische jaren om die heete drift in van Heemsbergen bedaardheid te doen worden.

Ondertusschen begon het beteugelen daarvan hem wat moe, wat verdrietig te maken, zoo langzamerhand.

Hij had van Heemsbergen, ‘ten fine van oefening’ als hij tegen hem en tegen zichzelven zei, opgedra-

gen de vonnissen te concipieeren, die hij dan, onderwijzend, met hem door zou zien.

Maar het leed niet lang of hij wenschte de gewoon-geraakte moeite van het vonnis-opstellen weerom voor die nieuwe van tot in het oneindige uitleggen, en soms weerleggen, en - door een vaag gevoel van zijn meerderheid te moeten ophouden gedwongen, veranderen aan den vorm, waar het niet veilig leek te veranderen aan den inhoud.

Van Heemsbergen's zinnen, scherp-belijnd en gedrongen opgesteld als de onderdeelen van een machine, los-wrikkend en met veel omhaal van daartusschen gestopt ‘aangezien’, ‘niettemin’, ‘onder dien verstande’ en dergelijke in het onge-reede brengend, placht hij dan te verzoeken om de alleruitvoerigste duidelijkheid, als om iets te eenenmale onontbeerlijks.

Van Heemsbergen antwoordde niet, terwijl hij het hier en ginder bekrabbeld manuscript terugnam. En de President gevoelde zich wat ongemakkelijk onder dat uiterlijk deferentiële zwijgen.

Hij was stil aan de rijst-tafel, wanneer er des ochtends op het kantoor iets van dien aard was voorgevallen; en onder het middagdutje hoorde zijne vrouw hem zuchten en zich heen en weer

gooien op het krakende bed voór hij, met nog een verdrietig nà-trekkende plooi om den half-open mond, insliep. Ze vroeg nooit, wèl wetende. En op zulke dagen vermeed zij het den naam van Herman te noemen of in haar sleutelmandje den laatsten zijner zeldzame brieven te laten zien, waarvan het P.S. altijd iets over te-kort, onverwachte uitgaven en lastige schuldeischers bevatte. Haar man aanziende, terwijl hij zat te bladeren in zijn prospectussen en jaarverslagen, wist zij waaraan hij dacht als hij verstrooid over de papieren heen-tuurde. Ze voelde tranen in haar keel, omdat ze niet voor den dag durfde komen met haar idee van ‘eens een frisschen neus op Tosari te gaan halen, in de Poeasa.’

‘Nog drie jaar maar,’ - trachtte zij zich te troosten. ‘Dan is “hij” toch stellig gepromoveerd en geplaatst en we kunnen ons pensioen vragen.’

Als zij de lamp uitdraaiden om naar bed te gaan, zagen zij in de donkere verte van Heemsbergen's voorgalerij nog licht.

‘Het is een geschikte jongen anders,’ zei de President - ‘en een heel knappe jongen ook - maar hij loopt te hard van stal.’ Hij zuchtte. In zijn bolle oogen, met het geelachtige wit, was de

uitdrukking waarmee een oud jaagpaard, het pad langs de vaart afsukkelend met de zwaar-geladen turfschuit aan de lijn, een toomeloos ontsprongen volbloed naziet, die daarhenen rent met wapperende staart en manen, uit roode neus-gaten brieschend, terwijl de vonken uit de straat vliegen onder zijn weerklinkenden galop.

'We moesten zien hem een beetje uit zijn werk te halen, dat zou goed voor hem zijn!' antwoordde Mevrouw.

Zij hield van van Heemsbergen - niet alleen meer van den wezen-loozen 'vriend van Herman' die hij eerst voor haar geweest was, maar van hem zelven - van den knappen jongen man met de licht-samentrekkende wenkbrauwen, de ongedurige vinger-bewegingen en bruske manier van spreken, en dien maar in zeldzame vertrouwelijke oogenblikken half te voorschijn komenden blik van droomerij en verlangen in de wèg-starende oogen, - paarsige irissen onder zwart van wimper en wenkbrauw. Haar vrouwelijk instinct had den glimp van het meisjes-portret in zijn portefeuille een goeden dag niet noodig gehad om de oorzaak te bevroeden van die zachtheid die geen ander in hem kende.

‘Hij moest wat meer onder de menschen komen - maar er is hier zoo weinig!’

Van Heemsbergen had het ondervonden. Van de vijftig ‘Europeanen’ die de officiëele statistiek op Soemberbaroe telde, waren de overgroote meerderheid Europeanen in een officiëelen zin alléen - in elken anderen Inlanders op-end'-op, die hun Hollandschen familie-naam uitspraken met onderlinge verwisseling van h's en g's en den klemtoon op de verkeerde lettergreep, en die dachten aan ‘Europa’ als aan een planeet in een ander zonnestelsel. De anderen, vol-bloed Hollanders, waren geen vol-geest Hollanders meer. De vaal-gele tint die hun lijf en leden en verwelkend gezicht overtogen had, de langzaamheid van hun bewegingen, de trant van hun dagelijksche kleedij waren de zichtbaar-wording der in langzame Indische jaren voltooide denationalisatie hunner ziel, waar het Indische fataliteits-bewustzijn de plaats scheen ingenomen te hebben van Westersch initiatief.

De door onverpoosde spieren- en hersen-inspanning veerkrachtig gehouden dokter en controleur Hendriks met zijn jonge vrouw, voor wie elke dag een her-beginnen was aan een hen met voldoening vervullende taak, waren uitzonderingen.

Maar de dokter - ‘de vliegende medicijn-flesch’ als de Bakker hem gedoopt had - was niet te vinden dan bij nacht en ontij.

En Hendriks bleef op een afstand, - tot oprechte en eenigszins pijnlijke verbazing van zijn toenade-ring-zoekenden ex-medestudent, de dagen lang vergeten van zijn afzondering in een hoogen toren van welks transen het gek neerkijken was geweest op het gewriemel daar beneden. Als hij zijn wasch-water wel eens uitgegooid had over de balustrade - dat deze of gene daar nat en woedend van worden zou had niet in zijn bedoeling gelegen.

Kort na zijn aankomst was van Heemsbergen - uit studenten-gewoonte - een paar maal naar de societeit gegaan, waar het ‘heele Soemberbaroe’ van de vendutie vergaderd zat rondom de ‘klets-tafel’. Hij had er den gedecoreerden invalide leeren kennen als man van een Inlandsche vrouw, die de deelgenoot was geweest van zijn kazerne-leven en zijn redster van een Atjehsch oorlogsveld, en als vader van een vijftien-tal kinderen die, kop-aan-staart, op den met matrassen-bedekten vloer van éene kamer sliepen, antwoordden op namen uit de romans van Alexandre Dumas, en in hemden en apebroeken rondliepen onder de pisangs van

het ouderlijk erf. De President en Assistent-Resident bespraken de laatste benoemingen, vroegen elkander af wat deze-en-gene toch gedaan kon hebben dat hij de Oranje-Nassau kreeg, en berekenden de kansen van promotie-wachters.

De ontslagen zoutpakhuis-meester, die een woord had opgevangen over van Heemsbergen's thuis-zijn in Parijs, vertelde avonturen die hem, in zijn oordeel, geestelijk burgerschapsrecht verleenden in de galante stad. In vergelijking met zijn opvattingen en de taal waarin hij die opvattingen uitte, werden zekere kroeg-gesprekken, die van Heemsbergen zich uit Leiden herinnerde, een uitgezochte conversatie; het was het verschil tusschen wat al te adellijk wild en een matrozen-'rotmokkie'. Hij bleef weg uit consideratie voor zijn walgende maag.

'De eenig-mogelijke gezelligheid hier is alléenzijn,' schreef hij Ada.

De correspondentie met zijn meisje was als een komen in andere lucht; hij schreef niet dingen en gebeurtenissen, maar zich zelven, en werd al een ander zelf terwijl hij schreef. 'Ik ben op de bergen als ik aan jou denk,' herhaalde hij. En haar brieven kwamen tot hem frisch als de wind van de bergen en als bergstroompjes vol vroolijke verkwikkelijk-

heid. Was dat het leven in Leiden, waarvan ze al die lieve blijde dingen vertelde, het leven in dat ouderwetsche huis op den stillen Rijn, in de straten waar altijd dezelfde menschen kwamen en gingen, in de Universiteits-Bibliotheek, donker van de boeken?

'Nu heb ik wat moois voor je gevonden!'

Het was een aanhaling, een excerpt, een overgeschreven artikel uit een of andere revue die zij met de vlijtige copie van haar vaders manuscript mede zond, een brochure, een pas-uitgekomen boek, met gedroogde bloemen als leesteekens er in. Een paar maal al was het gebeurd dat zij wat hij vroeg gezonden had nog eer de vraag haar bereikt kon hebben. Hij stond verwonderd over de instinctieve zekerheid waarmee zij wist wat hij behoefde. En zij bleek onverzadelijk in de begeerte om zich alles toe te eigenen wat hem, zijn leven en zijn werk raakte. 'Ik moet alles weten, alles!' schreef zij: en vroeg naar dingen waarvan hij op zijn best wist dat zij bestonden. Hoe leefde het Inlandsche volk, hoe werkte, hoe speelde het, wat aten en dronken de menschen, in wat voor huizen woonden zij, welke namen gaven zij aan hun kinderen? Hij moest haar vertellen hoe het Pah-Tasmie was vergaan, dien armen man, en wat er geworden was

van Naïla, nu zij met haar kindje alleen was gelaten en zonder steun. Van Heemsbergen dacht na - had hij Pah-Tasmie niet gezien een dag of acht geleden, marcheerend in de rij van bruin-bekleede dwangarbeiders die tusschen twee touwen, aan de armen van den eerste en van den laatste gebonden, des ochtends naar het werk gingen? Er stond hem zoo iets van voor.

Van de mooie Naïla had hij sedert de zitting niets meer gehoord of gezien.

En het dessa-volk, waarvan Ada zooveel weten wilde, kende hij niet anders dan zooals ze zich voordeden op het landraadskantoor, of zooals hij ze een enkelen keer gezien had bij het baden in de rivier.

Dat Ada juist naar die menschen vroeg! Een tooneeltje schoot hem te binnen dat hij onlangs aan den weg had gezien.

Een deerntje van een jaar of tien komt er aan, in beide handen behoedzaam een kommetje groenachtig vocht dragend, haar oogen op het heen-en-weer schommelende nat.

Aan den kant van den weg zit een vrouw gehurkt die haar loshangend haar door de achter haar neergedoken vriendin van ongedierte laat zuiveren.

‘Wat draag-je daar?’ vraagt ze het kleintje. En het kind, zonder opzien:

‘Sajoer-lodèh!’

Ze gaat verder langs den ingang van een Hollander-huis, waar een bediende bezig is de posten van het hek te witten.

‘Wat draag-je daar?’ vraagt nieuwsgierig de witter.

En het kleintje weer:

‘Sajoer-lodèh!’

‘Lóh!’ roept verschrikt de witter: een klonter kalk was van zijn kwast in de sajoer gevlogen.

Het meisje staat stil, op 't punt van huilen; hulpeloos op zijn leer kijkt de witter omlaag. De twee vrouwen komen met kreten en uitroepen aangeloopen; terwijl de eene haar loshangend haar bijeenhaalt, kneust de andere iets fijn op haar nagel, en grijpt meteen in de soep waar zij den kalkklonter uit wegvischt.

Tevreden gaat het kleine meisje verder, op haar vader toe, die, wachtend bij zijn werk, alles heeft aangezien.

‘Wat draag-je daar?’ vraagt hij.

En zij voor de derde maal:

‘Sajoer-lodèh!’

Waarop hij smakelijk toetast.

‘Zoo iets moest ik haar eigenlijk eens schrijven,’ - dacht van Heemsbergen, - ‘dat zou niet kwaad zijn voor sentimenteeltje!’

Hij wist niet waar de half-wrevelige stemming ineens vandaan kwam die hem de gedachte ingaf.

Zij overviel hem zoo nu en dan in den laatsten tijd.

Eigenlijk nog al dikwijls, bedacht hij nu.

Terwijl zij dien Zaterdag-ochtend naar de zitting op Kaliwangi reden, vroeg Mr. Oldenzeel aan van Heemsbergen:

‘Wil je vandaag niet eens met me mee gaan naar de fabriek? De Bakker heeft al een keer of wat naar je gevraagd, 't verwondert hem dat je niet komt, geloof ik.’

Van Heemsbergen sprak het weigerende antwoord, dat hem op de tong lag, niet uit. De afzondering, waarin hij zich eerst zoo vermeid had, scheen hem sinds eenigen tijd bij den dag grauwer en kaler te worden, geen stilte meer maar een leegte. Hij bedacht dat de dag in de administrateurswoning licht aangenamer voorbij zou gaan dan in zijn ongeriefelijke kamer in het hôtel, waar hij zat te kijken op een door lekken geplekte zoldering en

gestreepte muren, en dat het gezelschap zelfs van den planter minder ondragelijk zou zijn dan alge-heele eenzaamheid.

Mr. Oldenzeel ging voort:

'Mevrouw de Bakker wordt dezer dagen thuis verwacht, en dan zul je het prettiger vinden er al een visite gemaakt te hebben. Er komt een Parijsche schilder met haar mee, dien zij op reis heeft ontmoet, vertelde de Bakker me verleden. Als zij op de fabriek is zijn er altijd interessante menschen!'

Van Heemsbergen aarzelde nog een seconde. Als om tijd te winnen vroeg hij:

'Weet u ook soms hoe die schilder heet? ik ken er nog al eenige in Parijs.'

'De Bakker heeft me den naam wel gezegd, maar..... wacht eens - Bruton, kan dat?'

'Bruneton!' riep van Heemsbergen. 'Dien heb ik dikwijls ontmoet!'

'Ja, dat was het, Bruneton, Bruneton! Juist!'

Van Heemsbergen zei opgewekt:

'Ik ga met u mee straks, heel graag!'

Tot verwondering van den Chinees die de buggy al had laten inspannen, reed na afloop van de zitting de griffier met den President naar Kalimas.

De kenteringsdag, nog koel en vochtig van een

verdampende bui, begon op te leven in schitterend doorgebroken zonnelicht. De rietvelden lagen te tintelen. Rondalom was het een glans al glans van flikkerige wimpel-loovers, waartusschen de bruine zonnehoeden en de blauw-bekleede schouders van arbeiders ontelbaar bewogen. Tot in de verte toe, waar zij al kleiner wordend verdwenen, bespikkelden die ongedurige stippels bruin en blauw het eindelooze halmengroen. De vurig-blauwe hemel met zijn blanke en gloor-grijze bankwolken stond boven die groene vlakte als een saffieren koepel met ommegangen en bogen van louter albast boven een malachieten vloer.

Midden tusschen die omschitteringen van lucht en land deed zich, duister, de ingang op van een hooge en breede kenari-laan die van den grooten weg naar het landhuis liep. De schelle velden aan weerszij, de huttenhoop der arbeiders hier, de fabrieksgebouwen ginder, aan drie zijden van een ruim plein, kwamen niet dan bij glimpen en glanzen te zien voor wie de zwart-groene diepte binnen ging. De zware stammen hielden hun menigten dicht en donker loover op breede takken omhoog gebeurd; als een groen baldakijn, met zware plooien en slippen tot op den grond toe, hing het koninklijk

boven den weg. Aan het eind schitterde het landhuis, fel-wit tegen luchte-blauw.

Het stond op een langzaam aan rijzende hoogte breed-uit gebouwd met een hoog-gepijlerden gevel, een zuilengang rechts en links en luchtige paviljoens. Over de boomen, de fabriek, het arbeider-gehucht, de velden en de rivier, den geheelen omtrek heen schitterend, leek het een prinselijk lustslot, uit de vruchtbaarheid van den grond, het beheerschte geweld van vuur, staal en water en den arbeid van een volk in triomfante schoonheid opgestegen.

Het rijtuig hield stil voor de marmeren treden van het terras. Vief als een jonkman liep Mr. Oldenzeel naar boven; van Heemsbergen volgde hem.

In de voorgalerij, waar een wijde kring van gasten rondom de tafel zat, trad de planter hun te gemoet met een glas champagne in de hand.

‘Ah, Oldenzeel, ouwe sobat! - En meneer van Heemsbergen ook!’ zei hij met blijkbare voldoening. ‘Jelui komt of je geroepen bent, heeren! We vieren de thuiskomst van de reizigster.’

Een ranke, roodblonde vrouw, in wier geheel kleurloos gezicht zwarte oogen schitterden, rees op van haar plaats, met eene tegelijk lichte en uiterst langzame beweging, of zij als een veer

voor den wind in de hoogte dreef. Mr. Oldenzeel, die met beide handen naar de hare greep, eventjes toeglimlachend, zag zij, over zijn schouder heen, met een zekere nieuwsgierigheid naar van Heemsbergen. Zij reikte hem een dunne, zwaar-bejuweelde hand, waarvan aan een kettinkje een pauweveeren waaier afhing, en zei in het Fransch:

'Ik heb al veel van u gehoord, meneer van Heemsbergen - door mijn neef Bossing te Batavia. Nu zijn we met ons drieën Parijzenaars hier, u en ik en monsieur Bruneton!'

Ze zag glimlachend naar een donkeren man in een soort werkmanskiel en een bonten zijden halsdoek.

Van Heemsbergen zei, eveneens in het Fransch:

'Ik ken mijnheer al. Hoe gaat het u, sedert wij elkander het laatst bij de Hauterives gezien hebben?'

De aarzelende blik, waarmee de schilder in van Heemsbergen's trekken gezocht had, verdween.

'Ah, ja, bij de Hauterives - de Hollandsche diplomaat!'

En over het antwoord, dat hij twee neven met elkaar verwarde, heenpratend, schudde hij van Heemsbergen de hand.

'Dus u zijt ook gekomen om studies te maken

- ethnologische studies natuurlijk - van deze beminnelijke wilden?'

De gastvrouw sprak lachend van haar vergeefsche pogingen om den Parijzenaar af te brengen van het idee dat de Javanen menschen-eters waren. En met een antwoord aan hem en eene vraag aan van Heemsbergen bracht zij een gesprek op gang zoo als het bijna precies eender in een Parijschen salon gevoerd had kunnen worden.

De dames in het gezelschap - vrouwen van employés op de fabriek, en de twee stille, niet mooie dochters van den Assistent-Resident van Soemberbaroe, - trachtten eerst mede te doen, links grijpend naar een of ander woord dat als een gevederde bal van een raket langs hen heen vloog. Maar in de war gebracht en verlegen gaven zij het al spoedig op en begonnen onder elkander een lusteloos gesprek over de warmte. En onder heftig waaieren, plukkend aan de mouwen en kragen der thuis-gemaakte japonnen, die zij in plaats van de dagelijksche sarong en kabaja zuchtend hadden aangewrongen, sluikoogden zij naar het toilet der gastvrouw - plooi over luchtige plooi van een flauw-paars weefsel dat met weerschijnen en glanzen als een wolk om haar heen hing.

De beringde handen die met den waaier van pauweveeren speelden, de wat al te magere hals en het in roodgouden wrongen en golvingen gevatte aangezicht kwamen er doorschijnend wit uit te voorschijn. Haar oogen, die van nabij licht bleken - rondom een overgroote pupil een ringetje grijs-groen, - glansden al levendiger in dat kleurlooze gelaat waaruit wimpers en wenkbrauwen wegflauwden. Telkens als zij het hoofd van den een naar den ander der beide jonge mannen wendde, gloorde een troebele beryl op die in het kuiltje lag van haar hals.

Een van de heeren - het was een Raad-van-Indië die, op weg naar zijn sukkelende vrouw op Tosari, mevrouw de Bakker in den trein ontmoet en naar de onderneming begeleid had - deed op stijf-correcte wijze mede aan het woordenspelletje.

De planter, die geen woord Fransch verstond, keek nu en dan naar zijne vrouw met een blik als bezag hij een zeldzaam kleinood, waarmee hijzelf wel geen weg wist maar dat ieder hem bewonderend benijdde; en hij schonk altijd maar weer op nieuw boordevolletjes Champagne in.

Een uit Caïro medegetroond Abessiniër jongetje van een jaar of dertien, glad zwart als eb-

benhout in zijn saffraan-gele tuniek, kwam zeggen dat de tafel gedekt was.

Mevrouw de Bakker rees op en lei haar hand op den arm van den Raad-van-Indië, met een glimlach bij de ongewone plichtpleging zeggende dat zij hield van hoffelijke manieren in den dagelijkschen omgang. En de Raad-van-Indië, die te Batavia zich warm placht te maken over wat hij ‘de bespottelijke airs van handelslui’ noemde, gaf haar in volkomen oprechtheid gelijk.

De maaltijd, - geen rijsttafel, maar een overrijk déjeuner à la fourchette - was bereid en aangerecht met allerlei kieschkeurigheden, waarmee blijkens hun aarzelende gebaren geen der gasten goed raad wist, van Heemsbergen en de Parijzenaar uitgezonderd. Zij merkten het van elkander - het was als het geheime teeken waaraan de eene vrijmetselaar den anderen herkent, - en lachten tegelijk. De schilder begon in boulevard-argot van Parijs, Parijsche menschen, dingen en toestanden te praten, en noemde de vrouw des huizes een Parisienne van het zuiverste ras, bij vergissing in Holland geboren. Overigens hoorde ook van Heemsbergen te Parijs, oordeelde hij. En eindelijk begrepen hebbende dat deze in Indië zijn en blijven wou,

vroeg hij verwonderd naar de reden. Van Heemsbergen legde hem de verandering in zijn denkwijze uit, die hem den rechterlijken dienst in Indië interessanter deed vinden dan de diplomatie.

Midden in zijn levendig betoog ging hem de gedachte door het hoofd:

'Hoe kom ik er toe over zulke intime dingen te spreken tegen iemand dien ik zoo goed als niet ken? Nu - 't komt er ook eigenlijk niet op aan....'

Hij vroeg den Parijzenaar zijn oordeel omtrent een artikel over de koloniale politiek der Hollanders, onlangs in de Revue des Deux Mondes verschenen. Bruneton, die het artikel niet gelezen had, kende den schrijver persoonlijk; en hij begon anecdoten te vertellen over den afgetrokken geleerde, met een mimiek en keus van woorden en een toon die van het verhaal een tooneelstukje maakten.

Van Heemsbergen lachte zoo als hij het in geen maanden gedaan had.

'Ik ben dronken van "Parisine"!' zeide hij.

Bij het opstaan van tafel stak hij zijn arm door dien van den schilder, en het leek hem of hij met dat gebaar een offensief en defensief verbond bekrachtigde, daareven zwijgend gesloten.

'Tegen wien of wat eigenlijk?' ging het hem

vluchtig door 't hoofd. Maar hij dacht niet verder na over de vage gewaarwording van tegenstanderschap.

Na de siesta, terwijl de thee werd rondgediend in kopjes van doorzichtig Japansch porselein, kwam de eigenaar van een naburige koffie-onderneming aanrijden. Hij bracht een anderen gang in het gesprek, dat een tijd lang tusschen romans van de allernieuwste Fransche school en door mevrouw de Bakker uit Egypte meegebrachte en voorzichtig getoonde curiositeiten heen en weer bewogen had.

De planter kwam op dreef.

Hij begon te vertellen van een nieuwe machine die hij bezig was te installeeren.

‘Daarmee maak ik ze allemaal dood!’ riep hij. Hij inviteerde al wie wilde, en van Heemsbergen bij name, mee te komen naar het molenhuis.

In de hooge ruimte was het schemerig en stil; alles sliep in afwachting van de campagne. Een paar Inlanders krabden en schuurden aan een van de groote kookpannen. De machine, nog maar gedeeltelijk uitgepakt, lag in stukken en brokken op den grond, wanordelijk voor het onkundige oog.

De planter verklaarde en wees, de stukken aanéen passend zoodat de verspreide tronk en leden voor

de verbeelding samengroeiden tot het zware zwarte ijzeren kolossen-lijf dat het werk zou doen van honderden menschen-lijven. Zijn plompe handen werden vlug en lenig bij het hanteeren der logge brokken. Eindelijk, met een rood-opgeloopen gezicht zich weer oprichtend uit zijn gebukte houding, veegde hij zijn roestige en bestofte vingers aan zijn kleeren af.

'Ja, als we al het werk met machines konden doen, waren we gauw rijk! maar zoolang je met dat tuig moet werken....'

Hij wierp een blik naar de Inlanders, die, bij zijn binnenkomen met in het werk verdiepten ijver waren gaan schuren.

Opéens:

'Hé Kasan! stomme hond! zie je dan niet -!'

Op den neergehurkten koelie toeloopend gaf hij hem een slag in het gezicht dat de man omviel, terwijl hij bulderend hem een misslag bij het werk verweet. De Inlander liet vloeken en scheldwoorden over zich heen razen, tersluiks zijn wang wrijvend. Ten slotte zei hij een paar maal onderdanig 'ja.'

De Bakker kwam terug bij zijn gasten, met nog een náflikkeren van toorn in zijn scherpe bruine oogen.

‘Je hebt niets dan ergernis van dat volk - te stom om voor den duivel te dansen. Daarom maakt het me zoo kwaad als menschen zooals die controleur van Soemberbaroe gaan bazelen over de rechten van den Inlander - rechten van mijn ouwe slof! Een kind van tien jaar op 't platteland bij ons weet beter wat hem dient dan een Inlandsch hoofd, God beter het! Iemand die voor hem denkt, die hem zegt zus en zoo en daarmee uit, en die der òp slaat als hij het niet doet, - dat is wat de Inlander hebben moet. Als je van rechten spreken wilt - dat hij er zoo een krijgt, dàt is zijn recht!’

De fabrieks-employés zwegen als bij het vernemen van een waarheid al zoo dikwijls verkondigd en ten volle beaamd, dat er geen antwoord meer op te geven viel.

Van Heemsbergen zei eenigszins koel: ‘Dat is een standpunt waarop koloniseerende naties lang gestaan hebben.’

Zij gingen het molen-huis weer uit. De zon ging onder, het werd koeler. De planter stelde een wandeling voor naar een veld dat op een bijzondere wijze bewerkt werd.

‘Een proefneming,’ zei hij.

Hij begon, zakelijk en met aanschouwelijk-

makende woorden, zooals hij daareven de samenstelling der nieuwe machine had verklaard, te spreken van den arbeid op de riet-velden, - van het openmaken van den hard-geklonterden grond waarop de rijstaren van het afgeloopen jaargetijde hoog en vol geworden zijn, het aanleggen van de richels en de geulen die het water staande houden bij de jonge wortels, het met aarde omgeven der opschietende stengels, de waakzaamheid en de zorg tot het oogenblik van den oogst toe.

Met zijn rottan héenwijzend over de vlakte, toonde hij op de heuvels in het verschiet de koele kweekplaatsen van het riet, en de wegen van de langzame buffelkarren, die de jonge stekken, aan beide uiteinden met teer gedicht tegen de besmetting van luchtige ziekte-kiemen, naar de vlakte dragen, naar de akkers waar het volk der planters wacht.

Hij noemde cijfers, uitgestrektheden, getallen, sprak van twintig- en dertig-duizenden op één dag uitgegeven, van vermogens aan verlies en verdienste, van velden als gewesten en heirscharen van arbeiders. Aan verre flikkeringen langs de heuvels en over de vlakte wees hij den loop der waterleidingen die hij had aangelegd om de bevruchtende kracht

van wolken en bronnen te vergaderen en in zijn ontvankelijke vorens te gieten. Toen in het rulle stof van den weg twee hoekige figuren teekenend:

'Kijk eens!' zei hij. 'Dit kleine hier, dat is de plattegrond van de fabriek zooals ze was toen ik administrateur werd. En dit andere - haast tweemaal zoo groot als je ziet - dat is de plattegrond zooals ze nú is - zooals ik ze heb laten verbouwen.' Hij wees met een breed armgebaar naar de blanke steen-vierkanten in de verte.

Veel dakig als een stad, met het hooge en breede molenhuis, met den watertoren, met de schuren en de pakhuizen en de loodsen, en de weegbrug voor de wijde inrijpoort, met de dubbele rij der employés-woningen en den hoogen, zwarttoppigen schoorsteen steil er bovenuit, lag daar de fabriek.

Van Heemsbergen keek eens naar den planter, naar het stompe profiel, de geweldige borstkas, de hand die den stok greep als ware het een knots, de onwrikbare voeten; hij was een ander hier, te midden van het reusachtige werk dat hij eigenhandig, eigenhoofdig had gewrocht, dan in dat al te weelderige huis, naast die in nietsdoen fijn-geworden schoonheid. Een zekere ruwe waardigheid, een plompe grootheid openbaarde zich in den man.

Door een ideeën-verbinding, waarvan hij zich niet oogenblikkelijk rekenschap kon geven, kwam van Heemsbergen op Pizarro als vertegenwoordiger bij uitnemendheid van het geslacht, waartoe die vierkante koloniaal-millionnair voór hem behoorde.

'Veroveraars-type,' dacht hij. En de scène in het molenhuis werd anders belicht door zijn na-denkend oordeel.

Toen de wandelaars het huis weer bereikten stond Mr. Oldenzeel's deeleman te wachten.

De planter noodigde van Heemsbergen tot blijven. Van de twintig logeerkamers kon hij krijgen welke hij koos. Er was een rijtoer de heuvels in en een pic-nic aan het meer beraamd voor den volgenden dag. Maandag in alle vroegte zou de phaëton met de Engelsche harddravers hem terug brengen naar Soemberbaroe.

'Blijft u!' riep de schilder. 'Ik heb op u gerekend als gids bij mijn tocht in het Oostersche schoonheids-land!'

Van Heemsbergen dacht een oogenblik aan begonnen werk waaraan hij bij voorbaat den Zondag had toegewijd, maar na een korte aarzeling bleef hij.

Hij kwam en bleef ook den volgenden Zaterdag, hoewel hij dat niet van plan was geweest.

En van toen af werd hij de vaste Zondags-gast op Kalimas.

Van de zelf-opgestapelde hoogte zijner rijkdommen zag Kees de Bakker onpeilbaar laag neer op die nauwe en platgeloopen paden, waarlangs 's lands ambtenaren, ieder precies op den hem aangewezen rang en allen op de voorgepijpte maat, voortmarcheerden naar een in 't verschiet bescheidenlijk opgetrokken pensioentje.

Hij had maar een geringen dunk van de hoofdofficieren zoowel als van de minderen in dat staathuishoudings-leger; het feit dat zij er dienst in genomen hadden was voor hem afdoende ter bepaling hunner innerlijke waarde.

Wie, die op stevige beenen stond, bond zich-zelven aan een leiband? En wie die nemen kon liet zich karigjes geven?

Met die vooròp gestelde ideeën stond hij tegenover van Heemsbergen als tegenover een raadsel, en een raadsel dat te onverklaarbaarder werd naarmate hij de termen waarin het was vervat beter leerde begrijpen. Met den dag steeg de hooge dunk die hij al dadelijk van van Heemsbergen's bekwaamheid had opgevat; met den dag werd de

tegenstelling onbegrijpelijker tusschen die bekwaamheid en het doel waarop, naar hij meende, van Heemsbergen haar richtte: het maken van een carrière bij de rechterlijke macht. Als hij daaraan dacht kon hij het hoofd schudden in sprakelooze verbazing en ergernis. Er liep spijt onder die ergernis: hij had liefst voor zichzelf beslag gelegd op den jongen jurist.

Eenige jaren geleden was een neef van mevrouw de Bakker gestorven, die zijn zeer aanzienlijk vermogen, door de familie reeds als het hare beschouwd, had nagelaten aan den zoon van zijn Inlandsche huishoudster, te elfder ure als de zijne erkend. Voor zijne opvoeding naar Holland gebracht, was de jongen er teringachtig geworden; de Bakker, die al zijne gangen liet nagaan, wist dat hij het niet heel lang meer maken zou. De kans om het eens ontglipte fortuin toch nog binnen te halen leek gunstig, toen hij opeens vernam dat de lang dood en begraven gewaande moeder nog altijd leefde. Onder den anderen naam dien zij, naar 's lands wijs, bij de geboorte van een jongeren zoon had aangenomen, leefde zij met haar Inlandsch gezin in een afgelegen dessa van de streek.

Mr. Bossing, de Bataviasche advocaat, die den

tot nog toe als erflater beschouwde in denzelfden graad bestond als mevrouw de Bakker, werd in zijn dubbele hoedanigheid van jurist en medebelanghebbende geraadpleegd; hij verklaarde de rechten der Inlandsche voor onaantastbaar: de moeder moest den zoon beërven. Echter, was de vrouw die zich daarvoor uitgaf werkelijk de moeder? De vraag liet den Hollandschen bloedverwanten eene kans - de éenige - op het winnen van twee millioen.

Van dat oogenblik af stond bij de Bakker de overtuiging vast, dat de Inlandsche vrouw een bedriegster was, naar alle waarschijnlijkheid zelfs een bedrogen bedriegster, het werktuig in handen van een of anderen sluwaard, die, als hij de erfenis van Pieter Heuvelink binnen had, de voor Pieter Heuvelink's moeder spelende kampong-vrouw weer zou doen verdwijnen in de duisternis waaruit hij haar had opgevischt.

Nu diende echter die persoonlijke overtuiging bevestigd en verheven tot de vaststelling van een door niets of niemand meer aan te tasten feit. Dat kon alleen een jurist; en die het zou willen moest een jong jurist zijn, eerzuchtig genoeg om een moeielijke zaak aan te durven en vrij genoeg van

voordeeliger beslommeringen om eenige maanden achtereen op Soemberbaroe te kunnen blijven en langs kronkelige kampong-paadjes het spoor na te gaan der intriganten.

Van Heemsbergen was de aangewezen man. Maar zijne onbegrijpelijke voorliefde voor 's lands dienst maakte eene schikking onmogelijk die evenzeer in zijn eigen belang als in dat van den planter geweest zou zijn.

'We moeten op zien komen spelen,' was altijd weer het slot van de Bakker's overpeinzingen. 'Te avond of te morgen zal zoo'n knappe kerel als hij toch wel inzien dat zijn plaats op een landraads-kantoor niet is.'

Hij wachtte dus.

Maar dat duurde lang en leek vergeefs en hij begon al te twijfelen aan een inzicht dat hem tot nog toe niet bedrogen had, toen een woord van Mr. Oldenzeel over zijn griffier hem zijn zelfvertrouwen teruggaf; die avond of die morgen kon niet verre meer zijn.

Zij zaten met hun beiden, hij en de President, bij een vertrouwelijk-makende flesch fijnen wijn, op het gewone Zaterdagmiddag-uur.

Mr. Oldenzeel, die bijzonder stil uit de zitting

was gekomen, look op van de eerste teug als een verslenste plant van regen.

‘Oude Bourgogne!’ verklaarde hij stralend.

De planter knikte: ‘Clos-du-Roi van '80. Om eens te probeeren. Ik heb er een dozijn of wat van, voor het vieren van onze koperen bruiloft van 't jaar. Dus hij bevalt je?’

Mr. Oldenzeel prees zwijgend en metterdaad. Toen van stapel loopend op een purperen stroom, zeilde hij de wijnstreken van Europa door, merken noemend en oogsten als landingsplaatsen: hij gedacht maaltijden, feestdronken en vroolijkheid, kwam over zijn jeugd te spreken en dronk op den zaligen studententijd.

‘Het gaat tegenwoordig ànders toe aan de Academie, zou je haast denken,’ merkte de Bakker op. ‘Niet dat ik er iets van weet, ik ben Goddank niet thuis in de geleerdheid, maar als je van Heemsbergen zoo hoort spreken, zou je wel zeggen dat hij niet anders gedaan heeft dan blokken.’

Het pas-opgeklaarde gezicht tegenover hem betrok weer.

‘Ja.... Van Heemsbergen.... en heelemaal tegenwoordig....’ Mr. Oldenzeel schudde bezorgd en afkeurend een paar maal het hoofd. ‘Ik kan niet

zeggen dat ik er mee op heb, met dien nieuwen koers, vergelijkende rechtsstudie, en de ontwikkeling van het recht bij primitieve volken, en de ethische basis van de rechts-idee, en-zoo-voort, èn-zoo voort, onze Lieve Heer mag weten wat meer.... Daar proppen ze den jongelui nu de hersens mee vol. En als ze dan hier komen, wat hebben zij er dan aan?'

Hij schoof het volle wijnglas weg en boog zich over de tafel tot zijn gastheer, om met nadrukkelijk-betoogend gezicht diens oordeel in te roepen.

'Stel nu, ik kom hier, boordevol,' -hij hield een aanwijzende hand boven zijn oogen, bóór-de-vol met zulke geleerdheid. Goed! Daar komen nou onze vrinden voor den Landraad, - Wartan die opium gesluikt heeft, en Djembar die Sapin een por met zijn kris heeft gegeven om een dansmeid, of Ardangi die zijn karre-contract gebroken heeft, - moet ik die zaakjes dan opknappen volgens de vergelijkende geschiedenis van het recht? hè? Neen meneer! dat moet ik doen volgens mijn Inlandsch Reglement! Dat heb ik te kennen - wat ik kennen noem, versta-je! Want daar heb je van die snuiters die kunnen het opzeggen van achteren naar voren, - maar als ze het moeten toepassen, - o Jezus!

En daar komt 't toch maar op aan, op de toepassing, op de practijk, op de rechtvaardigheid, - de rechtvaardigheid!' Mr. Oldenzeel herhaalde het majestueuze woord, den wijsvinger in de hoogte tegen eene in 't booze liggende en de onrechtvaardigheid zoekende wereld. 'Wat de Inlander noodig heeft dat is een vir justus atque bonus.....'

'Geen potjes-latijn!' waarschuwde de planter. 'Spreek je mallemoêrs-taal, man!'

Mr. Oldenzeel, die uit het fatsoenshalve van zijn griffier ter leen aangenomene en tusschen rijsttafel en middagdut geeuwend eens doorgebladerde boek van de Grave den zin opgegrist en voor zijn eigen opvatting van het Indisch-rechter-ambt pasklaar gemaakt had, verdedigde zich:

'Je verstaat me wel - "een goed en rechtvaardig man" - het is maar een citaat uit datzelfde boek - en dat is het mooiste van de grap! - waarmee ze je dan altijd zoo om je ooren slaan!'

De Bakker lachte.

'Zoo? Is van Heemsbergen er een van die kracht? Zoo'n brutale rakkert! - Drink eens uit, Zeel, je laat 'em warm worden.'

'Neen, neen!' Mr. Oldenzeel protesteerde, verschrikt door de gedachte aan achterklap. 'Zoo

meen ik het niet - brutaal is hij niet, dat wil ik niet gezegd hebben! Maar....'

De Bakker, het eene oog dichtknijpend, hield de flesch schuin voor het andere, en knipte zijn gast eens toe. Mr. Oldenzeel dronk uit en liet weer vullen. Maar hij bleef in gedachten zitten, den voet van het glas tusschen wijs- en middelvinger, en tuurde naar het ijsbrok, kristallig-bleek opglorend door rood, dat hij in zijn afgetrokkenheid den bediende had toegelaten er smaak-bedervend in te doen, en dat fijntjes rinkinkte tegen den kelk, terwijl hij dien heen en weer schoof over het gladde marmeren tafelblad. Na een pooze hernam hij:

'Neen, neen, dat wil ik niet gezegd hebben, waarachtig niet. Van Heemsbergen is een heel fatsoenlijke jongen en een heel knappe jongen ook... Maar.... ik heb het tegen mijn vrouw ook al eens gezegd, hij loopt te hard van stal - dat is het 'em, zie-je!'

Kees de Bakker keek den neerslachtig-peinzende eens aan met zijn scherpe bruine oogjes.

'Te hard voor jou!' dacht hij. 'Ja, dat zal de duivel je danken. Jij zou maar 't liefst heelemaal den stal niet uit - aan de staatsruif knabbelen en slapen, dat lijkent jou.'

‘Dan moet die hardlooper maar eens onder den man!’ zei hij hardop. ‘En een beetje op de stang gereden.’

En in gedachten zag hij zichzelven als den ruiter. Hij ledigde zijn glas in zwijgenden toost op zijn voornemen en hoop.

‘We zullen het eens probeeren vandaag, zoetjes aan, dat hij niet steigert als je 'm het hoofdstel overgooit,’ dacht hij.

Na de thee, toen mevrouw de Bakker opstond om zich te gaan verkleeden voor het diner, en de gasten, een voor een heengaande, de galerij leeg lieten, ging hij op van Heemsbergen toe, die alléen, zoo als meer en meer zijn gewoonte werd, klimaat zat te schieten in de schemering, en legde de zaak voor hem open.

‘Ik denk,’ sloot hij, ‘dat er de een of ander achter zit die de meid een paar honderd pop beloofd heeft en zelf de rest op zal strijken; uit zichzelf komt een Inlander niet op zoo iets. Dat mensch - Rattem zegt ze dat ze heet, ze woont daar in zoo'n huisje tegen den berg aan - is net zoo min de moeder van Pieter Heuvelink als jij of ik.’

Van Heemsbergen had zich opgericht uit zijn lustelooze houding; de jurist in hem werd wakker.

‘Dat is een aardig geval!’ zei hij, zijn sigaar weggooiend. ‘Mevrouw Rattem erft - daar valt niet aan te tornen - als ze werkelijk mevrouw Rattem is. Wat u te doen hebt is dus de identiteit te betwisten.’

‘Zoo iets zei Bossing ook.’

‘Bossing, van Batavia? Heeft die de zaak in handen?’

‘Ik wou het wel - om een lief ding! Neen. Hoewel hij er zelf evenveel belang bij heeft als mijne vrouw, hij is ook familie moet je weten. Maar dat moet gedaan worden door iemand hier op de plaats, die op zijn gemak die heele konkelarij in de dessa eens na kan gaan. En hij kan niet weg van Batavia.’

Van Heemsbergen zweeg; hij liet zijn stellingen en vermoedens loopen als hazen en windhonden, zelf het wild in het eene oogenblik, zelf zijn vervolger in het andere, en dan weer, een wachtend jager, beiden naziend in hun verschijnen en verdwijnen. De planter, die zijn zwijgen anders uitlegde, zei:

‘Het zou je geen windeieren leggen - van zoo'n hoop als daar te deelen valt kan een fatsoenlijke portie af voor den advocaat. En behalve dat - er komt een plaats open op het kantoor van

Bossing - en zoo iets zou al de beste recommandatie zijn. Je zoudt dat desnoods tot conditie kunnen maken, in geval van winnen van 't proces. - Zij maken een achtduizend in de maand, zoo je weet!'

'Wat meent u?' vroeg van Heemsbergen.

Aan den toon merkte de planter zijn vergissing.

'Wel, dat 't een mooi zaakje zou zijn voor wie het aandurfde - die was ineens een man 'in bonis'. Ik zeg 'je' zooals je dat méer zegt - 'men' bedoel ik.

'Ah,' zei Van Heemsbergen.

Er werd niet meer over de zaak gesproken, dien dag; hij zelf meende ze vergeten te hebben. Maar den volgenden Maandagochtend, terwijl hij door den zilveren vóor-dageraadsnevel naar Soemberbaroe reed, kwam zij hem weer in de gedachten en bleef er. Hij begreep dat de planter hèm de zaak had willen opdragen.

'Uit een financieel oogpunt bekeken zou het magnifique zijn,' dacht hij. 'Compagnon van Bossing naderhand!' Dat huis aan het Koningsplein rees op als een fantasmagorie. De prachtige paarden draafden met de victoria den oprit op, de oude wijn drenkte met somber-prachtig rood de kleurlooze klaarte van het kristal op de tafel, het kleurenspel der

edelsteenen flitste langs wangen en rondom polsen, en onthulde halzen.

‘Saffieren voor haar? neen parels, - zoo iets gedempts, half-verborgens, jong-meisjes-achtigs....’

Hij hield op, lachend om de onstoffelijke kleinoodiën die hij Ada om den hals strengelen wou.

‘Toekomst-parels, voorloopig nog maar als idee bestaande... Niettemin - het zou magnifique zijn!’

Hij dacht het met een zucht.

Toen hij, een half uur over zijn gewonen tijd, het kantoor binnentrad, zag hij nog juist hoe de twee klerken een spel Chineesche kaarten wegmoffelden onder de tafel.

‘Eén ligt er op den grond, Stegemans, onder je stoel,’ zei hij spotachtig.

De klerk bukte verlegen.

Zonder verder naar hem om te zien zocht van Heemsbergen zijne papieren bij elkaar en ging aan het werk.

Er was een klacht ingekomen van Saïd-Mohamad tegen den Inlander Kertawidoera, die, op onderpand van zijn huis geld opgenomen en door wanbetaling dat huis aan den geldschieter verbeurd hebbende,

weigerde zijn erf te ontruimen, omdat hij, als hij zeide, wel zijn eigen-gebouwde woning maar niet den grond, die het dure erfdeel van zijn vaderen was, in pand had gegeven.

Het was een geval zoo als het anders van Heemsbergen, als bestudeerder van Inlandsche wetten en instellingen, welkom geweest zou zijn. Vandaag wekte het alleen wrevelige gedachten in hem.

'Saïd-Mohamad is een schurk - die rozenoliestank van hem slaat iemand tegen uit wat er hier in de streek geknoeid en in 't donker gebrouwen wordt - maar de Inlanders zijn geen haar beter,' dacht hij. 'En Kertawidoera schijnt bij zijn Inlandsche roekeloosheid nu nog de streken van den Arabier te hebben geleerd.'

Hij werkte met tegenzin.

Het was warm op 't kantoor - klef-warm, zooals het zijn kan op zonnelooze dagen na een lang-aanhoudenden regen. Zoo laat in 't jaar, nu de Oostmoesson al aangebroken moest zijn, was er in die klamme hitte iets onnatuurlijks, dat de zenuwen spande als snaren, tot springens toe. De roode steenen van den vloer waren uitgeslagen; de muren zweetten; er lag een waas over het wasleer van de tafel en het gladde hout van de

stoelen; terwijl van Heemsbergen schreef werd het papier zoo nat onder zijn vingers dat de letters dooreen vloeiden.

Met een driftige beweging gooide hij zijn jas uit en trok zijn hemdsmouwen tot over de ellebogen op.

Een kwartier voor héengaans-tijd kwam Mr. Oldenzeel binnen, in slaapbroek en kabaai, en nog sluikharig van 't bad. Hij keek bedrukt.

‘Heb je 't al gehoord, dat van Rijn zoo ziek is?’

Van Heemsbergen antwoordde kortaf van neen. De gezondheid van Mr. van Rijn, den Landraads-voorzitter van Njadas, liet hem te onverschilliger omdat hij wist dat de man ze stelselmatig afbrak met Gargantua-maaltijden van druipend-vet en brandendscherp Indisch eten, naar binnen gespoeld met voethooge glazen brandy-soda. De Bakker had het kinder-rijmpje van den hollen-bollen wagen waar die schrokkige Gijs op zat op hem gevarieerd.

‘Ja, - herhaalde Mr. Oldenzeel, - ‘hij heeft het kwaad te verantwoorden, schijnt het. Hij is met een maand verlof naar boven! Ik gun het hem graag, zoo niet! Maar voor ons zal dat wel wat last geven!’

Van Heemsbergen zag op.

‘Wat hebben wij daarmee te maken?’

‘Nu, Njadas grenst toch aan Soemberbaroe. Als van Rijn naar boven gaat moeten wij natuurlijk voor hem waarnemen.’

‘Natuurlijk!’ barstte van Heemsbergen uit, ‘dat is een zonderlinge, “natuurlijkheid”, die een ordentelijk mensch doet opkomen voor een veelvraat en een zuiper!’

Verschrikt zag Mr. Oldenzeel in het toornig rood wordend gezicht.

‘Dat moet-je nu niet zeggen, van Heemsbergen, dat is toch te kras - alleen omdat van Rijn van zijn natje en zijn droogje houdt! Je moet altijd denken dat 't voor hem toch 't ergste is!’

Van Heemsbergen vroeg ironisch:

- ‘Wat is voor hem 't ergste - dat hij zich overeet of dat een ander zich overwerkt?’

Mr. Oldenzeel antwoordde niet. Met een onzekeren blik op de beide over hun papier gebogen klerken en binnensmonds iets mompelend van ‘zoo dadelijk terug komen’ schuifelde hij het kantoor uit.

Van Heemsbergen schoof zijn stoel met een kras achteruit, en wierp de papieren over de zaak-Kertawidoera, die hij al bijeen had gezocht om ze mee naar huis te nemen, over de tafel, dat ze naar

rechts en links er af schoten. Hij greep zijn jas en helmhoed en trok de deur met een slag achter zich dicht.

Stegemans, die zijn collega een duw had gegeven onder de tafel, keek hem aan; en de twee klerken gniffelden tot zij, van Heemsbergen's rijtuigwielen weg hoorende knarsen over 't grintpad, uitbarstten in luid-geschater.

Van Heemsbergen zat blootshoofds in 't rijtuig en liet de lucht langs zijn kloppende slapen spelen. Zijn rechterhand lag tot een vuist gebald op zijn knie; hij had een gevoel of 't hem opluchten zou als hij die op iemand of iets kon doen neerkomen.

Toen hij uitstapte voor 't logement hief mefrrrou Janssèn haar beide dikke armen in de hoogte.

'Tè! Massa! m'neerrr Cheemsberg! Allah, zoo vrrroeg! eten is nog niet klaarrr, m'neerrr! Mian! Mi-àn!!'

Van Heemsbergen zei barsch:

'Schaf maar op wat er is, 't zal wel niet ongaarder zijn dan gewoonlijk, - ik moet uit.'

Hij was plotseling op 't idee gekomen Hendriks te gaan opzoeken. Wàt hij eigenlijk van hem verwachtte, had hij niet kunnen zeggen. Maar iets dat zekerder en dwingender dreef dan redeneering, duwde hem naar dien man toe.

Aan het huis van den controleur gekomen vond hij het leeg, en vernam dat beide, Hendriks en zijn vrouw, naar Langean waren gegaan en in den pasang-grahan logeerden. Hij spoorde zijn paard den weg naar de heuvels op. Naarmate het steilere pad steeg, voelde hij zich door de flauwlauwe luchtlaag, die de vlakte bebroedde, héenstijgen en geraken in een al koeler en klaarder atmosfeer. Een ijle geur van kruiden verlevendigde de zuivere lucht. Er was glinstering in het gras en op de steenbrokken, op de hooge varens, op de bladertrossen die over zijn pad hingen. Overal sprongen jonge beekjes.

Den pasang-grahan naderend, een luchtig optrekje, dat daar tusschen struweel en slank bamboe-opschietsel uit de helling oprees of het er zoo gegroeid was, zag hij mevrouw Hendriks op den uitkijk staan.

'Ik wacht op mijn man,' zeide zij, zijn groet beantwoordend. 'Hij is al om half-zes uitgereden. Er moet iets met den dijk zijn gebeurd, vrees ik. Daar was hij al bang voor, van-nacht toen we het zoo hoorden stortregenen.... Ah! daar komt hij aan!'

De controleur kwam de bocht van den weg om op een bezweet, moe-stappend hitje. Een beweging met

zijn karwats makend, glimlachte hij zijne vrouw toe.

Van Heemsbergen zag hem aan. Hij zat te paard als iemand die het te laat geleerd heeft; maar alles aan den man - zijn blond klaar-oogig Hollandergezicht, zijn sterke schouders, de wijze waarop de eene hand de teugels hield en de andere, dwars, zich stutte op de dij, tot zelfs de modderspatten toe die hem tot in het gezicht en tegen den helmhoed aan gevlogen waren, - drukte de geruste kracht uit van den mensch voor wien moeten en willen één zijn.

'Ik heb goed gedaan met te komen!' dacht hij.

Hendriks stapte van het paard, en klopte het moede beestje eens op den hals en rug, voor hij den staljongen de teugels toewierp. 'Het was maar een scheur, nog geen bres,' zei hij, de galerij inkomend. 'Het voorloopige is gedaan - nu kunnen ze morgen aan 't werk. - Ah - middag, meneer van Heemsbergen.'

Van Heemsbergen schudde hem de hand met een hartelijkheid die de licht-blauwe oogen verwonderd deed opengaan.

'Ik ben eens wat frischheid komen halen - moreele en physieke, - het was niet meer te harden daar beneden!' verklaarde hij.

De jonge vrouw zag haar man aan.

‘Je ziet er uit!’ zei ze lachend.

Hij keek langs zich neer.

‘Ik heb mijn broekspijpen toch opgestroopt toen ik de sloot in ging... Ja - ik zal me moeten verkleeden. - Zijn ze er al?’

‘De meesten, zou ik zeggen; ik keek daareven eens op het achtererf en het was er vol. De Demang is daar net voorbijgegaan. Maar den Regent heb ik nog niet zien komen.’

‘Mooi zoo - ik zal me haasten.’

De jonge vrouw wendde zich tot van Heemsbergen.

‘Mijn man heeft de dessa-lieden van Langean laten oproepen om hun duidelijk te maken waarom en hoe de nieuwe waterleiding aangelegd moet worden. De tegenwoordige is namelijk zoo steil dat bij den minsten regen het water er met een vaart door afgeschoten komt; nu is de grond heel en al uitgespoeld en er komt zoo goed als geen water meer op de velden. En nu zal hij zeker meteen ook over den dijk spreken, en het werkloon vooruit laten betalen, dan werken zij veel beter,’ legde zij uit.

‘Laat hij dat zelf doen?’ vroeg van Heemsbergen. ‘Ik dacht dat de hoofden....’

‘Jawel. Maar....’ de jonge vrouw aarzelde even. ‘Hij is niet zeker dat het geld dan werkelijk in handen komt van wie het hebben moet. De Demang is wel eerlijk. Maar de twee zoons van den Regent....’

Zij eindigde niet. De Regent kwam er aan, gevolgd door een dienaar die hem een groen-witgouden pajong boven het hoofd hield.

Juist kwam de controleur zijn kamerdeur uit. Hij haastte den naderende tegemoet, en begroette hem op eene wijze die bij alle vriendschappelijkheid iets ceremoniëels had; zijn gezicht kaatste het hoofsche eerbetoon van den Inlandschen groote terug als een spiegel het inschijnende licht.

Van Heemsbergen, die het Hoofd van de land-raadzittingen op Langean kende, boog even. Mevrouw Hendriks reikte hem de hand; de Regent ontving die, neigend, tusschen zijn beide vlak-uit gehouden handen.

‘De kaart?’ vroeg Hendriks haar in het voorbijgaan.

‘Op de groote tafel in de achtergalerij - ik heb er den Demang al op zien studeeren,’ antwoordde zij.

Toen zich tot van Heemsbergen wendend:

‘Hij heeft graag dat ik luister naar wat er gezegd wordt, soms, over en weer.... Het kan niet hinderen, geloof ik, als u....’

Zij ging hem voor naar een hoek der om het huis heen loopende verandah, waar zij van achter een scherm de in de achtergalerij vergaderenden hooren en gedeeltelijk zien kon.

‘Kijk!’ zei ze, behoedzaam om het schut heenglurend. ‘Daar zitten zij nu allen bij elkaar.’

Van Heemsbergen keek op zijne beurt.

Aan de tafel, midden in de galerij, zat de controleur tusschen den Regent en den Demang, wien hij iets wees op de voor hem uitgespreide kaart.

‘Als we de scheur nu op déze wijze dichten, zie je - je hebt het toch wel goed begrepen?’ vroeg hij, en keek op in het aandachtige bruine gezicht tegenover hem.

De Demang knikte.

‘Ik heb het goed begrepen zoo als de Heer Controleur het heeft uitgelegd!’

‘Nu dan - dan kan de rivier verder geen kwaad, en de rijstplantsters kunnen morgen het werk beginnen op dat veld van Wirja Winagoen; hij hoeft niet bang te zijn voor een overstrooming en wegspoelen. Ik zag daar zoo meteen dat de

vrouwen de rijst van de kweekbedden er heen brachten.'

'Jawel Heer!' antwoordde het Inlandsche hoofd.

Hendriks zag den Regent aan.

'Wil de Heer Regent niet last geven dat het hoofd van de dessa, dien ik daar zie zitten, en al de dessa-lieden binnenkomen?'

De dienaar, die hem den pajong nagedragen had, stond op een gebaar van den Regent op, en ging, diep bukkend en langs den muur strijkend, aan hem voorbij naar buiten, waar een menigte Inlanders bijeen gehurkt zaten. Hun hoofd volgend, kwamen zij de verandah in, en doken er neder.

Uit een driedubbele rij gezichten zagen oplettende oogen den controleur aan, die langzaam begon te spreken in duidelijk gearticuleerd Soendaasch. Het méde-gaand nadenken over wat hij zeide, en de instemming met zijne sluitrede waren in die blikken te lezen als in een opgeslagen boek.

'....Daarom moet er morgen aan den dag begonnen worden met het schoren en dichten van den dijk, en met het verleggen van de stuw naar die plaats die de Heer Regent zal aanwijzen,' eindigde hij. 'Laat nu degenen die dit werk doen willen hier komen, dat zij hun loon van te voren ontvangen!'

Er ontstond eenige beweging onder de neergehurkte dessa-lieden, wat fluisteren, hoofdschudden en aarzelen. Maar na een oogenblik rees er toch een op, naderde diep gebogen den ambtenaar en de beide hoofden en hurkte een ‘sembah’ makend voor hen neer.

Hendriks gaf den Demang een wenk, den nederhurkende het geld in de hand te leggen.

‘Je ziet, Kariomedjo, - en de Heer Regent en al de dessa-lieden hebben het gezien, - de Demang geeft je je afgepaste loon. Heb-je je zoon Sidin niet medegebracht dat hij ook helpen kan aan den dam?’

‘Ik heb hem medegebracht, Heer - hij zit daar!’ antwoordde de Inlander omkijkend. Sidin kwam, en ontving op zijne beurt het loon. Vrijmoediger volgden nu de anderen.

Een voor een nederduikend ontvingen zij het geld dat de Demang uit een op tafel geplaatste trommel nam, en verwijderden zich in gebukte houding.

‘Vrijwilligers genoeg, nu ze zeker zijn van hun loon,’ murmelde de jonge vrouw, die telkens door de reet gluurde. ‘Ah - hij ook?’

Een man in vuil-witte broek, gescheurden bad-

joe en vettigen hoofddoek was den controleur genaderd.

‘Neen, Soedarmoe!’ zei Hendriks. ‘Jou wil ik niet hebben bij het werk. Je meent zeker dat ik het vergeten ben hoe je geluierd hebt bij het aanleggen van den boschweg, voorverleden jaar? Het zal niet meer gebeuren dat anderen meer moeten doen dan hun taak omdat jij minder doet!’

De Inlander mompelde een klagende verontschuldiging.

‘Werkelijk? Bedenk hoe velen hier zijn die het je hooren zeggen en dat de Heer Regent je hoort en de Demang!’

Soedarmoe herhaalde zijn gemompel, slag op slag ‘sembah’ makend.

Na een pooze antwoordde de ambtenaar: ‘Goed! Ik wil je gelooven. Zie, hier is de helft van het loon. Ik zal opletten hoe je werkt, ik zal alles weten, twijfel daaraan niet! En als het goed geweest is, dan zal ik je het overige geven.’

De man ging heen, de duiten vast in zijn hand klemmend.

Een oogenblik daarna kwam de volgeling van den Regent haastig voorbij geloopen waar van Heemsbergen en mevrouw Hendriks zaten en keerde

terug met de twee Inlanders die zich als de eersten hadden aangeboden voor het werk; zij keken bedremmeld voor zich.

'Och, daar was ik al bang voor!' murmelde de vrouw van den controleur; zij luisterde gespannen naar wat haar man zou zeggen.

'Het schijnt wel dat ik je niet genoeg gegeven heb, Kariomedjo - en jou Sidin, ook al niet? - Zoo? toch? hoe is het dan dat jelui beiden maar zoo zeer weinig hebt? Uitgegeven kan het niet zijn in zoo korten tijd, en hier, waar zelfs geen warong is!'

Kariomedjo stotterde een antwoord, de oogen omlaag. De Regent zag over hem heen de verte in. Er was een trek van schaamte en hulpbehoevendheid op het oude gezicht.

'Zoo, - verloren dus? Het is zeer lastig wanneer zoo veel verloren wordt, dat weet ik. Zie, opdat zulk verliezen nu niet weer gebeure! dit geld, dat ik jelui nu geef, daaraan heb ik een teeken gemaakt - ziet gij het teeken, Heer Regent, en gij, Demang, en zie jelui allen het, hier, aan dit stuk dat ik ophoud in mijne hand - zoó zal het licht terug te vinden zijn, ook indien het verloren gaat. Maar ik ben zeer zeker dat het nièt verloren zal gaan!'

De Inlanders blikten met een zeker nieuwsgierig ontzag naar den ambtenaar, en toen elkander aan, om zwijgend te vertellen dat de Hollander de treken van de beide Regentszoons doorzien had, die den huiswaartskeerenden arbeiders het loon hadden afgenomen, onbeschaamd door de zekerheid dat de gedweeë lieden niet zouden durven klagen. En die het verst achteraf zaten fluisterden elkaar toe wat allen dachten - dat het merk aan de geldstukjes niet alleen ter afschrikking van de met ontdekking bedreigde dieven diende, maar dat het een tooverteeken was, waardoor ook in de verte de controleur zijn wil kon doen geschieden aan wie het geld op onrechtvaardige wijze in handen kreeg. Zoo er nog een vrijgeest onder hen geweest was, geneigd tot twijfelen aan de door oefening in de geheime wetenschappen verworven macht en kennis van den ambtenaar, op dit oogenblik bekeerde hij zich.

Eerbiedig, als zij het anders alleen tegenover een priester gedaan zouden hebben, maakten de dessa-lieden hun sembah voor hem bij het heengaan; en ook mevrouw Hendriks groetten zij diep.

De Regent verscheen eerst na een wijle. Hij liep langzaam en met gebogen hoofd onder den

wit-groen-gouden toemenggoeng-pajong. Mevrouw Hendriks stond met een haastige beweging op, en ging hem achterna.

De twee spraken een oogenblik samen. De Regent zag om naar de plaats waar van Heemsbergen zat, schudde het hoofd en nam afscheid van de jonge vrouw, verder gaande met zijn langzame schreden. En zij kwam met een bezorgden blik in de oogen terug op hare plaats.

De krachtige, ros-besproetelde hand van Hendriks verscheen om den rand van het scherm, en schoof het opzij.

‘Neen,’ zei hij, op zijne vrouw toetredend, ‘hij wou niet blijven, ik had 't hem al gevraagd. Maar het is best dat je het nog eens geprobeerd hebt. - Kijk eens, Annie, hier heb je een fout gemaakt.’

Hij spreidde de kaart voor haar uit en teekende er een kronkellijn in met zijn potlood. - ‘Dat stroompje gaat zóo - zie-je? en dan is hier de plek waar we de nieuwe stuw gaan bouwen.’

Hij boog over haar heen; zij volgde zijn teekenende hand met ingespannen opmerkzaamheid.

Van Heemsbergen kreeg een gewaarwording of een deur voor hem werd dicht gedaan; hij haastte zich óok nog binnen te komen.

‘Ik dacht dat de irrigatie van Openbare Werken uitging?’ vroeg hij, Hendriks aanziende.

‘Jawel, dat doet ze ook, maar dit is maar een verbetering op een kleine schaal die ik met den Regent en de dessa-hoofden hier uit de buurt beraamd heb; het volk zal geen water genoeg op de sawahs krijgen van het jaar, als er nog lang mee gewacht wordt.’

Hendriks sprak wat koel, met merkbare terughouding. Maar van Heemsbergen vroeg naar bijzonderheden; en hij geraakte in vuur bij het spreken over zijn werk en vergat zijn kitteloorige Leidsche herinneringen. Al uitvoeriger beschreef hij de fouten van het irrigatie-stelsel in de heuvelstreek, en de gevolgen die die fouten noodzakelijkerwijs moesten hebben - de verschraling van den uitgedorsten grond, de verarming van het volk dat op en van dien grond leefde, het gaandeweg verminderen van zijn physieke, moreele, intellectueele krachten, en zijn ondergang ten slotte onder Arabische en Chineesche geldschieters, die zich aan het verzwakte volks-wezen uitzuigend hechtten als woeker-planten aan een kwijnenden boom.

Telkens, en vooral wanneer hij sprak van wat het wel en wee der vrouwen naast dat der mannen

raakte, wendde hij zich tot zijn vrouw met een:

‘Hoe was dat ook weer, Annie?’

En zij antwoordde in nauwkeurige bijzonderheden.

‘Op den pasar van Njadas heb ik den Chinees vinden zitten met een naaimachine om de sarongs en de kabaja's in elkaar te stikken, waarvoor de vrouwen het goed gekocht hadden bij hem. - Te Soembertinggih ken ik nog maar drie vrouwen die zelf weven en batikken. - De oude Sarinah werkt ook al op de fabriek. - Djassin zit aan den weg koekjes te bakken, 's ochtends in de vroegte als de mannen naar het werk gaan. - Arti heeft niet alleen haar ornamenten, maar ook haar batikrek en gereedschap naar het pandhuis gebracht.’

Van Heemsbergen luisterde, hoe langs zoo ongeduldiger; al scherper prikkelde hem kregeligheid.

‘Is het mogelijk,’ dacht hij, ‘dat zulke nietigheden hem werkelijk van belang schijnen, - dorpsgebabbel, kwesties van dubbeltjes en duiten, gedoe van menschen die, zonder éene gedachte in het hoofd, bij den dag leven als de haften?’

Eindelijk kon hij het niet meer kroppen.

‘Interesseert u dat nu werkelijk?’ vroeg hij bruusk.

De jonge vrouw kleurde. Hendriks zag hem verbaasd aan.

‘Het is mijn werk,’ zei hij na een oogenblik, en zijn toon was weer koel. Toen: ‘En het uwe ook, dacht me,’ voegde hij er bij.

‘Het mijne?’ riep van Heemsbergen.

‘Indien u althans van plan zijt Inlandsche rechtstoestanden te bestudeeren?’

‘Natuurlijk ben ik dat van plan - daarvoor ben ik in Indië gekomen!’

‘Goed. Dan dient u ook den Inlander in zijn dagelijks doen en laten te leeren kennen.’

Van Heemsbergen sprong op.

‘Hoe stelt u zich dat voor, den Inlander te leeren kennen in zijn dagelijks doen en laten? Moet ik naast Kromo of Troeno op de baleh-baleh een strootje gaan zitten rooken? Of moet ik met Sidin de buffels naar de kraal drijven? Of moet ik me gaan baden in de kali als zij er komen?’

‘Dat is niet noodig, dat is zelfs niet eens nuttig,’ begon Hendriks. Maar van Heemsbergen viel hem in de rede. Hij kon niet luisteren nu, het was ook geen antwoord waarom hij vroeg, hij sprak niet om gehoord te worden, hij sprak omdat hij spreken moest, om in woorden de teleurstelling, de onzekerheid, den wrevel te loozen, die hij al te lang had opgekropt.

‘Ik ben hier gekomen met de beste voornemens, ik heb niet gedacht, neen, geen minuut! aan zoó en zooveel in de maand en aan maar vooruit, maar vooruit komen, carrière maken, menschen onder me wegtrappen, Directeur worden, Raad van Indië, Gouverneur-Generaal voor mijn part! Als ik van ambitie spreek, dan meen ik waarachtig nog wat anders! Maar ik heb niet eens díe ambitie gehad. Ik heb goed werk willen doen, werk dat een blijvende waarde zou hebben, waar anderen op konden voortbouwen naderhand, en dat stevig stond, wàt ze er ook op zetten, lang nadat ik dood en begraven zou zijn - dat wou ik! Kàn ik het?!’

Hij was begonnen heen en weer te loopen in de galerij, zooals hij placht in oogenblikken van sterke ontroering. Nu stond hij stil voor Hendriks en zijne vrouw en vroeg hartstochtelijk:

‘Kàn ik het? Ik ben gebonden aan handen en voeten, ik heb een blok aan mijn been! Weet-je wat voor een man dat is, mijn President? Je moet aannemen dat hij gestudeerd heeft indertijd. Maar hij weet niets, niets, minder dan niets! Een student van het eerste jaar behandelt als van-zelf-sprekend dingen die voor hem iets ongehoords zijn; hij heeft geen idee in zijn hoofd! Sjok sjok sjok gaat

hij zijn gang maar van de eene slaperige zitting naar de andere. Met zoó iemand moet ik mee. Ik ken den gang van zaken nu zooals een steenen-kruier de plank kent waar hij met zijn kruiwagen-vol langs zwoegt, van den ochtend tot den avond en dag in dag uit, - 't is al maar weer van voren af aan hetzelfde, dom, stomp, werktuigelijk geschrijf dat de Inlandsche klerken even goed konden doen als ik. Geen stap ben ik verder gekomen in dat halve jaar dat ik hier ben. En ondertusschen is er misschien een ander hier of daar die mijn werk doet! Als ik daaraan denk word ik dol!'

Hij bleef staan, bleek, met glorende oogen.

De beiden zagen hem aan, de man met een verbazing waar een tintje van afkeuring onder liep, de vrouw met een zeker vreesachtig medelijden.

'Maar kunt u dan niet...,' begon ze zacht en stokte, langzaam kleurend in haar aandoening. 'Zeg jij 't nu, Jan! hoe moet meneer van Heems-bergen....? Hoe denk-je?'

Zij vroeg het op den toon van iemand die in hoogste beroep komt, al vooruit gerust op de uitspraak.

Van Heemsbergen zag den controleur aan.

'Zou hij "het" me werkelijk kunnen zeggen?' dacht hij.

Met een half-ongeduldige, half-gelaten beweging haalde Hendriks de schouders op.

‘Ik ben geen jurist, maar me dunkt zoo, om de rechtsideeën van een volk te kennen moet men het volk zelf kennen. Laat de President-Landraad nu zijn wat hij wil, u kunt toch wel op eigen hand uw onderzoek beginnen, - u hebt de dessa maar in te gaan. Anders weet ik er oòk niet op.’

Van Heemsbergen wendde zich gemelijk af.

‘De dessa ingaan! Ik heb het éens gedaan, omdat mijn meisje - ik meen, - nu ja, enfin! - ik heb het eens gedaan. De menschen loopen weg of ze denken dat je ze kwaad wilt doen!’

‘Ze kennen u waarschijnlijk nog niet.’

‘Maar de Wedana van Soemberbaroe kent me dan toch wel - hij ziet me driemaal in de week. In het begin heb ik hem een en ander gevraagd omtrent het gewoonterecht in de streek hier - het lag voor de hand dat hij het weten moest, zou men zoo zeggen. Ik heb er nooit een verstandig woord, uit kunnen halen. Ja en amen op alles wat ik zei. Als het héel mooi was - ‘dat is Adat!’ En als ik de zaak dan wat nader onderzocht, dan was het pure willekeur, of een geval dat zich éens had voorgedaan en dat nu maar

als precedent werd beschouwd, op een goeden keer zelfs een onzinnig bevel van een resident uit den tijd toen de residenten nog de voorzitters van Landraden waren - zúlke nonsens!'

Hij was onder het spreken weer heftiger geworden.

Hendriks zei:

'De Wedana van Soemberbaroe is een man van niets; hij heeft het ambt gekregen als neef van den Regent, maar hij is er in het minst niet geschikt voor - hij hoort tot het slag dat het volk hier "bloem in een pot" noemt - mooi om te zien en verder van geen nut. De Demang hier op de plaats is een heel ander iemand - die zou u stellig genoeg kunnen zeggen. Maar.... hoofdzaak blijft toch altijd - zelf ondervinden, niet vragen, maar hooren en zien; de kampong ingaan, in één woord. Een andere manier weet ik niet.'

'Maar ik zeg u toch juist dat ik dat al gedaan heb, en dat het niets geeft!' riep van Heemsbergen. 'U hebt nu een bijzonder gemak om met die menschen om te gaan, - dat ligt misschien aan den aard van uw werk,' voegde hij er na een oogenblik bij, tegelijkertijd denkend dat het lag aan Hendriks' afkomst en opvoeding, waardoor hij dichter bij die eenvoudigen en laag-bij-den-grondschen

stond dan hij, van Heemsbergen, ooit zou kunnen komen. ‘U hebt te maken met hun huiselijk leven. Maar dat heb ik niet. Ik hoef niet te weten wat hij eet of waarmee hij zich kleedt, - ik moet weten wat hij, - dat wil zeggen niet de Inlander in het algemeen, want dat is het hem juist, dat is niet iemand met wien een beschaafd mensch gedach-tenwisseling kan houden, - maar wat de enkele ontwikkelden onder hen beschouwen als wet en recht, - wat een man als de Regent van Sangitan, bij voorbeeld, als zoodanig beschouwt. Dat interesseert me. Ik zoek niet den Inlander àls Inlander, ik zoek hem als drager van een bijzondere rechts-idee.’

‘Goed. Maar het is juist het volk, juist de menigte van die menschen waarmee, naar uw oordeel, een beschaafd mensch geen gedachtenwisseling kan houden - het is juist dat volk dat de drager is der rechts-idee - onwillekeurig en onbewust, ik geef het toe.’

Van Heemsbergen vroeg sarcastisch:

‘Vox populi vox Dei?’

‘In dezen zin, ja.’

Een oogenblik van stilte volgde op de woorden. Plotseling boog Hendriks luisterend voorover.

‘Is daar iemand?’

Een zacht gekuch liet zich voor de tweede maal hooren.

‘Kom maar binnen, wie het ook is!’

Een oud man met een hol en rimpelig gezicht hurkte neer op de treden der galerij, maakte de ‘sembah’ en begon, nogmaals gevraagd, op een klagenden toon te spreken.

‘Ja, daarvoor heb ik je wel gewaarschuwd,’ antwoordde Hendriks in het Soendaasch.

‘Heb je je medicijn-kistje bij je?’ vroeg hij zijn vrouw in dezelfde taal.

‘Ik ga het halen. - Ik kom bij je, Pah-Sidin,’ zei ze, in het heengaan den Inlander toeknikkend. ‘Wacht even.’

Een strak stilzwijgen stond, als een muur, tusschen de beide mannen toen zij heengegaan was. Zij kwam terug, na een oogenblik, met een ruw houten kistje onder den arm en een sterken reuk van jodoform om zich heen verspreidend. Hendriks stond op en nam haar het kistje af, meteen naar zijn helmhoed grijpend. Niettegenstaande de volheid der gedachten die zich in zijn hoofd verdrongen, merkte van Heemsbergen het op dat de controleur de gegalonneerde pet niet droeg die ambtenaren plegen te verkiezen als zichtbaarmaking van hun recht

en eisch op den eerbied der Inlandsche bevolking.

‘Gaat u soms mee?’ vroeg de jonge vrouw beschroomd vriendelijk.

Hij nam het voorwendsel van nog af te doen werk te baat om te kunnen weigeren.

Terwijl het jonge paar den weg naar de dessa op ging, gevolgd door den Inlander die onder het gaan met hen sprak, zag hij hen met fronsende wenkbrauwen na, een oogenblik; toen grimlachte hij, schouderophalend. Hij begreep dat hij uit zijn eigen behoefte aan de sympathie van juist dézen man zonder verder nadenken had geconcludeerd tot het bestaan en bereid zijn dier sympathie, en dat hij zich op belachelijke wijze vergist had.

‘Wat heeft me eigenlijk bezield, dat ik hulp van hem verwachtte? Daar moet je juist hèm voor hebben... Ofschoon - Neen! Niemand kan iemand helpen! Ieder is zijn eigen eenige vriend, raadsman en helper-uit-den-nood: en de mijne is van Heems-bergen. Dat wil zeggen, hij moest het zijn, maar hij is het niet.’

Hij bleef zitten, in de schemering en in den donker, terwijl het hemzelven al donkerder werd.

Toen hij eindelijk de stemmen van het terugkeerende paar hoorde ging hij naar zijn kamer

om hen te ontwijken. De voorstelling van Hendriks' gezicht was hem nu onaangenaam. Hij begreep niet meer hoe hij er toe gekomen was voor dien vreemde zijn binnenste zoo bloot te leggen. En hij had een wrokkend gevoel tegen Hendriks alsof zijn eigene half onwillekeurige openhartigheid een onkiesche daad van den ander geweest ware - een sluiksche vertrouwens-diefstal en zieleschennis.

Om hem niet te zien den volgenden dag liet hij nog vóor 't ochtendkrieken den slaperigen staljongen zijn paard zadelen en reed terug naar Soemberbaroe.

In erger tweedracht met zich zelven dan toen hij ging kwam hij weerom. Zijn kamer binnentredend zag hij een stapel mailbrieven op de tafel liggen - een van Ada bovenop. Hij hield dien een oogenblik in de hand, aarzelend: en sloot hem weg, niet in een stemming nu om op haar gedachten in te gaan. Eenige dunne enveloppes weggooiend die hij niet behoefde te openen om te weten dat zij rekeningen inhielden, scheurde hij den kruisband af van een brochure, waarvan de titel: ‘Over het begrip der Ouderlijke Macht’ gevolgd werd door een paar regels, vermeldend dat het opstel het bekroonde antwoord was op een door ‘Recht en

Wet' uitgeschreven prijsvraag. Als een vonk vloog hem de naam van den schrijver in het gezicht; Mr. J.W. Tilenius.

'Wel God nog toe! Wel....!'

Hij zei het hardop, in zijn verbazing, en vond verder geen woorden. Toen ineens de brochure wegsmijtend op de steenen: 'Maar dat wil jij immers ook, botterik die je bent! dat wil jij immers ook! Wat heb je je dan zoo stomp te suffen? Wat zit je te zeuren en te zaniken?'

Hij schold en schudde zichzelven. Was hij tijdelijk idioot geweest, lam, blind? dáar liep de weg, daar blonk het doel! Hij raapte de brochure weer op en begon te lezen, staande in zijn rijlaarzen en met zijn hoed op het hoofd, bemodderd en bezweet als hij was. Maar na een oogenblik wierp hij het boek weer neer, te vol opschietende verlangens en krachten om de gedachten van een ander te kunnen opnemen.

'Die Tilenius waarachtig! En ondertusschen zit ik hier en niemand hoort of ziet wat van me! Ik kon even goed dood en begraven zijn. Ja maar, wacht eens! wij zijn er ook nog! Nu is het uit met dat suffen en slabakken, nu zullen we eens toonen wat we kunnen!'

Hij smeet zijn jas uit en trapte zijn laarzen af, of dat een begin van handelen ware, liep naar zijn schrijftafel en bleef staan.

‘Ja. Natuurlijk! Maar waarmee? - Hè! om te stikken!’

De gewaarwording van uitbrekend zweet en onverdragelijke hitte bracht hem tot bezinning. Hij ging naar de badkamer en goot zich koel. Toen, bedaard, begon hij te denken en te overleggen.

‘Op de manier zooals ik begonnen ben kom ik er niet,’ peinsde hij. ‘Dat is goed om over twintig jaar een standaardwerk te kunnen schrijven. Maar in den tusschentijd geeft het niets. Terwijl ik hier stil zit komt iedereen me vooruit. Ik zou iets moeten vinden van actueel belang en waar nog niet, of althans nog niet op een afdoende manier over geschreven is. Voor de carrière zou dat natuurlijk ook goed zijn. De wetenschap is heel mooi - maar hier in Indië althans kom je er niet, daarmee....’

Den geheelen ochtend op het kantoor dacht hij over die éene vraag: hoe, door welke behendigheid of kracht des geestes hij zich los zou kunnen maken uit den dravenden drom der mededingers, om, allen vooruitgeschoten, alléen den van verre blinkenden eindpaal te winnen.

Hij kon het hoofd niet bij zijn werk houden; het viel zelfs Mr. Oldenzeel op en dat hoewel hij zelf afgetrokken en met zorgelijke gedachten vervuld was dien ochtend, geheel van streek door een brief van zijn zoon die gedropen was voor zijn doctoraal. Tot tweemaal toe vroeg hij van Heemsbergen of hij ‘ook’ slechte berichten had gekregen uit Holland? En op het ‘neen’ van den jongen man zuchtte hij als ware het antwoord bevestigend geweest.

‘Zeide u verleden niet dat de rechten op den grond en het grondbezit hier in de residentie zoo gebrekkig gedefinieerd waren?’ vroeg van Heemsbergen eensklaps.

‘Ik?’ Mr. Oldenzeel zette een paar verbaasde oogen op. ‘Neen, dat kan ik niet gezegd hebben - ik weet niets van de quaestie!’

‘Neen, nu herinner ik het me weer - het was een ander en hij zei het ook anders.’

De preciese woorden waarin Hendriks gesproken had over den toestand in zake individueel en communaal grondbezit in de streek waren hem weer te binnen geschoten.

‘Dat zou een mooi onderwerp zijn!’ dacht hij, verheugd.

Hij begon denzelfden dag nog aan het voorbereidende werk.

Het bleek moeielijker dan hij zich had voorgesteld; de gegevens die hij noodig had waren lastig te krijgen. Hij moest er naar zoeken, hier, ginder, overal, tusschen oude acten van den landraad, in staatsbladen, in belasting-papieren, in gouvernements-besluiten, op het residentie-kantoor, op kaarten, in lang geleden gedane opmetingen. Veel van wat hij noodig had bleek ook daar niet te vinden; hij zag in dat hij de hulp der dessa-hoofden niet zou kunnen ontberen. Maar die te verkrijgen viel haast onmogelijk. Hij kon niet rechtstreeks met de Soenda-neezen spreken en de tolk, die hun zijn vragen overbracht, deed het zoo onbeholpen dat, blijkens de verbaasde gezichten, de gevraagden zelfs niet begrepen wàt gevraagd werd. Hij stond er machteloos bij, van het hoofd tot de voeten tintelend van ongeduld, terwijl de tolk in eindeloos-langdradige zinnen en omslachtige zeggingen zijn woorden vertaalde. Het dessa-hoofd luisterde, begreep niets van de zaak en antwoordde eindelijk met een beleefden glimlach:

‘Zonder twijfel is dit alles zóo als de Heer Griffier zegt.’

‘De loerah zegt: ‘Het is alles zoo als de Heer

Griffier zegt,' herhaalde de tolk in het Maleisch.

En bijna stampvoetend van drift riep van Heemsbergen:

'De kerel begrijpt je niet! Leg hem dan toch uit dat ik niets zeg, dat ik hebben wil dat hìj zegt!'

Het dessa-hoofd keek schuw naar dat toornige gezicht, sloeg de oogen neer en zeide onderdanig:

'Ja Heer! zóo is het!'

En weer vertaalde de tolk:

'Hij zegt dat het waar is, Heer!'

En van Heemsbergen hield de gebalde vuisten in zijn zakken, om niet toe te geven aan den lust beiden bij den kraag te grijpen en het éene lijzige gezicht tegen het andere te stompen. Hij reed terug door de brandende zon en kwam thuis kregelig, vermoeid en meteen hersens-doorvlijmende hoofdpijn als eenig resultaat van den tocht. Overtuigd dat er voor hem geen ander te behalen viel, gaf hij ten laatste die vergeefsche pogingen op en vergenoegde zich met de gegevens uit officiëele bescheiden opgediept.

Hij had er een menigte; en nu ging het aan een schiften van den hoop en een schatten van elk afzonderlijk feit op zijn wezenlijke en werkelijke waarde.

Hij had Ada over het plan geschreven, met een paar haastige regels waarschuwend tegen het verwachten van lange brieven vooreerst. En de ‘griffiers-werkzaamheden’ deed hij met den franschen slag af, aan de klerken overlatend wat maar eenigszins aan hen overgelaten kon worden en zijnen tot het volstrekt-vereischte herleiden plicht de krapste mate van tijd en krachten toemetend: hij kon beiden beter besteden nu. De zittingen op Langean en op Kaliwangi werden er aan gegeven. En van Kalimas bleef hij eenige Zondagen achtereen weg.

Mevrouw de Bakker vroeg naar hem.

‘Hij is bezig aan de geschiedenis van het grondbezit in Cheribon, of iets van dien aard,’ antwoordde de President verdrietig. Zelfs hem, wien van Heemsbergen's werklust zoo lang te groot had gedocht, docht die nu te gering.

Hij zei tegen zijn vrouw:

‘Het lijkt me toch eigenlijk niet billijk dat zoo'n jongmensch den dienst maar laat achterstaan bij zijn eigen liefhebberijen.’

En mevrouw Oldenzeel antwoordde niet veel. Zij kon niet wijs meer worden uit haar gunsteling.

Van Heemsbergen werkte met driftige voort-

varendheid, alle zeilen bijgezet. Hij wou klaar zijn vóor die etende en drinkende zieke van Rijn, verlof vragend naar Holland als naar een laatste bergplaats voor het dierbare leven, een vacature deed ontstaan en een kans op promotie. Hij kon er op rekenen, zoo als hij stond in de reeks der benoembaren, belast te worden met de waarneming van het landraads-voorzitterschap te Tjadas, als begin van verdere bevordering. Maar het gaf een voldoening aan zijn eerzucht zich andermaal en ten overvloede die voorkeur waard te toonen door een goed geschreven werk. Dat de aspirant-griffier van Heemsbergen promotie maakte of dat de schrijver van ‘Eene Schets van de Geschiedenis van het Grondbezit in Cheribon’ het deed, was niet één en hetzelfde.

De geheele Poeasa werkte hij door, een uitnoo-diging van de de Bakkers op hun villa boven Langean afslaande, hoe zeer hij behoefte voelde aan frisschere lucht. Hij was nog niet klaar bij den afloop der vacantie. Maar nog een week van bijna onverpoosd voorthaasten, en na den dag dien hij voor den laatsten gerekend had nog een nacht, bracht hem aan het doel. Bij het roode licht van den zonsopgang schreef hij zijn conclusies neer.

Hij stond op, verstijfd en kil, met gloeiende slapen, en blies de dof-geel geworden lampevlam uit.

Een laatste twijfel kwam in hem op: hij voelde zich niet volkomen zeker van een paar der aangevoerde feiten; maar wèl beschouwd waren die niet zoo belangrijk, - niet van wezenlijke beteekenis voor het vormen van zijn slotsom in ieder geval.

Hij las de laatste bladzijde nog eens over, hardop. Zijn stijl, die kort, klaar en eenigszins scherp was, had een krachtigen klank; er was iets in van op den kop getroffen spijkers en snelle hamerslagen, dacht hem. Hij herhaalde den slotzin om het metalen geluid nog eens tegen zijn oor te voelen. Met voldoening zette hij zijn handteekening er onder. Hij adresseerde het stuk aan de redactie van het 'Magazijn voor vergelijkende Rechtswetenschap' te Batavia - naar een Hollandsch tijdschrift was de weg te lang nu - en door den koel-gelen ochtendzonneschijn ging hij het zelf op de post brengen en aanteekenen.

Hij kwam langzaam terug gewandeld, in eiken stap de ontspanning na den al te straffen arbeid voelend en genietend.

'Nu kan het nog een dag of acht, tien, - laten

we zeggen veertien, duren - veertien is te lang. Nou - voor alle zekerheid, - veertien. Nog veertien dagen en dan heb ik antwoord en misschien de drukproef al.'

Hij stelde zich voor hoe het opstel gelezen werd, hoe het door de scherpte der formuleering prikkelde tot tegenspraak - daarop verheugde hij zich in 't bijzonder - en door de onaantastbare bewijsvoering die tegenspraak al van te voren on mogelijk maakte. Hij zag het in handen van Kollembrandt. De Hollandsche vakbladen namen er notitie van.

'Als het niet zulk een zuiver-locaal belang betrof zou het goed geweest zijn voor een vertaling te zorgen - de Revue Coloniale misschien? Ook van wege de pecuniën. - Enfin, daar zal het waarnemend-voorzitterschap goed voor zijn.'

De dunne enveloppes met winkeliers-namen er op waren in den laatsten tijd in menigte uit de postmaal gekomen; en het hinderde hem, niet zoozeer om het feit op zichzelf - de kooplui wisten hun voordeel toch wel waar te nemen - als wel om de beteekenis die Ada's voogd er aan toedichten zou. Van uit de verte hoorde hij die smalende stem:

‘Wat heb ik je gezegd? Een losbol en een verkwister!’

Nu begon het wachten.

Het maakte hem zenuwachtiger dan hij eerst verwacht had of nu wilde toegeven! Alles irriteerde hem; de aanraking der dagelijksche dingen, die vroeger een nauwelijks opgemerkte gewaarwording was, werd een pijn. De beplekte en gevlekte muren van zijn kamer, de torentjes der witte mieren tusschen de steenen, de scheuren in de bedgordijnen waardoor de muggen naar binnen zoemden 's nachts, zag hij met een plotselinge verontwaardiging. Hij nam aanstoot aan het Indische accent van zijn hospita, aan haar waggelgang, aan de sarongs en kabaja's en onderlijfjes die zij over een gespannen touw te luchten hing in den tuin. De kleine hebbelijkheden van Mr. Oldenzeel dochten hem opeens onhebbelijkheden, onverdragelijk in een mensch van goede geboorte en opvoeding. Het gewone werk werd een looden last. En hij was zoo ongedurig, dat zelfs wat vroeger aangenaam geweest was onverschillig werd en hinderlijk. Ada had tweemaal achtereen naar een bijzonderheid omtrent het Inlandsche oogstfeest gevraagd, klaarblijkelijk in haar verlangen geen rekeninghoudend met de onmogelijk-

heid van dadelijk antwoord te krijgen; voor den derden keer komend prikkelde de vraag hem zoo dat hij den brief neerwierp; en hij moest een paar maal de kamer op en neer loopen voor hij er zich toe kon krijgen dien weer ter hand te nemen en uit te lezen.

Zoo wachtte hij drie weken.

Eindelijk, het niet meer kunnende harden, besloot hij telegrafisch aan te vragen of het manuscript wel ontvangen was.

Toen hij het postlokaal binnen kwam - hij had zijn bediende het telegram niet toevertrouwd - lei de klerk de 'Java-Bode' neer, die hij placht uit te spellen voor hij ze aan den adressant liet bezorgen, en nam den wachtenden postlooper een pakket af.

'Voor u, meneer, drukproeven zou ik zeggen.'

Van Heemsbergen scheurde het omwikkelende papier open. Het was zijn manuscript. Een brief van de Redactie lag er bij. Hij kreeg een zonderling gevoel van koude en stijfheid in de armen terwijl hij las.

Zijn artikel was niet aangenomen.

De klerk bukte dienstvaardig naar de papieren die op den grond gegleden waren. Zijn kans op

een praatje waarnemend bood hij het pas opgedane nieuws aan.

‘President-landraad van Rijn gaat met verlof naar Europa, en de aspirant-griffier Barkmans van Sitoe wordt waarnemend-president in zijne plaats. Die is immers gelijk met u uitgekomen, meneer?’

‘In de opvatting van het vraagstuk en de ontwikkeling der verschillende stellingen vinden wij bewijzen van een zeer bijzonder talent. Maar een onvoldoende kennis van Inlandsche toestanden heeft u verleid tot verkeerde gevolgtrekkingen, zoodat de Redactie tot haar spijt....’ las van Heemsbergen voor de derde maal.

Hij nam werktuigelijk de papieren aan die de klerk hem toereikte.

‘Wist u het al, meneer?’ vroeg de man.

‘Wat?’

‘Dat Barkmans waarnemend President-landraad wordt op Tjadas?’

‘Wat?! 's niet mogelijk!’

‘Jawel meneer, 't staat onder de benoemingen in de “Java-Bode” van vandaag, ik heb het zelf gelezen, daarnet,’ verdedigde de klerk de geloofwaardigheid van het nieuws. ‘Hé Kitjil! geef eens

even hier, de courant van den Heer President-landraad.' Hij vouwde het blad open en wees van Heemsbergen de beide namen onder 'Benoemingen en besluiten.'

'Ziet u!'

Zonder te antwoorden ging van Heemsbergen naar de deur.

Op den drempel liep iemand tegen hem aan.

'Dat is nog eens een tref - ik kom net van je vandaan. - Wat heb-je, dat je zoo wit ziet?'

De binnenkomende hield van Heemsbergen bij den arm vast.

'Ah, meneer de Bakker!'

'Wat heb-je?' herhaalde de planter, hem aanziende.

'Ik? niets. De warmte, denk ik.'

'Zoo? nou. Kom even mee, zeg, ik moet je spreken. Hier, in mijn rijtuig maar. - Naar het hôtel, koetsier!'

Hij lei zijn zware hand op van Heemsbergen's knie.

'Nou moet je niet beginnen met neen te zeggen, neem eerst den tijd om er eens kalm over te denken. - Luister je?'

Van Heemsbergen zag den planter aan.

‘Dat zaakje waar ik je verleden van gesproken heb - die neef van mijn vrouw en die Inlandsche meid die zich laat doorgaan voor zijn moeder, - daar moet nou in gehandeld worden. Hij is dood - eigenlijk toch nog plotseling. Van ochtend het telegram gekregen - ik had mijn man van zaken order gegeven, vat-je. - Nou - nou moet dadelijk het noodige gedaan worden, dat die meid, of die haar opstoken, ons niet vóor zijn. Zou jij....? Je hoeft den dienst niet uit, je kunt immers voor een jaar verlof buiten bezwaar van den lande aanvragen? Daar is niks mee bedorven; en ondertusschen kun-je een mooie duit verdienen.’

‘Ik doe het!’ zei van Heemsbergen.

De Bakker keek hem verrast aan.

‘Waarachtig?! nou, dat doet me goddorie pleizier, glad-weg ja zonder zeuren en zaniken! Over 't geld zullen we geen moeite hebben, denk ik, ik ben niet krenterig. Willen we maar meteen alles in orde maken?’

Het rijtuig hield stil op het hôtel-erf.

‘Nog éen ding, van Heemsbergen. Wanneer kan ik rekenen dat je de zaak dan in handen neemt? We hebben geen tijd te verliezen. Kun

je ever een week alles hier in orde gemaakt hebben, en bij mij op de onderneming zijn?'

Zonder een seconde nadenkens antwoordde van Heemsbergen: 'Ja.'

EINDE VAN HET EERSTE DEEL.

[Tweede deel]

Boek II.
Vele wegen. (*Vervolg*.)

Toen hij er aankwam vond van Heemsbergen Kalimas in rep en roer voor de viering van een dubbel feest: de koperen bruiloft op het landhuis, en het binnenbrengen van den oogst in de fabriek.

Van den morgen tot in den nacht, en dag aan dag was, het er nu een drukte die hoe langer hoe haastiger bewegend al wijdere kringen maakte en al meer en meerderen medetrok; rondom werd alles er door in beroering gebracht.

De planter had over de tweehonderd gasten op het feest genoodigd. Om de honderd-en-vijftig, voor wie in de lange reeksen logeerkamers van het landhuis en de bijgebouwen geen plaats meer was,

te herbergen, liet hij eene stad van lichte hutjes bouwen in den tuin.

De bamboe kwam bij zwiepende karren vol van de heuvels; een leger timmerlieden was aan den arbeid tusschen boschjes en bloeiende perken. In het leege pakhuis, dat in een werkwinkel veranderd was, zaagden, schaafden en hamerden de Chineesche meubelmakers; een twintigtal vrouwen zat tusschen luchtige bergen neteldoek en balen katoen gordijnen te naaien en lakens, en in de hoeken dreef, als een dik-witte wolk, de stuivende menigte vezelvlokjes kapok, waarmee kussens gestopt werden.

Sedert een week al kwam van uit al de Chineesche toko's uit den omtrek van het spoorstation en uit de havenstad de proviand. De zware Inlandsche karren, die de oprijlaan afgeknerpt kwamen, waggelden onder de vastgesjorde bergen eten en drinken. Er stond een bolwerk van wijnvaten en kisten mineraalwater in de groote loods en een grijzige gletscher hield koel wat de hitte niet kon verdragen. Onophoudelijk kwamen Inlanders aanzwoegen met jachtbuit: gestrikte hertjes, in de val gevangen wilde zwijnen, trossen eendvogels, risten snippen, visch bij de fuik-vol. De vrouwen van Langean brachten hoopen lichtgetinte berggroenten en prach-

tig-bonte vruchten in de op hun hoofd evenwichtig wiegende rijstwannen. Een restaurateur uit Batavia, die een half dozijn Klingaleesche koks had meegebracht, stond gewichtig op te schrijven wat binnen kwam.

Achter op het erf werd een zwembassin aangelegd, in de schaduw van een boschje. Het leek een meer binnen steenen oevers: de waterleiding naar de fabriek was er voor verlegd en over een bedding van kiezel en houtskool, die het snelle water louterde, werd een op de heuvels ontsprongen beek er heen gestuwd; de springende, schuimende waterval liet den zonneschijn dansen.

In en rondom het machinegebouw gonsde het van de drukte: de machinist was met zijn mandoers en zijn werkvolk bezig om de electrische kracht der groote dynamo in stroomen en stroompjes over het geheele erf te verdeelen. Bij het vallen van de schemering ontgloeiden de loodsen, het pakhuis en de hutjes-stad in ontelbare vonken-tinteling. De leiding voor de illuminatie was gereed. Overal tegen de boomen, langs de muren, de lange pilarenrijen, de daken kropen ijzeren strengen op die zich ontwikkelden in uitschietende sprieten en slierten. Het was als een tienduizend-

takkige reuzen-wingerd, die de geheele week van feestnachten door in vurigen bloei zou staan.

Een menigte gasten was al op het landhuis aangekomen, maar er werden er nog altijd meer verwacht, en op den urenlangen weg van Kalimas naar het station was het een onophoudelijk komen en gaan van rijtuigen. De staljongens draafden met kudden hitjes naar de haltes, en de Chinees van Kaliwangi had werk om voer genoeg bijeen te krijgen voor al de gestationneerde dieren.

Onderwijl heerschte even groote bedrijvigheid in de fabriek, waar alles op orde werd gebracht voor het maal-feest.

De nieuwe machine was opgesteld; de mandoer, die er zeer trotsch op was, had het staal en het koper gepoetst dat het wemelde van lichtjes in elken zonnestraal. Aan de hooge muren hadden de witters geen handbreed goor gelaten, blank als suiker stonden zij nu te prijk. De steenen vloer was schoongebezemd en gedweild, stroomen water hadden de goten gereinigd waar het zoete sap door zou loopen. Reeds was de machine geprobeerd; zeker en zuiver liep alles in elkander; het groote ijzeren lichaam, de sterke arbeider, de Rietkneuzer en Bereider-van-zoetigheid werd wakker uit zijn

maandenlangen slaap; hij haalde gapend zijn longen vol stoom, spande zijn stalen zenen en spieren, en beproefde zijn gewrichten eens.

De mandoers liepen intusschen de dessa's in den omtrek af, om de mannen aan te porren, die met hun buffelkarren het riet moesten halen uit het veld. Zij keken de logge wagens na of er niets haperde aan wielen en dissels, en lieten de buffels, voor den aankoop waarvan Kalimas het geld had voorgeschoten, aandrijven uit den kuil waar zij lagen te wentelen; overkorst met groenbruine modder kwamen de logge beesten er aan gestapt, langzaam, of het herdertje met zijn zwiependen bamboe-tak ook nog zoo dreef en schreeuwde.

De dessa-lieden begonnen zich nu ook voor te bereiden op het feest, want het was voor hen zoo goed als voor de Europeanen. Hier gold geen nooden bij name, de geheele streek was op Kalimas te gast en wie kwam zou welkom zijn. De vrouwen haalden de feestkleeren uit de beschilderde kist waar zij in geur van bloemen en akhar-wangi-wortels lagen; en wie ze naar het pandhuis had gebracht verkocht huisraad en veld-gereedschap om ze weer in te lossen. De goudsmid had druk werk met het nazien van oorknoppen en boezemnaalden; de

mannen zaten des avonds op de bale-bale hun kris-scheede te polijsten en het sierlijk gesneden gevest. Er werd veel rijst geweekt en tot poeder fijn gewreven.

De warong-houders en zoetigheid-venters, een dagreis in het rond, verheugden zich tegelijk op pleizier en op duitenwinnen; zij kwamen de wegen af, te voet en in schommelende karretjes, om hun kramen op te slaan aan den ingang van het erf.

Een dalang, beroemd om zijn welsprekendheid en zijn vernuft, en om de vaardigheid waarmee hij zonder een enkel maal te blijven steken de veelhonderd-regelige verzen der oude wayang-drama's opzegde, was op de komst. En de mare ging hem vooruit van de kostbaarheid zijner vele vergulde en beschilderde poppen, van den vollen klank van zijn gamelan, door behendige muzikanten bespeeld, en van de schoonheid zijner danseressen in veelverwige kleedij.

Zoo uit zijn eenzelvig, van gedachten strafgespannen bestaan op Soemberbaroe komend, voelde van Heemsbergen zich door dat getier van weelderig sterk leven overstelpt als door een uitbarsting van elementen: hij begreep voor het eerst hoe geweldig eene kracht het geld is. Tot nog toe was dat

maar een afgetrokken denkbeeld voor hem geweest. Als student had hij, eenmaal aan het voorzichtig gezag van zijn voogd ontkomen, zonder rekenen zijn erfdeel uitgegeven. Of dat nu onder den vorm van een rijk huwelijk of onder dien van een goede betrekking, of van wagen en winnen met zijn talenten kwam, kómen zou het geld later toch. Met die verzekerdheid in zijn gedachten liet hij er zich verder weinig aan gelegen liggen: zijn verlangen ging naar andere dingen uit. De rijkdom echter, zooals hij dien nu zag, was niet meer een gerief, een persoonlijk genoegen voor den bezitter, maar een maatschappelijke macht. Hij stond er tegenover zooals een bewoner van groene weide-streken, die van zijn leven wel eens over de macht van het binnenaardsche vuur heeft gehoord, zou staan tegenover een vulcaan in werking; de natuur der dingen, de gestalte der maatschappij werd er door veranderd in zijne voorstelling. Hij vroeg zich verbaasd af hoe hij zoo lang tusschen hersenschimmen had kunnen leven als tusschen werkelijke dingen?

Over den driemaal verscheurden en weer opnieuw begonnen brief heen, waarin hij Ada zijn afwijken van den mèt haar gekozen weg verklaarde, schreef hij een triomfanten tweeden, een loflied op den

planter op Kalimas, op de advocatie, op den rijkdom te winnen door wie wagen wil.

Een van de employé's-woningen was voor hem ingericht. Van uit zijn kamer zag hij den onophoudelijken stroom van menschen en dingen naar het landhuis stuwen. Hij zag het erf druk als een markt en een losplaats, de gebukte lastdragers waggelbeens zwoegend, het draven van werkvolk en opzichters, het aankomen van scharen feestelijk ingehaalde gasten. Als hij naar Kaliwangi ging, naar Soemberbaroe en Langean, en de dessa's in den omtrek waar hij zekerheid zocht in de zaak van den planter, zag hij hoe een geheel volk zich opmaakte tot vreugde: van de heuvels af zag hij het land rondalom, de hoogten, de vlakte, de kust, naar Kalimas toe bewegen.

De onderneming dijde door zijn beschouwing uit tot een rijk, de planter werd een koning, een prachtig Oostersch vorst, en wat zijn oogen zagen was zijn: de menschen, want zij werkten in zijn dienst, met hun hoofd of met hun lijf of met hun geld, en zij kregen hun brood en hun vreugde uit zijn hand; de dieren, want zij trokken zijn lasten en ploegden zijn schat; de aarde, want zij moest zijn riet dragen; de rivier, want zij moest

zijne machines drijven. Scheen het niet of de zonzelve, de louteraarster van den grond, de optrekster van dampen, de brengster van zoete rijpheid, zijn cijnsplichtige bondgenoot was?

Nu zette de koning zijn poorten open, en over het geheele land stroomde zijn macht in vreugde uit.

'Rijkdom is in onzen tijd wat het vorstelijk gezag in de middeleeuwen was en het aanvoerderschap over krijgsbenden in het begin van onze beschaving, - het uiterlijk-kenbaar teeken van den sterkste naar-den-geest. De door-zich-zelf geworden Rijkaard is als de koning en de krijgsman, de heerscher, de held, de tijdelijk-hoogste type van het ras, de Oudste Zoon des Levens.'

Dat was de gedachte die hij die eerste week van zijn leven op Kalimas in zich voelde ontkiemen, opschieten en groeien, tot zij alle andere overschaduwde.

De feesten op Kalimas waren begonnen.

In de ontzaglijke, door aangebouwde pergolas en om end' om loopende bogengangen tot in het matelooze vergroote achtergalerij van het landhuis, waar muren en pilaren verdwenen achter bloeiende

oranjeboomen, palmen, varens en slingers van lianen, de marmeren vloer overbloosd lag van roze bladeren en van de lange rijen luchters wolken schitterwitte, goud-gele, scharlaken en purperen orchideeën afhingen, stond avond aan avond de feesttafel voor de honderden gasten met prachtigen overvloed beladen. De dansmuziek klonk de nachten door, in de zalen en de lange galerijen, onder de boomen waar honderden licht-bollen, als stralig wonderooft daar pralend in het gebladerte, het klaarlichten dag maakten. Er was een roeitocht gehouden in een vloot sierlijke, met zonnezeilen overschaduwde, met matten koelbespreide en met wimpels en kransen vroolijk gemaakte bootjes, de rivier af naar de baai, vanwaar het wijde, groene land met zijn cirkelenden achtergrond van heuvels en de omwolkte spits van den Tjeremeh in de verte heerlijk te zien was. In de ochtendkoelte was een lange stoet rijtuigen, van drommen ruiters omstuwd, den weg naar het heuvelbosch opgegaan om de bouwvallen van een Hindoetempeltje te bezien, de graven van Moslim-heiligen daar rond omheen, door een zwijgenden oude bewaakt, en de menigten grijze apen, die, tam, vruchten kwamen nemen uit zijn hand. Telkens werden er jachtpartijen georganiseerd; onder

angkloenggeklank en geschetter van trompetten draafde de geheele bende jagers de oprijlaan af naar den landweg; dan sloeg de eene troep de richting in naar de rivier, naar de kreken en rietrijke bochten waar de wilde eendvogels nestelen; daar lagen de vlotten te wachten op de geduldige beloerders. Een tweede reed de vlakte in om op snippen te schieten. Een derde verspreidde zich in het bosch, door Inlandsche drijvers geleid, die wilde zwijnen en herten hadden opgejaagd. Een vierde klom naar de ruig-bewassen heuvels waar de rauwe, op katten-gemauw lijkende kreten van de pauwen weerklonken in den vroegen ochtend en hun prachtig gevederte als snelle regenbogen brak door het loof.

De organisatie van dat leven-in-vreugde was zoo volmaakt, dat zij niet te bespeuren viel. Het scheen of alles vanzelf gebeurde in den dagelijkschen gang van een vorsten-bestaan, of plotseling als de ingeving van het lachende oogenblik.

De Inlanders vierden het feest mede op hun manier van zich te verheugen. Aan weerszijden van de groote oprijlaan, langs den landweg en op het fabrieks-plein stonden overal stalletjes en kraampjes waaromheen het van den morgen tot den avond

een gewemel was van in bonten feestdos gestoken mannen, vrouwen en kinders. De feestvierende fabriek-arbeiders hadden hun magen en vrienden te gast; de bevolking van drie omliggende dessa's deed zich te goed op Kalimas.

Onder een half dozijn luchtige loover-daken, op versch gekapte en nog geurige bamboe-stammetjes gestut, was de dagen en de nachten door het maal gespreid. Bij wat de planter aanbood voegden de wel-opgevoede gasten het hunne. In iedere dessa had de ‘Vereeniging-voor-het-bereiden-van-feesten’ het zich lang van te voren al druk gemaakt met het aanschaffen van nieuwe matten, aardewerk en keukengereedschap; nu wedijverden zij met elkander in het sierlijk aanrichten van het maal dat de vrouwen en meisjes omslachtig bereidden, terwijl de jonge mannen, onder het voorwendsel van brandhout aan te brengen en water, gekheid met hen bleven maken en nu en dan een lekkernijtje te snoepen kregen, achter den rug van een bitse oude om.

Onder het lommer der kenari-boomen werden hanen-gevechten gehouden; de dichtgedrongen kringen der toeschouwers vernieuwden zich telkens weer. Er stonden masten opgericht voor behendige klimmers, met een aan den top blinkenden prijs.

Avond aan avond speelde de wayang, waar een drama vertoond werd, zóo lang, dat de tijdruimte der geheele week maar even voldoende was voor al de heldendaden, wonderen, geboorten, liefdesavonturen en triomfen. De dichte kringen toeschouwers vergaten den medegebrachten mondkost bij het kijken naar de slanke, stijve of gedrochtelijke figuurtjes die koningen, helden, nimfen en kwade reuzen voorstelden, genotvol luisterend naar de oneindig-dikwijls gehoorde verzen en zich verkneukelend in de toespelingen waarmee de dalang zijn poppen de Hollanders voor den gek deed houden. De vrouwen zaten er bij met hun in slaap gevallen kleintjes in den slendang en op den schoot. De gamelan begon te spelen; de danseressen verschenen, elkander bij de hand houdend, zongen lange liederen, hun sjerp uitspreidend voor het gezicht, en wiegelden, hun lenig lijf buigend en draaiend, op stilstaande voeten. Bij zonsopgang was het nog niet gedaan; schoorvoetend gingen de toeschouwers heen. In het rond, in de loodsen en de kraampjes, in de keet die de planter had laten oprichten, en overal onder boomen en tusschen struikgewas werden slapers wakker, die knipoogden tegen het licht. Reeds ging de rook

weer op van rijs-vuurtjes die neergehurkte vrouwen met hun vlaggetjes en waaiers van palmvezels aanwakkerden; rondom de komforen van de waronghouders verspreidde zich de walm van heete kokosolie; de mandoers van de fabriek kwamen aandragen met zakken rijst en maïs en wannen vol gedroogde visch; overnieuw begon een vroolijke dag. De elegante djaksa van Soemberbaroe, die mede onder de feestvierenden was, zeide dat Kalimas in waarheid bleek wat zijn naam het roemde: een Gouden Rivier. - Een stroom van rijkdom, een gudsende overvloed, overdaad, overmoed droeg op blinkende golven de menschen voort en de dingen.

Van Heemsbergen zwom midden in dien bruisenden stroom; hij had zich niet er door laten meesleepen, zooals de anderen - hij was er in gesprongen, hals over kop, met een driftigen aanloop. Hij voelde zich in een gloed, dien hij telkens met nieuw pleizier begoot om de knetterende, rookige vlam te voelen opslaan door zijn gedachten, het uitbundige feest medevierend met zulk een wilsinspanning, zulk een uitdagenden trots en haast toornigen triomf, of hij met zich geheel en al aan het pleizier-maken over te geven een lang-betwist recht deed gelden, en door de uitoefening daarvan

tegelijk geleden ontbering inhaalde en verdragen ongelijk wreekte. Hij wist nu, door Mr. Oldenzeel, die, goedig-weg, hem het nieuws van Soemberbaroe kwam vertellen, dat de benoeming van Barkmans, om geheel-bijkomstige redenen gedaan, geen voorbijgaan van hèm beduidde, en dat zelfs zijn promotie voor de deur had gestaan die hij - wat hardhandig - achter zich dichtgegooid had. Ook de wond, hem door de redactie van het 'Magazijn voor Vergelijkende Rechtswetenschap' geslagen, was al haast weer vergroeid in zijn toch niet al te goed heelvleesch; nadat hij er zich eindelijk toe gekregen had werk en kritiek nog eens vergelijkend door te lezen, in koelen bloede oordeelend, had hij der kritiek tegenover het werk gelijk gegeven; en daarenboven bleek hem nu hoeveel meer en gewichtigers de kritikus geprezen had dan gelaakt. Maar niettemin, en tegen alle redeneeren in, bleef een overwonnelings-gevoel hem heimelijk schrijnen, en nu moest hij over regeeringsmachthebbenden en Inlandsche wetgeleerden triomfeeren in die feestelijke sterkte van den rijkdom, waar hij, hoewel voorshands nog maar een van de bezetting, toch binnen niet al te langen tijd een bevelvoerder zou zijn. Hoe prachtig zou hij dan zijn standaard laten

uitwapperen over het wijd veroverde land! Hij vierde dien triomf bij voorbaat nu. En als de tienduizend-trossige vlammen-wingerd ontbloeide, des avonds, over Kalimas, zag hij zijn nieuwen weg door dat vreugde-schijnsel overgloord.

Eindelijk, op een avond - de hoeveelste van het feest die was wist niemand meer - hield de planter een toost waarmee hij de bruiloftsviering besloot en voor den volgenden dag het een etmaal durende hoogtij van de fabriek verkondigde, den nieuwjaarsdag van het arbeids-jaar, waarop de campagne, plechtig en vroolijk zooals de Inlanders, terwille van wie het feest gevierd wordt, het gaarne hebben, ingewijd wordt met het onder gebeden en bezweringen uittrekken van de eerste rietplanten, met volksspelen van allen aard, en een door den priester voorgezeten maaltijd voor de mannen, en met een wayang-vertooning en het tandakken van danseressen bij gamelan-muziek den geheelen nacht door. Wie het opstellen van den stoet die het riet ging halen wilde zien, moest met zonsopgang op het fabrieksplein komen.

Eenige jongelui aan van Heemsbergen's eind van de tafel, binnenlanders, die de aardigheid van zulke feesten al lang hadden afgekeken, stelden

elkander voor dien laatsten dag liever te vieren met een jacht in het bosch; hij viel hun bij, oordeelende dat het maalfeest, als een vertooning voor Inlanders, niet anders dan kinderachtig en voor een Europeaan vervelend kon zijn; en de Fransche schilder, die op den terugweg naar Batavia op Kalimas was aangekomen, wilde mee om een begonnen schets van het meer in het bosch af te maken.

Zij reden weg den volgenden ochtend, eer het al te heet begon te worden; de stoet was al lang, van hen ongezien, van Kalimas afgegaan.

Door de taal waarin zij hun gesprek voerden van de anderen afgezonderd, draafden van Heemsbergen en Bruneton den langzaam klimmenden weg langs; de Franschman luisterde verstrooid naar het verhaal van het proces-Heuvelink, terwijl hij met zijn vasthoudende schilders-oogen de bijzonderheden van het landschap greep, - de zwaaiende lijn van de heuvels recht vooruit, een boomgroep bezijden den weg, het rijke blauwgroen van een riet-veld. Plotseling riep hij: ‘Wat is dat daar? dat bonte, dat aan den eenen kant zoo wit schittert?’

De anderen, voor hen uit, zagen er ook naar.

‘Het is de optocht,’ zei er een, onverschillig.

En hij reed verder. Maar de schilder had zijn paard al gewend en galoppeerde dwars over een stoppelig rijstveld op die bonte schittering toe, die, al grooter en helderder wordend, zich nu voordeed als een tros ruiters, door twee met wuivend groen versierde buffelkarren gevolgd.

Voorop reden de employés, in hun wit-linnen kleeren en witte helmen fel-schitterend als zuiver lint. Donker-bont volgde de breede en lange stoet der mandoers in van nieuwheid stijve en glimmende kleedij, den bruinen, dof-blauwen of rood-en-groen geruiten sarong hoog-opgeschort, om de knieën vrij te hebben in het rijden, den geligen hoofddoek sierlijk om de slapen gevouwen.

Achter hen aan, bij elken zwaren stap een viervuldigen zonne-bliksem opschuddend uit de koperen bollen die op de spits hunner vadembreed uitgebogen horens blonken, met kransen om den nek en over den geweldigen schoft een schabrak van roode, gele, purperen en fel-groene lappen, van metalen borduurwerk, in franje geknoopte stukjes spiegelglas en allerlei schitterigs overtinteld, kwamen langzaam de twee buffel-spannen aangetreden, die de fleurig-versierde karren trokken. De voorste, ledig nog, wachtte het riet. Op de volgende

zaten de danseressen. Zij waren in haar prachtigsten dos, een boezemkleedje van dofrood fluweel boven den veelvoudigen regenboog-kleurden zijden sjerp, die hun middel omwikkelde, spangen en banden aan de van schouder tot vingerspits naakte armen, en een als een aureool breed het gezicht omschijnende kroon in het haar, waarvan, aan spiraal-steeltjes trillend, een menigte bloemen en sterretjes afhingen langs hun geblanket voorhoofd. Tusschen de takken, de kransen en wimpel-festoenen, waarmee de kar versierd was, zaten zij daar tegen elkander aangedrongen als een drom trilvlerkend neergestreken kapellen en kolibris op een bloeienden struik. Onder het groen half-verborgen lieten muzikanten zachte speeltuigen klinken, die klokkende en tinkelende toontjes uitsprenkelden op de lucht. Het leek een tuin vol bloemen en vogels, die wonderlijk daar aan kwam glijden, en nu, met een lichten schok, en een neigen en zich weer oprichten van al dat bloeisel en gekleur, stilhield aan den rand van een rijp rietveld.

De mandoers stapten van het paard, en een ouden gebogen-loopenden man in priesterdracht, die een bos rijst-stroo in de hand droeg, volgend, hurkten zij neder aan den rand van het veld, waar

de aarde lostgemaakt was rondom de wortels van eene rij forsche planten. De priester strooide iets op den stroobos, en zijn onzekere, dunne stem verheffend, begon hij een lang gebed dat hij, in eentonig recitatief half opzeide en half opzong, met een menigte namen goden en godinnen aanroepend, en geesten van lucht, wind en aarde.

Met diepe buigingen naar de vier windstreken, riep hij:

'Komt allen, allen, en dat ook niet één wegblijve! Verzamelt ook uw kindskinderen, zoovelen als hier in vier dessa's, die het naast om Kalimas liggen, onzichtbaar wonen! Al onze gebeden verzoeken uw vriendelijke gunst!'

En hij bedreigde de booze demonen:

'Stoort ons niet in ons werk, noch bederft wat wij zoo lang hebben voorbereid, gij toornigen! Indien gij het doet, indien gij dezen oogst vernielen wilt, zoo zal ik u met een tooverzwaard den schedel in tweeën klieven!'

Ten slotte met een 'Amin' de bezwering eindigend stak hij den met wierook bestrooiden bundel rijsthalmen in brand en zond den wolkenden geur naar de vier hoeken van het veld, en over de hoofden heen der nedergehurkte oogsters, die vóór

zich zagen, stil, of zij der Onzienlijken nadering voelden in den maar even voelbaren adem van de morgenkoelte en in den zonneschijn over het riet.

De Franschman, terugdenkend zeker naar langgeleden Sint-Jans-dagen en processies langs het bloeiende korenveld, had een instinctief gebaar van hoofd-ontblooten gemaakt; maar zich bedenkend liet hij de hand weer zakken.

Nu barstte al het speeltuig, dat eerbiedig gezwegen had bij de bezweringen van den priester, in jubelmuziek uit, terwijl de employés elk de hand aan een hoogen, wimpelenden riethalm legden of zij dien wilden uittrekken, en de mandoers, gezamenlijk aangrijpend, den steel met wortel en kluit losrukten uit de brokkelige aarde. Zij bogen onder den last, toen zij de van sap, loof en bloesem volle halmen naar de kar droegen. De employés sprongen weer in het zadel. De eerstelingen van het rijke jaar omstuwend, bracht de kleurende, klinkende stoet ze zegevierend naar de fabriek.

De jagers waren, brommend over het tijdverlies en de hitte, Bruneton achternagereden; ongeduldig stonden ze nu te wachten. Een jongen van een jaar of twintig, met vroolijke oogen en volle frischroode lippen, - het was dezelfde die op de ven-

dutie van de Marre de speeldoos had staan afdraaien boven op de tafel - keek naar den wagen der danseressen. Op een toon of hem persoonlijk onrecht werd aangedaan, zei hij: ‘En als je ze dan van dichtbij - O! die éene, wat een prinsesje!’ riep hij plotseling. ‘Die was er niet, gisterenavond. Hoe komt zoo iets onder de ronggengs?’

De danseres, die zijn uitroep begrepen moest hebben, liet haar zwarte flonkeroogen hem even tegenlichten van onder half-neergeslagen wimpers uit, terwijl zij met een stille, aanvallige beweging het hoofd afwendde.

Een dommelige herinnering schoot wakker in van Heemsbergen: hij zag de eerste landraads-zitting op Soemberbaroe, den Arabier in zijn langen kaftan, den onnoozelen Inlander tot dwangarbeid veroordeeld, en de fijn-mooie jonge vrouw, die juist met diezelfde beweging had weggezien van onder zijn blik: het was Naïla.

De blonde jongen greep in het voorbijgaan naar haar sjerp:

‘Eh! Sarina, Aminah, Djassia, hoe heet-je?’ riep hij lachend.

Zij boog op zij en trok haar sjerp uit zijn vingers.

Van Heemsbergen zei stroef:

‘Willen we doorrijden?’

De blonde wierp een tegelijk boozen enbedeesden blik naar dat strakke gezicht, en met een ontevreden schouderophalen spoorde hij zijn hitje den kant van het bosch op, iets mompelend onderwijl van ‘voor braven Henderik spelen’ en ‘onuitstaanbare airs.’

‘Binnen tien minuten bij die boomen daar!’ schreeuwde hij. ‘Wie houdt? De Bruin, kijk op je horloge!’

Hij was, drie anderen achter zich aan, in een stofwolk weggewerveld.

‘Hij gaat zijn bluf terughalen!’ zei Bruneton lachend. ‘Ze was mooi, die eene; zooals hij zei, een prinsesje. Die licht-gele tint, is dat geen teeken van adellijk bloed?’

Van Heemsbergen antwoordde met eenigen tegenzin, denkend aan Ada's herhaald vragen naar de verlatene.

‘Zij is een fatsoenlijke vrouw uit de dessa. Ik begrijp niet hoe zij in zulk gezelschap gekomen is.’

‘Waarom? Zij is geschapen om te dansen! Wat een lijn heeft zij!’ De schilder volgde met zijn vinger het profiel van de slanke gedaante in de lucht.

‘Ik hoor dat danseressen, - ronggengs, niet-

waar? - niet geminacht zijn onder Inlanders. Dat lijkt me een teeken van iets superieurs in hun beschaving, - iets Grieksch zou ik haast zeggen!' zei hij lachend.

'Niettemin laat een ordentelijk man zijn dochter geen ronggeng worden,' antwoordde van Heemsbergen. 'Het is een dergelijk iets als met het gaan als huishoudster bij een Europeaan.'

'Op die van jou zal niemand iets kunnen zeggen,' merkte Bruneton op, en hij trok een gezicht of hij azijn proefde. 'Brrrr! die ongelukkige stalknecht die met haar getrouwd is! ik had haar voor zijn grootmoeder aangezien.'

'Ik heb een bijzondere reden,' begon van Heemsbergen, langzaam kleurend. 'Maar afgescheiden daarvan - ik zou zoo'n verhouding niet willen.'

Hij zag een woord op de lippen van den schilder en hield het tegen. 'Neen, niet uit puritanisme! Voor mij is het een questie van - ja - van goeden smaak in het zedelijke, van wat men moreele elegance zou kunnen noemen, dat een man van het overwinnende ras zich niet op die manier afgeeft met een vrouw uit het overwonnene.'

'O! - overwinnaars! - overwonnelingen! - dat is al zoo lang geleden!'

‘Als wat anders zijn wij en zijn zij hier?’ riep van Heemsbergen.

‘Maar als nu de “overwonnelingen” niets liever willen? hé?’

‘En onze eigen waardigheid dan?! lijdt die er soms niet onder als we hen demoraliseeren? Je verwijt me dat ik niet genoeg belang stel in den Inlander....’

Bruneton keek verbaasd op.

‘Ik verwijt je dat je geen be....’

‘Nu ja, dan niet jij, een ander, anderen, “men”. Van Heemsbergen zocht ongeduldig naar de algemeenste aanwijzing voor die berispers, zoo gauw niet bij name te noemen of te onderkennen van elkaar, wier stem hij in zich hoorde. ‘Het is ook wel mogelijk dat ik dat niet doe - ik kan ze tot nog toe niet interessant vinden. Maar in elk geval is onverschilligheid dan toch beter dan bemoeienis van die soort!’

Bruneton wierp een zijdelingschen blik op hem.

‘Wat heeft hij, dat hij zoo geirriteerd spreekt?’ dacht hij.

Van Heemsbergen gaf zijn paard een karrewatstik.

‘De anderen wachten op ons, laten we wat aanrijden!’

Hij galoppeerde op het bosch toe, dat de vooruitgedraafde troep al bereikt had.

Van de zwaar belommerde heuvels der verte afgedaald met langzaam neerglijdende plooiingen en een breed-neergespreiden rand van ragbladerigen palm, wilden pisang en donkerruig struikgewas, lag het daar zwartig op het glorende groen van de vlakte als de sleep van een somber fluweelen koningsmantel op een marmeren vloer. Het was als een begin van de heerschappij der hoogten midden in het rijke laagland. Ieder op zijn beurt hadden de suikerplanters van de streek beproefd de reusachtige wig vruchtbaren grond, die daar onder takken, stammen en wortels begraven lag, te ontdoen van den eeuwenouden last, en bloot te leggen onder de levendmakende zon, om er hun riet op te laten groeien. Maar de bouwvallen van het Hindoe-tempeltje en de graven der Moslimheiligen maakten het geheele woud, tot aan dezen uitersten zoom toe, heilig voor de Inlanders.

En elke gevelde boom was gewroken door zooveel ongeluk, - zware schade aan machines, opdrogen van waterleidingen, steenworpen uit onzichtbare handen, wegblijven van werkvolk midden in de campagne, - dat geen van allen zijn

eerste poging in dien strijd van Westersche winzucht tegen Oostersche vroomheid herhaald had. De Bakker, wijs geworden door anderer schâ, liet het bosch nu ongerept te midden van zijn suikerriet-velden.

Toen van Heemsbergen en Bruneton er aankwamen, vonden zij de anderen in beraad met de vooruitgegane Inlandsche drijvers. Er werd afgesproken tegen middag-tijd bijeen te komen aan den plas waar Bruneton zijn schets ging afmaken. Den jongen herkennend die hem bij vorige gelegenheden al eens vergezeld had en die zijn gebroken Soendaasch verstond, beduidde van Heemsbergen hem dat hij van de anderen weg wilde. Zij gingen de eenzaamheid in.

Van Heemsbergen was geen goed jager: hij werd dadelijk ‘wild-woest’ en schoot dan te vroeg en voorbij. Niettemin hield hij hartstochtelijk van de jacht, om de tintelende opwinding er van, om de van verborgen leven wemelende eenzaamheid van het bosch, en de plotselinge sterke, verrukkelijke gedachten die hem door het hoofd schoten als hij geheel alleen in die onbekende wereld stond.

‘Dieper het bosch in!’ riep hij zijn Inlandschen gids toe.

Dejongen wendde zijn donker gezicht naar hem om.

‘Naar de beek, daar waar de hertjes komen drinken?’

‘Ja, dat is goed.’

Een tijdlang volgden zij een haast onzichtbaar pad. De boomen stonden hier ijl, forsch uitgegroeid op open plekken, waar de stronken van het gevelde hout, vermolmd al lang, veranderd waren in heuveltjes van varens en reusachtige paddestoelen. Maar gaandeweg werd het nauwer en donkerder om hen heen, tusschen stammen als zuilen naakt en glad verdrong zich warrelig struweel en jonge opslag, en de grond was oversponnen met de taaie en stekelige mazen van allerlei slingergewas. De Inlandsche jongen, die lenig als een slang en vlug als een vogel overal doorglipte en overheen kwam, stond nu en dan stil om met zijn kapmes een bres in den wal te verwijden voor zijn geleideling. Van Heemsbergen voelde met genot het zwiepen van koelbladerige takken langs hem heen, het rukken van de lissen der doornige rottan aan zijn kleeren, het inzinken van de dikke laag vergane bladeren onder zijn voeten. Nu en dan vernam hij een gekraak en geknap in de takken, en hij zag hoe zijn gids loerend voorover-

boog en luisterde. Maar hij maakte zelfs geen beweging naar het geweer dat hem zoo zwaar op den rug hing, met den riem zijn schouder striemend. Hij dacht niet aan dat dier waarvan hij de nabijheid vernam zóó als een jager er. aan zou denken, met het verlangen het te bemeesteren; hij voelde alleen maar een eigenaardige, half-wilde vreugde, een prikkelende volheid van leven, alsof de snelheid en de sterkte van al die onbedwongen schepsels de zijne waren, en of hij zich van zijn eigen spierkracht, bruisende aders en ruimen adem eerst geheel bewust werd nu hij ze hoorde en voelde in hun geluid.

Na eenigen tijd van zulk half-blind maar vooruit bewegen door een luchtige volheid van gebladerte, rook hij dien eigenaardigen geur van water dat over steenen loopt. Bijna geheel verborgen onder overhangende takken en onder de breedgespreide varens van haar oevers vloot hier de beek. Wat verderop lag het kruid vertreden, door ijlere boomtoppen viel zonnelicht, het luchteblauw liet het watertje glinsteren. Aan weerszijden van de beek, die hier breeder werd, waren de fijn-gespleten afdrukken van reeën-hoetjes te zien in den modderigen grond.

‘Hier is het!’ zei de jongen. ‘Hier komen ze drinken 's avonds. Van nacht nog heb ik ze gezien. Ik heb mijn knuppel naar ze gesmeten, maar ik raakte er niet een. Weg stoven ze allen!’

Die menschelijke stem klonk zonderling hier; van Heemsbergen schrok er van wakker uit zijn gedachtelooze extase.

‘Wat heeft hij zoo te roepen?’ dacht hij, en hij keek ontevreden naar den Inlander. ‘Dat zie ik toch zelf ook wel, dat hier herten geweest zijn.’

Hij ging op een omgevallen boom zitten en deed het geweer af. De jongen hurkte op den grond neer, boog voorover, en schepte een teug beekwater in een blad dat hij behendig tot een bekertje gerold had. Van Heemsbergen keek naar hem terwijl hij dronk, slurpend aan den rand van den groenen kelk dien hij met beide handen omsloot.

‘Waarom deedt je dat, - met een knuppel naar de reeën smijten?’ vroeg hij streng.

De jongen hief zijn nat gezicht op.

‘Ik heb geen geweer,’ zei hij met een begeerigen blik naar van Heemsbergen's flobert.

‘Je hebt geen geweer? Nu, wat zou dat?’

‘Nu jaag ik met een knuppel,’ zei de jongen beschroomd glimlachend. ‘Er zit een looden knop

aan, als die de pootjes van het hert raakt dan breken ze, en het kan niet wegloopen, en dan kan ik het grijpen en doodmaken.'

'Daar!' dacht van Heemsbergen, met afkeer naar den jongen kijkend, 'dat is typisch. Nu moet iemand me nog maar van de goedhartigheid van den Inlander spreken!'

En hij dacht aan Ada.

Een zin uit haar laatsten brief kwam hem te binnen.

'Ken je ook de verhalen van het dwerghert?' vroeg hij.

De jongen gaf het uit bescheidenheid onzeker gelaten antwoord dat de Inlander tegenover een meerdere voor 'ja' gebruikt.

'Misschien!' zei hij.

'Vertel er me eens een!' beval van Heemsbergen.

'Er zijn er vele....'

'Nu ja, welk je wilt, het komt er niet op aan.'

De Inlander dacht aan de sprookjes die in den schemerdonker van de hut des avonds, rondom het walmige oliepitje, verteld worden van het sierlijkste diertje van het bosch, zoo teeder en zwak dat, naar gezegd wordt, een plotselinge schrik, ja zelfs een ruw geluid of een fel licht het doodt,

maar dat door zijn schranderheid den plompen neushoorn, den wreeden tijger en den vraatzuchtigen krokodil, belagers allen van zijn leventje, telkens verschalkt. Hij had ze wel willen verhalen, maar het norsche gezicht van dien Hollander maakte hem bang. Neergehurkt, met de handen afhangend tusschen zijn knieën, keek hij verlegen naar het water.

‘Nu dan?’ porde van Heemsbergen, ongeduldig.

‘Het is heel klein het dwerghert.... en het is zoo slim, eh! zoo zéér slim.... Er is ook een dwergbuffel, maar niemand heeft hem nog ooit gezien, alleen maar zijn sporen op den grond....’

Hij stokte.

‘Nu, vertel dan maar een verhaal van den dwergbuffel. Daarvan zijn er toch ook wel?’

De jongen bleef zwijgen. Eindelijk:

‘Ik weet niet....’ mompelde hij.

‘Neen!’ dacht van Heemsbergen. ‘Daar is niets uit te krijgen. Wat wil Ada toch eigenlijk? Zij denkt dat het hier toegaat als in Holland, - met een waschvrouw, en een schoonmaakster, en den melkboer achter zijn kar, en met alle mogelijke vieze kinders, die zij van de straat in huis haalt, sluit ze vriendschap, en nu zou ze willen

dat ik het hier ook deed met zoo'n half-menschelijken Inlander! Kijk hem daar nu eens zitten.... en 't is niet dat hij het werkelijk niet weet, maar hij wil eenvoudig niet; - altijd datzelfde wantrouwen! - En de hertjes, dien gooit hij de pooten kapot met een knuppel. Ze zijn au fond wreed, Inlanders - gevoelloos althans, te eenenmale zonder hart. Hoe zou zoo'n mensch anders haar kind in den steek kunnen laten, om dansmeid te worden. Neen! 't had niets geholpen, al had ik haar geld gegeven toen - daar hoef ik me zulke verwijten niet over te maken..! Nu, vanavond, als we thuiskomen, kan ik het nog doen - ja, aan den dalang ook, natuurlijk, anders laat hij haar niet gaan, het is in elk geval de mooiste van zijn troep. Ik zal haar zooveel geven dat ze naar haar dessa terug kan, en vooreerst genoeg heeft, - en dan ben ik van de verantwoording af, als Ada me naderhand naar haar vraagt, bedacht hij.

Hij stond op, den jongen zijn geweer te dragen gevend.

'Waarheen?' vroeg deze, bedeesd.

'O, - de beek langs maar. Het doet er niet toe.'

Een geruimen tijd lang volgde hij de bruine,

half-naakte gedaante die lichtvoetig voor hem uit liep.

De beek glansde en donkerde; hier en ginder weer maakte zij bobbelend een in schuim neerkomenden scheut, een verborgen hoogtetje in haar bedding af, en om de punten van al veelvuldiger opstekende steenen vloot het water in gevlochten rimpellichtjes, murmelend. Hij keek er werktuigelijk naar met de vage gewaarwording in zich, dat er iets was waarover hij moest nadenken; maar hij kon niet vinden wat dat was. Die roes van leven die hem zoo pas nog doorgloeid had was vervlogen, en in stee daarvan voelde hij een looden zwaarte in zijn leden en zijn gedachten.

De groene duisternis tusschen de boomen, de reuk van het water en vooral die bruine rug daar voor hem werden plotseling onverdragelijk. Hij beval den gids hem terug te voeren naar den plas aan den ingang van het bosch.

'Ik hoop dat Bruneton alleen is,' dacht hij.

Het 'of- en defensief verbond', bij die eerste ontmoeting zwijgend gesloten, was sedert bestendigd.

Geen van de anderen was er nog, toen hij den oever van het meertje bereikte. Bruneton zat te schilderen, klaarblijkelijk geheel verdiept en verloren in zijn werk.

Hij ging op hem toe.

‘Hier is het frisscher dan in het bosch!’ riep hij.

De schilder keek op, met een blik van onder gefronste wenkbrauwen, waar alle herkennen uit was. Kortaf en korzelig, als tegen een onbescheiden vreemde, zei hij:

‘Naderhand!’

En een gebaar van driftig weg-wijzen makend met de hand die het penseel vasthield hervatte hij zijn werk.

Van Heemsbergen was blijven staan, maar met een blik op dat ingespannen gezicht keerde hij om en zocht een plek in de schaduw, waar hij den schilder uit het gezicht zou zijn.

Op zijn beurt keek hij eens naar wat den ander zoo opgetogen hield. Het meer, doorschijnend donker in de ver overvallende schaduw van het geboomte, de breede, ronde kruinen uit donkerheid opklimmend den zonneschijn, in een blauwachtig zwarte wal, fonkelgroen en goud op den top, en de vuurblauwe lucht daar boven.

‘Ja - het is wel mooi - maar wat geeft het?’

Zijn gedachten doolden weg in een mistroostige muizenis. Over allerlei, schijnbaar zonder eenig onderling verband noch aanleiding hem plotseling

in 't hoofd komende dingen - den eisch tot overgifte der erfenis aan de bloedverwanten van vaders zijde, tegen den voogd van Pieter Heuvelink in te stellen, - een gezegde zonder slot of zin van een donkeroogige jonge vrouw met wie hij den avond te voren had gedanst, - de gedrukte toon van Ada's laatste brieven; neen gedrukt toch niet, dat was niet het woord, het was niet of zijzelve verdriet had, maar of zij leed onder het denkbeeld dat hij het had, dat het niet zoo met hem ging als goed zou zijn. Zij sprak het met geen woord uit en toch stond het in haar schrift. Wat een idee van haar om bij die mevrouw Meerhuys batikken te gaan leeren! Wat zou zij eigenlijk denken van zijn verlof-aanvrage? Wat een smoorhitte, en die vergiftige muggen!....

De stem van Bruneton schreeuwde:

'Hei, waar zit je? Kom eens kijken!'

Wakker wordend uit zijn gedachtengewar, stond hij op en ging naar zijn vriend toe.

Bruneton hield zijn schets op armslengte van zich af, haar met een stralend gezicht beschouwend.

'Kijk eens!' herhaalde hij.

Van Heemsbergen zag wat hem vlekken en vegen leken eerst, maar toen kwam er leven in, het water

flikkerde en boomen hadden groen en schaduw.

‘Hè? Is dat niet kranig! Kijk dat effect eens daar, die uitbarsting van licht! - Superbe!’

Met glanzende oogen keek de schilder er naar. Hij was een ander dan die, ademloos en voor alles verloren, de natuur had nagewrocht op dat stuk gedoodverwd linnen. En die andere, zijn alledaagsch Ik, dat van Heemsbergen en de gasten op Kalimas en zooveel anderen kenden, vond in verrukte dankbaarheid en trots het koninklijke geschenk van zijn zeldzamen makker.

‘Superbe!’ herhaalde hij.

Hij zette de schets behoedzaam tegen den boomstam aan, en zijn hoed opgooiend in de lucht begon hij te dansen, met de vingers klappend als sloeg hij met castagnetten de vroolijke maat.

Van Heemsbergen kon de vraag niet terughouden die hem naar de lippen drong:

‘Wat doe je toch om altijd zoo gelukkig te zijn?’

‘Ik? - Niets. - Ik schilder!’

Een gerucht van door elkaar roepende stemmen en gelach kwam nader. Het waren de anderen. ‘Zij hadden met hun allen één hertje gevangen, en dat zat in den strik dien de Inlanders gespannen hadden den vorigen avond!’ riep er een. De blonde

jongen wierp triomfantelijk een prachtigen pauw op den grond; de kleine, met een ijl kroontje getooide kop, die slap op zij lag, de rug en de lange staart schitterden als in goud gevatte smaragden.

‘Daar!’ riep hij, zijn handen, waaraan geronnen bloed kleefde, in de zij zettend. Hij keek of de onvergelijkelijke luister zijn verdienste nog verhoogde.

Van Heemsbergen werd uitgelachen om zijn leege handen.

‘Je hebt niet eens geschoten, we hebben er op gelet!’

‘Ja! waar ben je eigenlijk geweest?’

‘Zoo op je eentje, zeg?’

‘Als er hier een vrouwelijk wezen te vinden was in het bosch, zou ik wedden, een herders-avonduurtje!’

Zij riepen allen door elkaar, te vroolijker om zijn donker gezicht.

De manden die mevrouw de Bakker den jagers had nagezonden werden uitgepakt en een tafeltje welbereid gespreid in de looverhut, die er van het vorige feest nog stond. De jagers vielen aan. Met een plof lossspringende kurken vlogen in het water en de leege flesschen buitelden ze in het volgende oogenblik achterna.

Bruneton schoof zijn breedgeranden hoed in den

nek, sloeg het hemd open op de borst, en een servet om het middel knoopend bij wijze van sjerp, lei hij zijn witten schildersparasol over de knieën en begon zijn vingers er over te laten spelen als over de snaren van een cither. Beurt om beurt een accompagnement neuriënd en uit volle borst galmend, zong hij Spaansche volksliederen.

Het klonk en weerklonk over het water:

> ‘Señor Alcalde Mayor! Señor Alcalde Mayor!
> Porque no prendas los ladrones?
> (Ninà de mi enrazon!)
> Pues tienes una hija
> Que roba los enrazones!’

‘Wat zingt hij?’

Een die op de Philippijnen geweest was antwoordde: ‘Meneer de burgemeester, waarom pak je de dieven niet? Want je hebt een dochter die de harten steelt.’ - ‘Ninà de mi enrazon!’ neuriede hij mee.

Bij het derde couplet viel de blonde jongen in, zuiver de tweede stem zingend; zijn bariton beurde de tenorwijze van den schilder op, en droeg ze als een ranke knaap een meisje. Hij wist van joligheid niet wat hij doen zou, heelemaal over

den knauw van dien morgen en door het dolle heen. Toen niemand iets meer te zingen wist, gooide hij zijn kleeren uit en sprong in het water, de dobberende flesschen nazwemmend, die hij met zijn sterke witte tanden bij den hals greep en aan den oever apporteerde als een jachthond een eend. Hij blufte dat ze er hem nog eenige zouden toegooien. De anderen hadden moeite hem weer uit het water en in zijn pak te krijgen toen zij terugmoesten naar Kalimas.

Er zou na het souper en tot besluit van de feestelijkheden een wayang-drama - niet door poppen ditmaal, maar door mannen en vrouwen te vertoonen - opgevoerd worden op het plein voor het huis. De lichten brandden al in de voor tooneel opgeslagen tent, toen de jagers er aankwamen. De dalang stond te praten met den eleganten djaksa van Soemberbaroe; in het naderen hoorde van Heemsbergen den naam van Naïla.

'Dus ze is pas danseres geworden?'

Hij nam de twee mede naar huis en met den djaksa als tolk en getuige legde hij den dalang uit wat hij omtrent Naïla wenschte en gaf hem, met het geld waarmee de jonge vrouw naar haar dessa terugkeeren en een week of wat leven kon,

de als schadeloosstelling voor haar verlies gevorderde som.

Bruneton kwam hem halen, om naar het souper te gaan; hij trok met een zucht zijn ‘smoking’ aan.

‘Ik bleef wel zoo graag hier. Als ik niet wist dat mevrouw de Bakker naar me zou laten vragen.... Ik heb zoo o vergenoeg van de heele bende!’

‘Wat een idee! Wat heb je er tegen?’

‘Om te beginnen al, dat het een bende is. Een menigte als zoodanig vind ik onverdragelijk - al die menschelijke gezichten om me heen! Is het niet of er iets in je gedrongen en geduwd wordt, onder den voet geloopen?’

‘Wel neen! Hoe meer zielen hoe meer vreugd! Wat heb je toch vandaag?’

‘Ik heb het land, als je de uitdrukking begrijpt - in den eigenlijken zin, geloof ik, - ik heb dit land, ik heb Indië!’

Bruneton trok hem mee naar buiten.

‘Dat is zeker een woordspel, ik vat het niet. Maar ik zal je wat zeggen, je maakt van je zijn hier niet wat er van te maken is. Je leeft als een bedelaar tusschen schatten! Ik heb me rijk gekeken voor mijn heele leven in die drie maanden,

jij bent hier een jaar en hebt niets. Daar heb ik me al den tijd al over verwonderd. Van morgen met den optocht ook, waarvan ze zeiden dat het de moeite niet waard was, - en 't was uniek mooi! Jelui ziet niets van Indië - een volk van schoonheids-blinden. Jou had ik althans voor éénoog gehouden; maar neen! ook jij hebt de staar!'

Van Heemsbergen zweeg. Na een poos zei hij:

'Wat heeft dat er mee te maken?'

'Waarmee? met het geluk? wat een vraag! het mooie van de mooie wereld te zien, dat *is* geluk! - Kijk nu eens.'

Zij stonden van verre in de donkere kenari-laan; hij wees naar het landhuis.

Met zijn tallooze schittering van lichten hing het daar als een onmetelijk, nieuw aan de kim opgerezen sterrebeeld, de duisternissen rondom verhelderend.

'Kijk nu eens!' herhaalde de schilder. 'Daarvoor heeft onze vriend de Bakker eenige tientallen van duizenden uitgegeven - een halve ton kost het feest hem, heeft hij mij gezegd; en verder heeft hij een paar millioen op zijn velden daarginder en in de een of andere bank. Heeft hij van alles

te zamen, en zijn heele leven lang ooit genoten, wat ik op dit moment geniet, nu ik zie dat het mooi is? - ‘Dieu! que Rothschild est pauvre!’

Zij spraken geen van beiden meer, terwijl zij het huis in gingen en naar hun plaats aan tafel.

De stemming onder de voor de laatste maal zoo vorstelijk te zamen tafelenden rees spoedig en hoog. De gezichten werden purperig boven de rijen fonkelvolle glazen, de stemmen klonken bij het zingen af, het lachen was geschater. Achter de zienderoogen verslappende sterkheid der goede manieren was, als achter de wijkende duigen van een vat het bruisen van den jongen most, het opdringen te voelen van de uitbundige dartelheid, den geheelen, in die vele overrijke etmalen geplukten en gepersten oogst van vreugde, die nu gistend dreigde te doen uitéénvliegen wat tegenhield.

‘Het wordt een bacchanaal!’ dacht van Heemsbergen.

De zwartoogige jonge vrouw van den vorigen avond, die tegenover hem zat, hief lachend haar champagne-glas tegen hem op.

‘Op uw vroolijkheid!’ zei ze.

Hij boog, zelf voelend hoe wrang de glimlach

was, waarmee hij haar trachtte te bedanken. Zij zag hem met wijdopengaande oogen aan, en wendde zich plotseling tot haar buurman.

‘Neen, dat wordt belachelijk!’ dacht hij. ‘Wat het dan wezen mag, nu moet het uit zijn!’

Hij greep het volle glas dat voor hem stond; het was de Clos-du-Roi dien de Bakker voor het lest-best had bewaard. Als een geurige vlam sloeg door hem heen terwijl hij dronk. Dat drukkende gevoel, of ijzeren vingers saamgeknepen zaten in zijn hersens, liet los, versmolt, vervloog, een nevel dreef uitéén die tusschen hem en de dingen geweest was, den heelen dag al, van dat plotseling oogenblik af in het bosch. Hij schonk en dronk nog eens, en voelde dat alles nu licht werd, gemakkelijk, aangenaam.

Met het eerste woord dat hem naar de lippen sprong had hij de zwartoogige jonge vrouw weer verzoend en aan 't lachend coquetteeren gebracht. In het volgende oogenblik had hij zooveel luisteraars als tafelgenooten om zich heen. Een van de jongelui kwam hem iets in het oor fluisteren:

‘De speech, zeg? Jij bent toch de aangewezen persoon, als advocaat, - de oude employé zegt dat hij 't niet doet.’

Hij stond op, en hield een rede op de Indische industrie, die in 't eerst, blijkens de gezichten, verbijsterde, maar ten slotte een hiep hiep hiep hoerah! deed opgaan dat tot ver over de velden te hooren moest zijn; op den planter uitgebracht gold het eigenlijk den redenaar. De Bakker kwam met hem klinken.

'Dat was verdomd mooi, verdomd mooi, van Heemsbergen!' Hij verbrijzelde van Heemsbergen's hand bijna. 'Kom mee! mijn vrouw wil je ook bedanken.'

Zij stond al voor hem, het glas in haar bejuweelde hand en als tranen in haar zee-groen en nacht-zwart glorende oogen.

'Zoo!' dacht hij toen hij weer ging zitten. 'Dat is wijsheid die ik toch al van mijn gymnasiumtijd af gehad en niet gebruikt heb, - pluk den dag! Niet terug denken en niet vooruit, en dat allemaal laten voor wat het is, - hoe zou iemand 't anders kunnen uithouden!'

Hij dronk door, zonder te weten hoeveel of velerlei. Toen hij opstond leek 't hem of hij niet liep maar dreef, - dreef op een schitterend, onzeker en toch betrouwbaar element, dat hem ergens heendroeg waar 't heerlijk moest zijn.

Toen de mede-bewegende menigte om hem heen stil hield bleef hij ook staan, en herkende de voorgalerij waar de lampen flauw brandden achter hangende bloesemtrossen, als kleine roodondergaande zonnen achter purperen wolken. Een bediende, op een stoel geklommen, draaide er een uit, hij zag de magere bruine hand scherp tegen den witten ballon. Het werd schemerig. Maar op het plein daarbuiten ontgloorde een helder licht en daarin begonnen zonderlinge figuren heen en weder te bewegen.

Boven geklinkklank van gamelan-muziek uit zeide een stem in het Javaansch: ‘Het drama van Senti Jaki, den held die de zoon is van Vorst Dono Loko, en de leerling van den heiligen hermiet Sakso Kentjono.’

Een vuurroode gedaante, op wier rug een spits gouden schild, als een schelp gewrongen en in een kam van vinnen en stekels uitstralend, vastgegroeid leek, kwam naar voren geschreden met stijve en langzame passen. Een gouden helm, waaruit een zwarte kegel opstak, schitterde boven het strakke gezicht. Om de naakte armen kropen banden en ringen die gevleugelde slangen geleken. Met de vingertoppen van beide handen een sjerp

aanvattend en uitspreidend, waar op purperen grond witte spatten en sterren sprankelden, stond de glinsterende gedaante stil in het licht.

Nu verschenen er anderen, kleiner en teeder, drie vrouwen, in dofrood de eene, de tweede in 't bruin, in somber blauw de derde, allen van de enkels tot op het voorhoofd bezet met gesteente en in goud gevat. Diep gebukt naderden zij den rooden vorst en zij hurken voor hem neder, terwijl zij de linkerhand, met de palm naar buiten en de aaneengesloten vingers opgestrekt, op de gebogen knie hielden, en met de rechter wenkten. Drie mannen, in violet-fluweelen wambuizen en geelachtige, van voren met een puntige plooi afhangende sarongs gekleed en die op stokpaarden reden, gehoorzaamden aan dat gebaar. Zij waren aanvoerders van de legers van den rooden vorst, gekomen om zijn bevelen te vernemen. Met de handen aan de teugels van hun stokpaard, trippelden en steigerden zij om den vorst en zijn drie gemalinnen heen; de vorst gaf hun last om in verre streken te gaan oorlogen. Zij verdwenen met een sprong die de plooien van hun sarong als vleugels deed uitwaaien.

De roode vorst en zijn gemalinnen verdwenen

en in hun plaats kwamen, wijdbeens schrijdend en de hand heen en weer draaiend, terwijl zij hun armen recht uitgestrekt hielden, twee prinsen in 't rood en in 't groen, door een stoet staatsjonkvrouwen omgeven en gevolgd door monsterlijke krijgers die gouden slagtanden hadden en lange krullende baarden. De stokpaard-ruiters kwamen weer aan galoppeeren en zij en de geslagtande gedrochten streden met elkander. Maar de hermiet, wien van de andere zijde een gekroonde vorstin tegentrad, scheidde de strijders. Dadelijk daarop echter bedreigden allen elkander met pijlen, lansen en krissen; en de gamelan-muziek bonsde heftig en doordringend. De roode vorst, van midden tusschen de wapens opstijgend, strekte den arm uit en liet zijn vingers trillen; en stap voor stap weken de monsters en de leger-aanvoerders, terwijl de angstig neergedoken vrouwen oprezen en buigend en zich wringend begonnen te dansen.

Nu weerklonk opeens een andere toon en een nieuwe maat, de muziek zwol en zweeg, en herbegon in nog half bedwongen gejuich, en eene als maneschijn in een bosch zilverig-groene, als een manestraal slanke gestalte gleed te voorschijn. In haar bleek gezicht fonkelden de oogen waar-

boven de breed-geschilderde wenkbrauwen stonden als twee zwarte poorten. Een gouden voorhoofdsband volgde die tweemaal golvende lijn; en daarboven uit rees een zwarte, als een phrygische muts overhangende helm. De ooren verdwenen onder vleugelig uitgespreide versieringen. Op haar borst blonken in afdalende rij drie zilveren halve manen.

Zij breidde een dunne witte sjerp om zich heen en stond als een lichte nachthemel tusschen wolkjes.

Er ging een gemurmel van bewondering door de rijen der gasten in de voorgalerij.

Nu begon zij te dansen, zeer langzaam en zonder de voeten te bewegen, haar slank lijf latende deinen in slangegolvingen. Zij hield het hoofd zeer rechtop en de oogleden gesloten als in slaap. Maar met een droom-zachte beweging liet zij ze nu opengaan, en zag naar de plek in de galerij waar van Heemsbergen zat. Hij voelde haar blik als een aanraking van zijn oogappels.

Het was Naïla.

Van die seconde af vermocht hij niets anders meer te zien. Zij strekte de armen uit en

bewoog de handen op en neer, op en neer, alsof zij wenkte, van zich af en naar zich toe; toen de vingers een voor een uitstrekkend en hoekig buigend, liet zij de handen draaien aan de polsen, en tegelijk den geheelen romp op de heupen; elke lijn van het buigzame lijf leefde; zilverglanzen en flonkers van gesteente liepen langs haar heen.

Hij ademde bijna niet, geheel bevangen door datzelfde gevoel dat hem in de van leven bonzende eenzaamheid van het bosch overstelpte, wanneer hij naar het geritsel luisterde van onzichtbare dieren.

Elke beweging van dat tintelende schepsel, dat hem met haar zwarte oogen vasthield, werd hij gewaar als had hij ze met zijn eigen lijf en leden gemaakt. Het werd ondragelijk, hij had wel willen schreeuwen dat zij uitscheiden moest, maar zijn keel zat dicht en hij kon zelfs niet meer willen.

Hij had een gevoel of zijn leven uit hem wegvloeide naar haar toe, of het aan haar vasthing, aan haar armen, tegen haar borst, tusschen die plooien die zoo om er krankzinnig van te worden popelden langs haar leden.

Langzaam naar den achtergrond van het tooneel deinzend, stond zij een oogenblik glorende stil, en verdween.

Hij liep de donkere trappen af, haar achterna.

Een flauw maanlicht lag op den grond tusschen de zware zwarte schaduwen der oprijlaan. Was dat maneschijn, daar, tegen dien stam? Zijn uitgestrekte handen voelden zijdeachtig weefsel, en daaronder een koelen, gladden schouder.

Hij greep haar.

De Gouden Vloed was gezakt en afgeloopen van Kalimas. En, zooals na een overstrooming het weer droog wordende land overdekt ligt met verbrijzeld menschenwerk en uitgerukt groeisel, dat het water in zijn vaart heeft meegesleurd en laten vallen, zoo lagen menschen en dingen op

Kalimas beladen met het bezinksel van het feest, zichtbaar en onzichtbaar.

Het landhuis leek door moedwillige handen geschonden, zooveel scherven, stukken, flarden werden overal gevonden, zooveel kostbaars bleek verminkt. Muffe hoopen afval, die rozen, orchideeën en lelies geweest waren, lagen opgetast op het erf waar de koelies ze traag neersmeten.

De plaats van de luchtige hutjes-stad was te herkennen aan verstrooide bamboe-splinters en flarden vlechtwerk, in de modder getreden lappen en vodden, leege blikjes, verbrijzelde flesschen, vuilnis van allen aard, te midden van een kring vertrapte grasvelden en geknakte, met geel geworden twijgen en bruinige bloemen in het zand slierende boschjes. De boomen droegen brandwonden van de illuminatie. De koetsier klaagde over hinkende paarden.

In het fabrieksgehucht, in Kaliwangi en de dessa's rondom lagen overal zieken op de balehbalehs. Er stonden huisjes zoo hol of een bandjir er huisraad, kleederen, eten en alle gerief uit weggespoeld had. En bij Said-Mohamad en in het pandhuis, waar de vette Chinees zich in de handen

wreef, groeiden destapels verkwanseld en beleendgoed.

De gasten, die zich naar links en rechts over heel Java verspreidden, droegen, de een meer de ander minder, feest-afval mee; wangunst, teleurstelling, wrok, netelige herinnering aan een geëindigd, moedwil tot het voortzetten van een begonnen avontuur, beschuldigingen waar geen bewijs, vonnissen waar geen beroep van mogelijk zou zijn, van dat alles lag er, hunzelven veelal onbewust, bezonken in het diepste van hun hart, een van de hoogten afgespoeld verweersel dat nog langen tijd de vlakke velden van hun dagelijksch bestaan onvruchtbaar maken zou.

De gastheer en gastvrouw en die op Kalimas bleven voelden een eigenaardige ontstemming, een ontevredenheid over alles en allen en over zichzelven vooral. Er was iets haast vijandigs in het gevoel van ieder jegens allen, alsof elk den ander en allen anderen de schuld gaf van een niet licht te vergeten teleurstelling en zelfs verongelijking, en daar een wrok over voedde die niet minder werd door de onmogelijkheid om te bepalen waarin die verongelijking of teleurstelling eigenlijk bestond. Allen zonder onderscheid, van den planter en zijn vrouw af tot aan den jongsten employé, tot aan

de bedienden in het huis, de koelies in de fabriek, de kinders in de dessa toe, hadden zich het genot tegengenoten, ieder op zijn manier begreep dat het niet was wat hij het gehoopt en geloofd had, ieder op zijn manier verlangde naar iets beters.

De Bakker had het eerst van allen den gewonen gang van zijn leven weer opgenomen. De champagne schuimde nog in de afscheids-glazen toen hij alweer in de fabriek stond, bij de kookpotten en de machines den scheikundige in het laboratorium, die bezig was met de analyse van het sap, over zijn schouder kwam kijken, en het lichte wagentje, waarmee hij door de tuinen placht te rijden, liet inspannen om eens te gaan zien hoe de oogsters vorderden op het barnende veld. Naar gelang van hun karakter-veerkracht sneller of langzamer volgden zijn employé's; lichamelijk van de eerste minuut af op hun post, kwamen ze er een voor een ook met den geest. De geweldige gang van het werk, dag en nacht doorwentelend, had binnen enkele etmalen tot den traagste en slapste toe medegesleept.

Mevrouw de Bakker echter kon niet zoo gauw weer op haar verhaal komen; buiten bereik van die onverbiddelijke kracht, in de koele stilte van

haar kamer met de zorgvuldig gesloten luiken, waar zij pastilles liet branden en essences sprenkelen om den door de reten naar binnen dringenden suikerwalm te overmeesteren, lag zij de dagen door onbewegelijk waar het verloopende feest-getij haar had laten zinken. In een losse japon en met haar rood-goud haar uitgespreid over de leuning van de chaise-longue lag zij soms te dommelen en soms verstrooid te kijken, tusschen poozen nalatige lectuur door. Het verkreukte boek gleed haar uit de handen; zij riep haar lijfmeid, die al de gedurende de feesten gedragen japonnen voor haar moest uitspreiden. De stoelen, de sofa, het tochtscherm, de toilettafel, de groote spiegel, de geheele kamer hing vol; en zij keek naar al die hulsels die de ommelijnen van haar lijf en leden hadden, of zij in elk een gedeelte van haar persoonlijkheid had laten zitten, en nu niet meer wist wat en hoeveel zij nog aan zichzelve had.

Van Heemsbergen voelde ook de moeielijkheid om den zoolang buiten gebruik gestelden en door van buiten komende impulsies vervangen wil weer op gang en kracht te krijgen.

Al eenige malen had hij den vermoeienden rit uitgesteld naar een dessa in den omtrek waar

bloedverwanten woonden van de Inlandsche vrouw die zich voor Pieter Heuvelink's moeder liet doorgaan. En wanneer de uit hun gehuchten ontboden Inlanders, van wie hij bijzonderheden omtrent haar had pogen te verkrijgen, weder bukkend weggingen uit zijn studeerkamer, bleef hij vaak tusschen notities en brieven werkeloos zitten, de eene sigaret na de andere rookend; en hij luisterde onnadenkend naar het ritselen van Naïla's sarong.

Hij had haar willen terugzenden naar haar dessa, dien eersten ochtend; maar zij was bitter begonnen te schreien. Waarom was hij ontevreden op haar? Was zij niet in alles gehoorzaam geweest? Was zij niet dadelijk gekomen toen hij haar liet roepen, in plaats van eerst naar het molenhuis te gaan, waar de djaksa van Soemberbaroe naar haar vroeg?

Hij zag haar verbaasd aan.

'Laten roepen? Ik heb je niet laten roepen!'

Maar zij hield vol; de dalang had haar het geld van mijnheer gegeven, daarom was zij naar zijn huis gegaan dadelijk toen zij weg kon van den wayang!

Hij zag plotseling-duidelijk haar misvatting van zijn gedachte, en, in herinnering, geheel anders nu dien blik van onder duistere wenkbrauwbogen

en zwart-gouden voorhoofd-band die hem met de duizeling van het raadselachtige bevangen had. Maar hij begreep tegelijk hoe de misduiding van een wensch om haar aan zich zelve terug te geven voor begeerte naar haar bezit bijna onvermijdelijk was in een vrouw van haar ras tegenover een man van het zijne, en het bewustzijn van zijn eigen deel - zijn onverschilligheidsdeel - aan de schuld van zijn geheele volk maakte dat hij hulpeloos stond in dien strik, dien het noodlottige toeval hem omwierp.

Moed scheppend uit zijn zwijgen herhaalde Naïla klagelijk haar smeek-vraag: was zij niet in alles gehoorzaam geweest? Had zij ook maar in het minst tegengestreefd toen hij haar in zijn armen greep, in de duistere laan?

Hij sprong op van den stoel waarnaast zij neergegleden was. Zij begon te snikken, zachtjes eerst, en toen al heftiger; hij hoorde het, waar hij, de kamer uitgeloopen, stond; terugkomend in de deur zag hij haar daar zoo ongelukkig ineengedoken op den grond, schokkend van het huilen.

Aarzelend zei hij:

'Ik zal zorgen dat je geen armoe hoeft te lijden. Je wilt toch wel terug naar je ouders en naar - - naar je kind?'

‘Mijn ouders zullen mij niet weer in huis willen nemen, en mijn kindje, dat is immers dood!’ nokte Naïla. ‘Waar zal ik dan heengaan, nu?’ Van Heemsbergen keek naar haar, zich op de lippen bijtend.

Zij zag de uitdrukking in zijn oogen.

Op haar knieën naar hem toeschuivend, legde zij, met het plechtige smeekgebaar van den Inlander, haar beide handen om zijn voet en drukte de palmen tegen haar voorhoofd, en zij prangde zich tegen hem aan, terwijl zij haar beschreid gezicht en oogen, die door de tranen heen glansden als sterren, ophief.

Bijna driftig trok hij haar overeind.

Van dat oogenblik af had hij niet meer van wegzenden gesproken.

Het was ook of Naïla door haar geheele manier van zijn en doen, en van niet-zijn en niet-doen vooral, allen houvast en vat deed verdwijnen van voor het forsche besluit. Of zij het nog altijd tegenwoordig gevoeld had in van Heemsbergen's gedachten, ingeslapen wel, maar door het geringste wakker te maken, - en dan zou het onverbiddelijk zijn, - was zij in huis of zij er niet was. Haar zijn was een altijddoor verdwijnen. Onhoorbaar bewogen haar bloote voeten over de vloersteenen,

het geluid van haar stem, het gerucht van haar hanteeringen vernam hij niet. Hij merkte alleen dat zij hier of ginder geweest was aan de sierlijke orde van al de dingen en de zindelijkheid. Het lekker-klaar-gemaakte eten kwam met klokkeslag op tafel; de dranken waren koel in een pas uit het ijs gehaalde flesch; zijn kleeren lagen nagezien voor het aantrekken; hij vond wat hij noodig had in de badkamer als hij er kwam, het stof, waarvan hij de fluweelige aanraking niet velen kon, was nooit te voelen op zijn schrijftafel of zijn papieren.

Maar hij zag noch hoorde haar, tenzij hij haar riep. Onmerkbaar genaderd stond zij dan, met neergeslagen oogen voor hem; zij had maar één antwoord, zacht uitgesproken, op wat hij ook zei:

'Ja Heer.'

En was dadelijk weer verdwenen, een bijna onnaspeurbaren bloemengeur nalatend, die misschien kwam van het kransje jasmijn, parelig uit het blauwzwart van haar haarwrong opglorend, en misschien uit de dunne kleeren, waarin haar leest en leden zich lijn voor fijne lijn afteekenden.

IJl en zacht als die geur was stond hij Heemsbergen toch tegen den eersten dag. Gaandeweg echter raakte hij er aan gewend. En het leed niet lang

eer hij met genoegen den zuiveren wel-reuk ontwaarde, als die een enkele maal hem gemoette tusschen de zware wademen walgelijk-zoeten stroopstank door, die ten open poorten en deuren van de fabriek uitsloegen.

Eens echter, toen hij met het portret van Ada, dat op zijn schrijftafel stond, in handen zat, merkte hij ook daaraan een flauwen amber-geur; hij werd er heelemaal ellendig van. Of hij zich gebrand had liet hij het stukje karton vallen. Toen, het weer oprapend, en zonder te kunnen kijken naar de oogen die hem er van aanzagen, waaide hij het driftig heen en weer en sloot het weg.

Er kwam een brief van haar, dienzelfden middag; hij ging er het huis mede uit, het erf af; eerst voorbij de bocht van den landweg, waar van Kalimas, achter geboomte ondergegaan, geen glimp meer te zien is, brak hij de enveloppe open.

Zij antwoordde op zijn klacht over te weinig tijd van nu twee maanden geleden, toen hij aan zijn essay werkte.

- - ‘daarom kan ik er ook zoo naar verlangen getrouwd te zijn; ik zou je het sleurwerk afnemen dat je aan klerken niet kunt toevertrouwen. Ik oefen me al vast!’

Hij kon niet weer naar huis daarna. Van den toko van den Chinees uit stuurde hij naar zijn lijf-jongen, om zijn valies en linnen; en hij reed naar Soemberbaroe, waar hij een week in het hotel bleef, en mevrouw Oldenzeel verbaasde door avond aan avond te komen theedrinken, zwijgend luisterend naar haar gepraat over Herman, met dien frons tusschen de wenkbrauwen dien zij nu al van hem kende. Toen hij met den President mee terugreed naar Kalimas, had hij met zichzelven uitgemaakt dat de omgang met een Inlandsche huurling - haast noodzakelijk onder zijn omstandigheden - geen letsel toebrengen kon aan zijn liefde tot Ada.

'Dat is als eten en drinken, dat een mensch niet hindert in hersenwerk en in zijn gemoedsleven,' zeide hij hardop in zich zelven, de formule vindend ten laatste, waarin tegenstrijdigheden zich verklarend lieten oplossen - bij eenigen goeden wil in den formuleerder.

Niettemin meed hij Naïla na zijn thuiskomst.

En toen een dag of wat later het factotum van den planter hem kwam vertellen dat hij in Langean menschen had gevonden die van de Inlandsche vrouw Rattem en het huishouden van den ouden Heuvelink, zooals het twintig jaar geleden

geweest was, afwisten, nam hij dat als een aanleiding om een poos naar het heuveldorp te gaan; hij verklaarde de Bakker dat hij op de plaats zelve wou zien wat er aan zekerheid te vinden was.

Het bleek niet veel. De een wist zich niets meer te herinneren bij de ondervraging; een tweede hield staande dat de jonge Heuvelink de zoon was van een Inlandsche vrouw die Rattem's voorgangster was geweest; een derde meende daarentegen dat zij na dien eersten zoon nog meer kinders van haar heer had gehad en dat er daarvan nog in leven moesten zijn. Allen spraken echter vaag, zeggend dat zij herhaalden wat zij gehoord hadden van dezen en genen, wien wisten zij niet meer. Alleen een oude man, wien de anderen een zekeren eerbied bewezen, - van Heemsbergen brak zich het hoofd niet met zoeken naar de reden, - was stellig in zijn verklaringen; hij zeide dat hij Rattem van kind af gekend had, en dat zij werkelijk de voormalige huishoudster van Heuvelink en de moeder van zijn eenigen zoon was.

De Bakker haalde zijn vierkante schouders op toen van Heemsbergen met dat bescheid thuis kwam. Kortaf zei hij:

‘Hij heeft den kerel een rijksdaalder gegeven om je dat te zeggen.’

‘Hij,’ dat was de nog altijd onbekende belager der erfenis, die zich achter Rattem verschool. De losweg door een belanghebbende geopperde mogelijkheid van het bestaan van zulk een persoon was voor den planter al sedert lang een zekerheid geworden waar hij zijn ziel en zaligheid voor verpand zou hebben. En hij putte zijn achterdochtige vindingrijkheid uit met het gissen naar de identiteit van dien dief door-de-tweede-hand. Eerst had hij den voogd van den overledene met hem vereenzelvigd: hij was degeen die Heuvelink's vermogen onder zijn beheer had en Heuvelink's omstandigheden tot in het verborgenste en nauwkeurigste kende; het was natuurlijk dat hij zijn macht en zijn kennis misbruikte tot eigen voordeel. Het bleek hem ten laatste, - niet uit 's mans karakter, want voor bewijzen uit het zedelijke was hij weinig toegankelijk, - maar uit allerlei bijkomstige feiten, dat de beheerder der erfenis en de belager daarvan twee moesten zijn; een poos lang bleef hij verbaasd en besluiteloos als een jachthond, die, aan het eind van wat hij voor een hazenspoor heeft gehouden, een welgedaan konijn in zijn juist toegeknipt traliehok

vindt zitten. Maar toen - juist ook zoo als de jachthond, na een oogenblik bedenkens, den neus in den wind steekt en overal gaat snuffelen, of hij niet ergens toch dien haas kan luchten, waaraan hij nu eenmaal gelooft, - toen begon hij, den voogd latend voor wat hij was, een voor een, en ook wel bij tweeën of drieën tegelijk, allen te verdenken en te bespieden die, op welke wijze dan ook, ooit met de Heuvelinks te maken hadden gehad, uitgaande van het idee ‘dat die er het naast aan toe waren.’

Verbaasd en geërgerd hoorde van Heemsbergen namen, waarvan hij niet kon begrijpen hoe iemand ze in één adem met zulk een beschuldiging durfde uitspreken.

‘Je kent de wereld nog niet,’ zei de Bakker, die de ontstemming van ‘zijn advocaat’ wel merkte. ‘Op 't stuk van de duiten zijn Jan, Piet en Klaas altegaar dezelfden, dit wil zeggen: schavuiten.’

Zijn redenen voor argwaan waren menigvuldig en licht in 't omslaan als de bladers op een boom: armoe was een begrijpelijke oorzaak van den wensch om te bezitten, rijkdom maakte dat wie had nog méér wou hebben, handigheid in zaken-doen kwam door herhaald van-zich-af-schuiven van zoogenaamde

gewetensbezwaren, en was om die reden een uithangbord van een man als zij zochten, warsheid van financieele beslommeringen oordeelde hij een dicht gordijntje voor den duitendief die er achter zat, handelslui wisten immers van mooie beleggingen voor kapitalen, advocaten kenden destrekerige manier om ze in handen te krijgen, ambtenaren konden den Inlander naar hun pijpen laten dansen als het op getuigen aankwam; elke omstandigheid en elke eigenschap was verdacht, en het tegenovergestelde daarvan was het evenzeer.

'Je kent de wereld nog niet,' herhaalde de Bakker al maar weer, van Heemsbergen met een zekere goedaardige minachting aankijkend. 'En vooral, je kent Java nog niet, jongmensch!'

Na zulk een gesprek lag het land voor van Heemsbergen's verbeelding als een vuilnis-hoop en een riool.

Echter, wat hem vooral tegen de borst was, omdat het hem, Gijsbert van Heemsbergen, zelven de smerigheid indrong, was dat hij de volstrekte overtuiging van de zuiverheid zijner zaak niet kon verkrijgen. Hij had de Inlandsche vrouw Rattem gezien, en de herinnering aan haar rustig gezicht en de stemme-klank waarmee zij moeder-

lijk het kleintje bij zich riep, dat verschrikt huilend was weggeloopen bij zijn nadering, kon hij niet van zich afzetten. Als zij werkelijk de moeder van Pieter Heuvelink was, dan mocht het met de Bakker's belangen en met zijn eigene gaan hoe het wilde, hij zou niet helpen om haar af te nemen wat haar toekwam.

Op een avond zei hij het den planter ronduit.

Hij stond pal om een hevigen aanval te verduren. Maar de Bakker blies bedaard zijn rook weg en tuurde dien van tusschen dichtgeknepen oogleden na, of hij een zonnige verte inkeek naar iets heel kleins.

'En àls ze nou de moeder eens was - wat dan nòg?' vroeg hij na een oogenblik.

Van Heemsbergen zag hem sprakeloos aan.

'*Als* ze nou de moeder eens was,' herhaalde de Bakker bedaard. 'En als ik nou eens zoo stom was om haar de erfenis te laten; wàt denk-je dan dat zoo'n meid, die van haar leven nog geen honderd gulden bij mekaar heeft gezien, zou beginnen met twee millioen?'

'Dat is mijn zaak niet!' riep van Heemsbergen. 'Wat ik te beoordeelen heb is alleen maar -'

De Bakker hield zijn hand op.

‘Ho! eens even! Je draaft door als een paard dat den kolder in den kop heeft. Ik had nog niet gedaan, - “als die ander haar althans het geld niet afpakt!” wou ik zeggen. En dat vat-je toch wel dat-ie dat doet?!’

‘Die man achter de schermen is nu een idee van Bossing en van u; als ik er eenig bewijs voor had dat hij bestaat -’

‘Bewijs! bewijs! Ik heb dat bewijs, zeg-ik je, in het karakter van den Inlander heb ik het bewijs. Ja, dat zal iemand mij wijsmaken, dat een Inlander uit zich zelf zoo'n zaak begint! Maar als ik op jouw “wettig bewijs” wou wachten, dan kon ik wel fluiten naar mijn geld! - Je bent nog met je gedachten in Holland, man! Als de zaak daar gebeurd was, zou ik zeggen “je hebt misschien wel gelijk.” Maar we zijn niet in Holland, we zijn in den Oost, en hier gaat 't toe op zijn Oostersch. Rattem - als 't dan Rattem zijn moet - krijgt het geld in geen geval; hoe of 't ook gaat, zij blijft er nuchter van. De quaestie is maar: zal de famielje de erfenis hebben, of de een of andere schoelje? dan zeg ik, goddome! de famielje!’

Mevrouw de Bakker, die, uitgestrekt op een langen stoel, met haar waaier lag te spelen, de

groen-blauwe pauweveeren over elkaar schuivend en weer uitspreidend, merkte als terloops op:

‘Mijn man zegt “als ze de moeder was”, om op je redeneering in te gaan, van Heemsbergen. Maar iedereen weet natuurlijk heel goed dat ze het niet is.’

‘Precies. Dat is 't 'em! Zij is zoo min de moeder als jij of ik - een doodgewone kampong-meid, die misschien eens is meegeloopen met een staljongen of een tuinman van den ouwen Heuvelink. En dan is ze zoo het een en ander te weten gekomen van zijn huishouden, waar ze goedgeloovige lui mee kan wijsmaken dat ze zijn ménagère is geweest.’

‘Ik geloof,’ begon mevrouw de Bakker weer op dien luchtig-effen toon, als gleed zij met de opmerking over een zaak heen die haar toevallig ter ooren was gekomen, maar waarbij ze zich niet wenschte op te houden, - ‘ik geloof, dat als van Heemsbergen ànders vroeg in de kampong, hij ook ànders zou hooren.’

Zij hield haar hand op tegen het licht van de lamp en keek naar de roode lijntjes tusschen de vingers en naar het troebel-doorschijnende van de nagels als druppels op de toppen. Toen, met een

halven glimlach van Heemsbergen's blik ontmoetend:

‘Ik had misschien moeten zeggen: “als je door een ander vroeg.” Je hebt immers een tolk?’

Zoo gladweg zij het woord uitsprak - niet anders dan of zij van den Javaan, zijn gewonen begeleider naar de dessa's, sprak - begreep hij toch dat zij Naïla bedoelde; en tegelijk aan dien halven glimlach, dat ze hem haar vrij-zijn wilde toonen van alle conventioneel-vrouwelijke huichelarij in het doodzwijgen van de verhouding tusschen Naïla's gelijken en zijns gelijken.

‘Vrouwen leeren wel ruimer denken hier,’ dacht hij.

Mevrouw de Bakker, die door derden van zijn engagement met Ada de Grave wist, - keek, tusschen uiteengespreide vingers door, naar zijn gezicht. Het spelletje met haar hand en het licht stakend, zei ze lachend:

‘Ik zou dien tolk maar eens tot ambassadeur, ambassadrice promoveeren.’

‘Wel ja!’ riep de planter. ‘Stuur er die meid van je eens op af! Die heeft natuurlijk haar vrindjes in de kampong - in de opium-kit, in den warong, in het danshuis, overal waar jij niet komt. Wat wed-je dat ze je een heel ander verhaal thuisbrengt

dan die ouwe kerel op Langean je heeft voorgelogen.'

Van Heemsbergen zag vóor zich.

'God man! wat vindt je dáar nou in?' riep de Bakker. Dat zijn weer die Hollandsche fatsoensideeën tegenover Inlanders! Als je in de rimboe bent moet je met de tijgers brullen, zeg ik maar.'

'Het is in elk geval de naaste weg tot de zekerheid die je zoo graag hebben wilt,' merkte mevrouw de Bakker op. 'En behalve dat - ik denk dat Naïla al lang meer van de zaak weet dan wij allemaal!'

'Waarom zegt ze dat zoo?' dacht van Heemsbergen. 'Zou ze haar hebben doen uithooren?'

Hij keek er de elegante vrouw eens op aan.

'Het is mogelijk' antwoordde hij koel, en begon over iets anders.

Maar toch, dien avond bij het thuiskomen, deed hij Naïla een vraag, waaruit zij al of niet hooren moest wat hij meende, naar gelang zij kundig of onkundig was van de zaak-Rattem. Zij begreep hem onmiddellijk; hoewel zij draalde met haar antwoord zag hij dat aan het plotselinge, dadelijk weer gedoofde, opglanzen van haar oogen.

Den volgenden ochtend, bij het ontvangen van haar maandgeld, vroeg zij verlof om naar den

pasar te gaan. De vorige maal had zij daar niet om gevraagd; hij ried wat zij wilde, en dat zij zich zeker voelde van zijn toestemming in haar verzwegen voornemen.

En toen zij een paar uur later weer het huis inkwam, langs hem heen gaande met haar onhoorbare beweging en stemmig neergeslagen oogen, voelde hij als onder een niet te ontkomen dwang de woorden zich in den mond vormen, waarop hij wist dat zij wachtte:

'Heb je Rattem gezien?'

'Ik heb haar gezien,' antwoordde Naïla op een effen toon, en zonder op te kijken.

Zij verdween.

Maar na een poosje kwam zij weerom, rondkijkend of zij iets zocht.

Hij zag dat zij een schoone kabaai had aangedaan, heur haar gladgestreken en een waasje poeder over haar wangen gelegd had; een bijna bewelmende geur dreef om haar heen. Zij bukte naar een kleine bolronde gouden vrucht, die uit de korf gevallen moest zijn, waarmee zij daareven de galerij binnen was gekomen. Toen, zonder, zooals anders, op eene vraag van hem te wachten, begon zij te praten, wat verlegen nog in 't eerst, over wat zij

gekocht en hoeveel zij betaald had op den pasar, en toen, gaandeweg vrijmoediger wordend, over Rattem's man, die een kris-scheede had, een aller-prachtigste, zoodanig als zelfs de djaksa van Soemberbaroe er geen bezat, en die blufte dat hij spoedig nog rijker zou zijn dan de Regent.

Hij antwoordde niet; en zij begon over Rattem-zelve, vertellende hoe zij al eenige mannen had gehad vóor dengene met wien zij nu getrouwd was, en hoe zij een tijd lang geleefd had in het huis van een Arabier, die haar nú nog kwam opzoeken in de kampong. In bijzonderheden komend sprak zij de ergerlijkste dingen uit met een schaamteloosheid die door openhartigen eenvoud bijna onschuldig werd.

Na een poos onwillig luisteren vroeg van Heemsbergen, door een plotselinge achterdocht getroffen:

'Je herhaalt toch geen praatjes van menschen die er misschien belang bij hebben Rattem zwart te maken?'

'Eh!' riep Naïla. 'Alle volwassenen en zelfs de kinderen in de kampong weten hoe Said-Mohamad daar in en uit gaat!'

Hij dacht na. Waar Said-Mohamad was, hij wist het, daar was bederf.

Na een poos zei hij, zich dwingend:

‘Zie eens of je te weten kunt komen wat hij daar wil.’ Naïla herhaalde haar onveranderlijk antwoord op al zijn bevelen:

‘Ja Heer.’

Maar ditmaal was er een klank in haar stem die de beteekenis der gedweeë woorden wijzigde.

En de eigen verandering kwam van dat oogenblik af in alles wat zij tegenover haar meester zeide, deed en was.

Daar Pieter Heuvelink's voogd, de oude Hillemans, op den eisch tot het doen van een slotrekening en verantwoording aan de bloedverwanten van den vader geantwoord had met de verklaring dat de Inlandsche vrouw Rattem, als de moeder van wijlen zijn pupil, diens erfgenaam was, en hij bijgevolg alleen aan haar rekenschap afleggen en den boedel overgeven zou, kwam het tot een proces voor den Raad van Justitie te Batavia.

De oude Hillemans, een niet te verachten tegenstander, zooals van Heemsbergen weldra bemerkte, was een man van dat schaarsche slag waarvan elke generatie kolonisten bij den terugkeer

naar het vaderland eenige weinige exemplaren achterlaat, afzwermers van den grooten tros, zwakkelingen de meesten, eigenzinnigen enkelen, die al verder en verder afgeraakt van huns gelijken, gaandeweg vervreemden van het bevriende en zich bevrienden met het vreemde, tot zij ten laatste, geheel verinlandscht, op een schaduwig plekje stil blijven zitten aan den weg, waar de voetstappen hunner huiswaarts keerende kameraden van vroeger al onduidelijk worden in het stof.

Hillemans was een van de eigenzinnigen.

Uit zuivere weerbarstigheid altijd een anderen kant opgegaan dan iedereen dacht - of naar hij meende, verkoos - dat hij gaan zou, had hij een voorspoedige carrière bij het Binnenlandsch Bestuur klakkeloos afgebroken om koffie te gaan planten. In vijf-en-twintig jaar plantens en plukkens driemaal een vermogen vergaard en het driemaal weer verloren hebbende, had hij ten slotte met wat hem restte een huis en erf gekocht op een plaatsje in de Preanger, acht dagen na zijn familie in Holland, die hem al niet meer onder de levenden telde, geschreven te hebben dat hij nu terugkwam in het vaderland; het gezicht van de mailboot in de haven van Semarang had hem plotseling doen

begrijpen, dat hij niet meer weg kon van Indië, dat hij er thuis hoorde met al zijn gedachten en gewoonten, en dat Holland voor hem iets zoo vers en vreemds was geworden als de Noordpool. Meer dan half op zijn Inlandsch levend nu, in dat payar huisje waar eenige bruine kinders rondom hem opgroeiden, was hij zóó ver gekomen, dat hij een hekel had aan Holland, Hollandsche menschen, Hollandsche dingen, alles wat Hollandsch was, het veroordeelend als iemand die te eenenmale daarbuiten, en op een standpunt oneindig boven het Hollandsche verheven, stond. In conflicten koos hij, onbezien, altijd de partij van den Inlander.

Hij was dus al van te voren geneigd - wetende van de Bakker's pretensies, - om in de verwerkte en door veelvuldig moederschap verflenste dessa-vrouw, die hem eenige weken na zijn pupils dood kwam opzoeken, de knappe jonge meid te herkennen, die hij een twintig jaar geleden door Heuvelink's huis had zien af en aan glijden; en de Bakker's ontkenning maakte zijn zekerheid van haar indentiteit. Met verrukten toorn gordde hij zich aan om het recht der Inlandsche tegen dien Hollandschen schavuit te verdedigen. Hij nam den

knapsten advocaat van Batavia, - Mr. Bossing's besten vijand, - wien hij opdroeg alles wat getuigen kon over te laten komen, al was het een heele dessa-vol, en betrok zelf kamers in Hôtel de l'Europe, Rattem met man en kinders inkwartierend in de bijgebouwen.

Van Heemsbergen, zeker van de rechtvaardigheid zijner zaak, als hij zich nu eindelijk voelde, geloofde zijn oogen niet, bij het zien van de schaar getuigen door de tegenpartij in 't veld gebracht en van den om karakter zoowel als kunde geachten advocaat die Hillemans' verdediger had willen zijn. Maar de verbijstering sloeg op steê om in vechtlust; nu werd het pas de moeite waard! Hij trok van leer. Mr. Bossing zag het en voelde zich gerustgesteld.

Van Heemsbergen, die om het gerief van over en weer raadplegen bij hem logeerde, waarnemend, had hij zijn hart vastgehouden, de eerste dagen, bij de gedachte aan het proces. Langzaam in zijn bewegingen, zuinig op zijn woorden, niet aan den gang te krijgen dan door aanhoudend prikkelen en porren, en dan dadelijk, en over het onverschilligste onderwerp, met paradoxen en cynische beweringen dóórslaand, leek die jonge man die,

uren achtereen in schemering en donker alléén zittend, niet onder de menschen te krijgen was, en aan tafel het eene glas wijn na het andere dronk zonder er een sprank levendiger van te worden, hem een wils-zieke, een invalide, verminkt al vóor den slag. Hij begreep niet hoe in dat eene jaar zóo veel zóodanig had kunnen veraarden. En had de Bakker, menschenkenner als hij was, dan niets gezien van wat voor zijne oogen gebeurde, dat hij zulk een mislukkeling tot zijn verdediger koos? Hij vroeg het en kreeg ten antwoord dat ‘zulke kuren’ van Heemsbergen dikwijls overvielen, maar niet lang duurden, en dat, als déze voorbij was, hij, Bossing, verstomd zou staan over den man die dan weer voor den dag kwam.

Zoo gewaarschuwd verraste de plotselinge omslag hem toch, hij stond werkelijk verbaasd; de denkbeeldige invalide bewees nu zulken moed, en zulk een beleid tegelijk, dat hijzelf, als oudgediende, hem tevreden op zijn post en plaats liet.

Weldra kwam er een voorstel tot minnelijke schikking van de tegenpartij.

Van Heemsbergen, die van geen toegeven hooren wou, - hij vocht om zijn eigen eer en voldoening nog wel zoo hard als om die twee millioen voor

zijn schatrijke cliënten, - zag met geërgerde verbazing dat Mr. Bossing nog zoo wars niet was van een vergelijk; met zijn ondoordringbaar gezicht en oogen, die verdwenen achter de schitterende brilleglazen, knikte de oude advocaat goedkeurend, tegen zijn heftig betoog in.

Mevrouw de Bakker - de planter was op Kalimas gebleven, waarvan hij nu in de campagne niet weg kon, - viel van Heemsbergen bij, en verbaasde haar neef door de drift waarmee ze het deed.

Het proces had haar wakker geschud uit haar loome onverschilligheid; zij was veel feller nu op het winnen van die twee ton, die haar aandeel in de erfenis moesten zijn, dan de Bakker. Zoo weinig als van Heemsbergen zelf wilde zij van toegeven en deelen hooren. Uit haar mans brieven merkende dat hij op het punt stond zich door den voorzichtigen Bossing te laten overhalen, ging ze zelve naar Kalimas om hem te beduiden dat hij stijver op zijn stuk moest staan.

Van Heemsbergen kreeg vrij spel.

Hij weigerde in eenige schikking, welke ook, te treden, en stortte zich in het hernieuwde gevecht met zulk een drift, dat zelfs Mr. Bossings koel bloed er door aangestoken werd.

‘Ik houd niet van compromissen,’ zei hij. ‘Alles of niets! Maar het zàl alles zijn.’

Hij was zoo zeker van zijn zaak en van zich zelven dat hij de uitspraak van het gerechtshof, waarbij de erfenis aan zijn client werd toegewezen, bijna kalm aanhoorde.

Drie dagen later was hij op weg naar Langean, zich ontworsteld hebbend aan de uitbundige hartelijkheid van de Bakker die, overgevlogen op het triomfantelijke nieuws, zijn succes en dat van ‘zijn’ advocaat had willen vieren met een feest waar Batavia van dreunen zou.

Gemakkelijk gezeten in het rijtuig dat de planter hem naar het eindstation der locale lijn had laten tegemoet-sturen, reed hij nu denzelfden weg af, dien hij, bijna een jaar geleden, in een schokkenden, slingerenden postwagen, met ruige hitjes in een gelapt en aaneengeknoopt tuig, had afgelegd als pas-benoemd buitengewoon Substituut-Griffier bij den Landraad van Soemberbaroe. Hij dacht daaraan, toen hij, van de hoogte van Tjadas Ratoe, het bruine plaatsje weder liggen zag als toen op dien

eersten dag, - halfweg tusschen de heuvels en de groote vlakte van Cheribon.

'Weer teruggekomen op het punt van uitgang,' dacht hij, 'maar met een onderscheid! We weten nu waar we *niet* heen moeten. Dat is de winst van een verloren jaar - te beschouwen of het niet geweest ware.'

Hij voelde zich zoo nabij het geluk, nu, als hij in geen tijden meer had kunnen komen. De banden en strikken die hem in het vleesch hadden gesneden waren, één voor één, uit den knoop gegaan en afgevallen: hij was van Naïla af, die, getroost misschien door een onverwacht-aanzienlijk geschenk, heengegaan was in alle gelijkmoedigheid en zonder met een blik of gebaar te reppen van een reden tot protest, die van Heemsbergen zelfs tegenover zich zelven de wereld uit trachtte te zwijgen; hij had zijn dringendste schulden in Leiden betaald; hij kon Kalimas, dat hem langzamerhand was gaan benauwen als een gevangenis, voor goed den rug toekeeren.

In de melankolieke buien die hem hoe langs hoe vaker hadden overvallen daar, was hij wel gaan twijfelen aan zijne toekomst en aan zichzelf; dat was voorbij nu! hij had zijn eigen krachten

leeren kennen; en bij de innerlijke zekerheid kwam nu ook de uiterlijke: Mr. Bossing had hem het compagnonschap aangeboden.

Hij had nog niet beslist aangenomen, weerhouden door een gevoel dat hij zelf niet goed begreep, - of zocht te begrijpen, - en dat hij, bij gebrek aan een beteren naam, diplomatieke reserve noemde; maar niettemin was hij vast besloten tot het aannemen van eene zoo eenige kans op rijk en aanzienlijk worden; en zijn plannen voor de toekomst waren op dien grondslag opnieuw opgetrokken. Zijn meisje het afgesproken telegram gestuurd hebbende, was hij zelfs al, - als om zich een onderpand te geven van zijn toekomstig geluk, - naar een huis gaan kijken, en had het zoo goed als gehuurd.

Onwillekeurig glimlachend berekende hij dat zij nu binnen een half jaar getrouwd konden zijn, 't zij dat Mevrouw de Grave, door Ada's pas gevierden drie-en-twintigs ten verjaardag vrij geworden tegenover haar dochters gewezen voogd, toestemde in het huwelijk, 't zij dat Ada, eindelijk bekeerd van haar al te lang gevolgden weg van zachtheid en verbidden, zijn broer toestond het noodige te doen voor een huwelijk met den handschoen en een acte van eerbied.

Hij haalde de portefeuille uit zijn borstzak waarin haar laatste portret zat; het fijne, langlijnige gezicht in zijn aureool van zacht, blond haar leek hem smal geworden. Zij glimlachte op het portretje, maar met dien bijzonderen glimlach dien hij kende uit den tijd na haar vaders dood; - een glimlach over weg-gehouden verdriet heen.

Hij raakte even, met een behoedzamen vinger, dien gevoeligen mond aan, of hij het lijdenstrekje zoo zou kunnen uitstreelen. Als hij op het vóór drie dagen gezonden telegram het antwoord niet kreeg dat hij verlangde, ging hij zijne vrouw halen.

Hij borg het portret met een besliste beweging weer weg.

'Zóo en niet anders,' zei hij hardop. En hij zag naar het verblindende landschap - de heuvelige velden, tot in de verte toe met groene, bleeke en gouden plantenvlammetjes aan het branden onder de ontzaglijk omhoog-geslagen blauw-witte luchtelaaie, - alsof ook dáarin iets van nu af aan had te gehoorzamen aan dat 'zóo en niet anders.'

In den laten namiddag bereikte hij Langean en den pasang-grahan. Een paar bekende gezichten knikten hem toe uit de voorgalerij; het waren Mr. Oldenzeel en zijne vrouw.

Van Heemsbergen had moeite om zijn pijnlijke verrassing te verbergen, terwijl hij hen begroette, zoo deerlijk waren alle beide vervallen in die weinige weken sedert hij hen het laatst had gezien.

Mr. Oldenzeel, geheel ontvet, had de huid rimpelig en slap langs wangen en hals hangen; het geel dat zijn oogen misverwde was nu bijna bruin, zijn kleine, altijd zoo keurig verzorgde handen waren verwaarloosd, en de kleeren slobberden hem om het lijf. Mevrouw Oldenzeel, van wie het niet mogelijk scheen dat zij nog vermageren kon, leek geen lichaam meer te hebben; zij scheen een zieltje in een schilletje. En de haast al te groot geworden oogen in het kleine gezichtje stonden dof als van veel schreien.

Geheel tegen haar gewoonte in begon zij - en met een zekere zenuwachtige haast - het gesprek, hem in één adem met het winnen van zijn eerste proces en met zijn pas publiek geworden engagement feliciteerend.

Van Heemsbergen, die zich herinnerde iets van een pensioens-aanvrage door den President-Landraad gehoord te hebben, en vaag dacht aan onaangenaamheden in den dienst, voelde zich als óvergelukkige eenigszins bevangen tegenover die twee

oude menschen in het verdriet. Maar de medelijdende schaamachtigheid was niet bestand tegen de blijdschap van eindelijk zijn geluk te mogen uitspreken. Met een stralend lachen nam hij de felicitatie aan.

‘We hopen binnen een maand of wat getrouwd te zijn!’ zei hij, tegen beter weten en willen in sprekend op een toon, alsof voor de wereld in 't algemeen en de Oldenzeels in het bijzonder dat een reden van groote vreugde moest zijn. En hij begon te vertellen over Ada's liefde tot Indië, het erfdeel van haar vader, en van de jongmeisjes-achtige wijze waarop zich die geestdrift uitte in allerlei plannen en bedenksels voor ‘het geluk van den Inlander’, zonder te bemerken dat zijn beide toehoorders het alleen in schijn waren.

‘Ja - ja - heel aardig..... zulke jonge meisjes’.... zei eindelijk Mr. Oldenzeel. ‘Enne - je proces - dat is ook een felicitatie waard. Ja... dat heb je kranig gedaan.’

Van Heemsbergen, die voelde hoe hij niettegenstaande zijn voornemen zich te veel had laten gaan, greep het onpersoonlijke thema aan.

- De quaestie was eenvoudig, zoo als u weet, - dat wil zeggen ze zou het geweest zijn overal

waar een burgerlijke stand bestaat. Maar daardoor kwam hier juist de moeite. Ik had geen bewijs. Het was maar zoeken en vragen en uithooren, en Sapin, die loog, controleeren door Wartan, die loog, en de twee confronteeren met Ardangi, die óok loog. Ik heb er dikwijls verstomd over gestaan. Ze hadden er niet eens belang bij me te bedriegen. Het moet iets zijn dat in de natuur van den Inlander ligt. En dan de toestanden in de kampong waar je zoo gaandeweg achter komt!' -

De herinnering aan de wijze waarop hij daar achter was gekomen maakte dat hij bleef steken.

'Ja - het is zeker niet alles zóo als het zijn moest, bij hen,' zei Mr. Oldenzeel verstrooid.

Hij zweeg een poosje, toen met een kennelijke inspanning zich losmakend van datgene, wat het ook was, dat zijn gedachten vasthield, richtte hij zijn bolle oogen op van Heemsbergen en zei:

'Het zal je goed te pas gekomen zijn voor je werk, anders, - voor dat boek dat je over Indische rechtsinstellingen schrijft.'

Van Heemsbergen kleurde langzaam.

'Nu - eigenlijk toch niet zoo bijzonder. Integendeel! Ik zocht ook meer naar gewoonterecht en overleveringen daaromtrent. Wat ik vond

was van een heel anderen aard - eerder geschikt overigens om me te cureeren van alle illusies omtrent den Inlander - als ik die ooit gehad had. Op dat punt althans ben ik het niet eens meer met mijn leermeester. Professor de Grave was een onverbeterlijk idealist.'

'Zoo? Ja, ik heb niet veel van hem gelezen, als je weet. Als je na afloop van je verlof weer te Soemberbaroe geplaatst werd, zou het wel aardig zijn. Je weet dat Barkmans mijn opvolger wordt? Met dien zou je goed opschieten, - een buitengewoon knap iemand, hoor ik, oók zoo geporteerd voor de studie, - philosophie van het recht, en dat allemaal,' - Mr. Oldenzeel duidde het niet genoemde aan met een vage beweging van zijn hand, - 'al die nieuwigheden. Maar je kent hem zeker wel? Jelui bent tegelijk uitgekomen, herinner ik me.'

'Ja, ik ken hem. Ik ben het nog niet met mezelf eens of ik wel weer terug kom bij de rechterlijke macht.' Van Heemsbergen zei het eenigszins gedwongen, als tegen zijn zin. 'Misschien vestig ik me wel als advocaat te Batavia.'

'Zoo? Wel! - wel! dat had ik niet gedacht! Maar je hebt gelijk, je hebt gelijk! Vooral nu je over trouwen gaat denken. De wetenschap is een

mooi ding, maar je kunt er niet van eten, zeg ik altijd maar. Eerst moeten er duiten zijn!'

'Dat lijkt op hem!' dacht van Heemsbergen geërgerd over het voorkomen, dat zijn eigen altijd naar den achtergrond geduwde gedachte kreeg, in de woorden van dien andere. Om op een ander onderwerp te komen, vroeg hij naar zijn vriend Herman.

Mevrouw Oldenzeel bukte langzaam naar haar zakdoek die onder de tafel was gevallen, de oude heer begon met zijn vingers op zijn knie te trommelen.

'We... we verwachten hem... hier, binnenkort,' zei hij eindelijk.

'Ik wist niet, dat hij al gepromoveerd was! Ik feliciteer u.'

'Hij-e... Hij is niet gepromoveerd... Neen... kch, kch!... hij is niet... niet gelukkig geweest met zijn examen... Zijn moeder en ik - en hij zelf ook - denken dat het nu maar het best zal zijn als hij hier komt... Ja... Onze vriend de Bakker zal hem eens een poos op de fabriek nemen, om te beginnen.'

Mevrouw Oldenzeel veegde tersluiks haar tranen af.

'Het landelijke is nog maar het beste in Indië tegenwoordig,' ging de President voort, een zwaren

zucht loozend. ‘De dienst vergt het dubbele nu van wat hij een vijf en twintig jaar geleden deed, toen ik begon, - en dan met die langzame promotie! Nu, enfin!’ - hij maakte een gebaar als om iets op zij en uit het gezicht te zetten, - ‘daar is ook geen quaestie meer van! - We hebben ook al wel over den handel gedacht, maar met de algemeene malaise tegenwoordig... Alle papieren en effecten gaan naar den kelder! zelfs de Gorontalo, waarvan iedereen toch zei, dat ze het weêr op zouden halen! Maar dàt is de schuld van de Regeering! Terwijl suiker, dat is iets wat ze altijd noodig zullen hebben, nietwaar...?’

‘Ja, ja... Jij bent een ambtenaar, maar anders... Van Heemsbergen heeft ons juist verteld, dat hij misschien advocaat wordt,’ zei op haar schuchteren toon Mevrouw Oldenzeel.

‘Ah ja, dat is waar ook... het was me ontgaan. - Je hebt groot gelijk, van Heemsbergen, groot gelijk; advocaten, die zullen ze óók altijd noodig hebben.’

Hij zuchtte en bleef voor zich uit zitten staren.

Mevrouw Oldenzeel stond op, en raakte licht zijne hand aan.

‘Je zou me immers dat beeld nog laten zien,

dat ze hier hebben opgegraven? Willen we dan misschien gaan nu, beste? Het zal te donker worden anders.'

Zij sprak van een Boeddistisch heiligen-beeld, bij opgravingen in de buurt van het vervallen Hin doe-tempeltje pas voor een paar dagen opgedolven, en door den oudheidkenner, die het gevonden had, aangeduid als 'de Godin der beperkte Wijsheid.' Het stond nog in het bosch, door een wacht beschermd tegen onbescheiden nieuwsgierigen. De Oldenzeels waren zeker wel de eenigen in den omtrek, die er nog niet naar waren gaan kijken.

Hij kwam langzaam overeind.

'Zooals je wilt, Marie.'

Zij gingen met hun beiden.

Mr. Oldenzeel liep logger en langzamer dan hij ooit in de dagen van zijn zwaarlijvigheid gedaan had; het leek wel of het tengere vrouwtje aan zijn arm hem steunde. Toen zij in de laan van het bosch verdwenen voelde van Heemsbergen het als een opluchting.

Hij hervatte den gestoorden bouw van zijn luchtkasteel, kijkend onderwijl naar den westelijken hemel die rood begon te worden rondom de zinkende zon.

Het bosch, waarin het verlaten landhuis ver-

borgen lag, stond reeds zwartachtig tegen dien gloor; en op het éven geziene dak en een pijlerkapiteel van het paviljoen, waar hij indertijd de landraadszittingen placht bij te wonen, onderscheidde hij een veeg tintelig goud.

'Neen,' dacht hij, zich die eindelooze zittingen herinnerend, eindeloos, hoewel de Djaksa, door den jaren-ouden wensch van den President gepord, het tot eene ongeloofelijke vaardigheid had gebracht in het bekorten van der verhoorden omslachtigaarzelende antwoorden. 'Neen, - waarachtig kom ik niet terug! En dan met de kans om Barkmans tot chef te krijgen op den koop toe. - Dat mankeerde er nog maar aan! Terwijl ik als compagnon van Bossing vrij-man word en rijk. In zóó ver heeft de oude gelijk; je moet geld hebben, dat is de basis voor alles. Maar wat hij op die basis bouwt, daaraan laat zich de ééne mensch van den anderen onderscheiden... Ik zou er macht op vestigen!'

De zon had, in het dalen, den hemel in brand gezet; rondom, op alle de bergtoppen en steile bosschen, vielen nu de vurige vonken en de sintels. Rafelige palmkruinen stonden als fakkels tegen de lucht. Bamboestoelen waren schoven van gepluimde en uitspichtende stralen. In de verte, waar

het dichter groeide, rees het bosch als een zwarte wal, die de laaie der lucht nog een oogenblik wou tegenhouden, maar straks mede zou vlammen. Een helling, waar de rijst in bloei stond, begon plotseling te gloren in wazig rood, de dunne waterstroompjes, van het eene terras naar het andere, tintelden op uit het ongeziene, de bruine top ontgloeide. De heuvels rondom, één voor één eerst, dadelijk daarop al groep bij groep, en keten achter keten, vatten vuur. De wolken veranderden in lange, smalle, purperen visschen, die zwommen door een gouden zee, in vonken blazende draken, in salamanders die speelden in de laaie, in zwermen karbonkelroode vogels opzwevend naar den zenith. De reusachtige vlammensfeer, de zon, raakte vastgebrand op de spits van den Tjeremeh.

Nu gutste het alles van rood; lava, flambouwen, bloed, robijnen, rozen, wijn, een vizioen van purper werd de wereld.

Een ademlooze pooze stond zij zóo, barnende.

Toen was de uiterste, laatste gloeirand van de zon versmolten tot een verblindenden droppel, daar boven op den bergtop, die zonk weg. Mijlenver sloeg de slagschaduw van den hoogen kegel neer over het heuvel-land, een wigge van luchtig grijs

tusschen al versomberend purper. Rondom daalden de vlammen en gingen uit; op de laagste toppen het eerst, dan op de hoogere en verste, werd de bergenbrand gebluscht. De hemel verrustigde; boven rood en goud deed zich een teeder groen op, frisch als een lente-wei en doorschijnender dan het stilste water.

Een zwarte stip dreef langzaam tegen het beryl, toen een tweede.

De hand wegnemend, waarmee hij zijn verblinde oogen bedekt had voor den zonsondergang, zag van Heemsbergen die twee donkere punten.

'De kalongs vliegen uit,' dacht hij. En kijkend naar die donkerte, die het bosch rondom het verlaten landhuis was, zag hij er ettelijke wijd-gevlerkte beesten uit opstijgen, de eerst-ontwaakten van de legioenen lichtschuwe slapers.

Langzaam, op roerlooze wieken, dreven zij omhoog, of ze, zonder de allergeringste inspanning, door hun lichtheid alleen maar opstegen door de lucht, hooger, hooger nog, tot boven de streek van den avondwind die tegen hun wijd uitgespannen vlerkenzeilen ademde, tot in de duizelige hoogten van den zenith.

Nu kwamen er meer; een vlucht, zich her- en

derwaarts verspreidend, de eerste enkelingen. Uit dien donkeren heuvel, die een vervallen paleis was van een dicht bosch omkneld, begon er als een duistere rook-zuil op te gaan, die uiterst langzaam draaiende de hoogte in rees, zwart en dicht aan den voet, en gaandeweg breeder en ijler wordend, tot aan den wervelenden top waar zij uitéen-zwaaide en wolkende weg-dreef, hierheen, ginderheen, naar heinde en ver ijle zwarte flarden verstrooiend door den heelen wijden hemel heen.

Nog altijd meer kwamen er, altijd nieuwe wolken vn zwart-gevlerkte beesten, opgestegen uit hun verborgen paleis-nest. Het was of zij den nacht brachten, vooruitgezonden schaduwen zij, die de wegen des hemels bereidden voor de komende duisternis. Het werd zwart waar zij zweefden. Onzeker begon al aan de opalen Oosterlucht een enkele ster te schemeren.

Van Heemsbergen volgde met de oogen de duistere vogelbeesten; zij trokken zijn versomberende gepeinzen mede.

Hij moest denken aan dat paleis van een koninklijk-machtig kolonist, de verpeste spelonk nu dier gedrochten.

En opeens greep déze gedachte hem bij de ziel:

‘Zoo gaat het, en zoo zal het gaan met alles wat wij hier in Indië doen, - rijkdom, beschaving, overwinningen, wetten, wetenschap, - het is alles voor korten tijd gebouwd, en zoo als het paleis van dien millionnair, waar nu zelfs de aller-ellendigste walgend van wegvlucht, door de vliegende honden, zal het overweldigd worden door de dommekracht van den inboorling. Indië is stèrk! Wij zijn er gekomen als overwinnaars in een verwonnen land; maar het duurt niet lang of we zijn onzer overwonnelinge overwonneling. Wij komen in wat wij gelooven dat het Land van den Oosten is, het land van pracht, poëzie, volheid van krachten, een land altijd zóo als het daareven in de ondergaande zon was, enkele minuten lang. Het is niet waar! Het is niet “het Land van den Oosten”, het is “den Oost”, het verschroeide, verregende, van ongedierte opgevretene wingewest van wie hun rijkdom wel uit vuiligheid willen halen, en zeggen “het stinkt niet,” - het land van het platste, ellendigste, allerontzaglijkst-sterkste proza, waar alles onder verstikt dat geen proza is. Wetenschap, eerzucht, oorspronkelijke ideeën - drek van vliegende honden valt er op neer! Is het nog niet gestikt en vergaan? Nog meer er op dan,

nog meer vuiligheid, zooveel, dat het er nooit meer onder uit kan, dat niemand meer weet dat het er ooit geweest is zelfs! Weet ik het niet, hoe dat gaat?'

Hij hield op, verschrikt, niet begrijpend hoe hij in eens op die gedachte kwam. Was dat dan wáár? En hij voelde zich koud worden van zijn vingertoppen tot in zijn voeten, terwijl hij zijn steunende ziel hoorde antwoorden:

'Ja. Het is waar.'

Zwaar ademend zat hij roerloos, een pooze.

Uit het huis kwamen geluiden, het neerzetten van een stoel in de achtergalerij, het sluiten van een deur, een stem nu, die iets vroeg, en daarop een tweede die antwoordde. Een lichtschijn viel op de steenen naast hem; het was zijn jongen die binnenkwam met de lamp. Van Heemsbergen stond op, als tegen een nachtmerrie vechtend.

'Het moet de koorts zijn, die weer opkomt,' dacht hij. Hij had er in Batavia een aanval van gehad, die, achteraf, toch harder aangekomen was gebleken dan hij gemerkt had in de arbeids-drift van die laatste veertien dagen. Hij voelde zijn pols, maar die ging rustig.

'Hoe kom ik dan ineens zoo? - Alles was toch goed!'

Hij dacht na, zoekende.

Had de neerslachtigheid van de oude Oldenzeels hem aangestoken? Neen. Sedert ze daar in die boschlaan waren verdwenen had hij zelfs niet meer aan hen gedacht: een jongen die niet studeeren kon, dat was nu ook zoo tragisch niet; laat hem in het landelijke gaan, en veel succes er mee! waarom hij niet evengoed als een ander? - Wat kon het toch zijn? Dat gezegde van Oldenzeel over zijn werk? Waarom? Hij was immers niet van plan het te laten liggen! Uitstel is geen afstel. Zou Ada dat idee soms ook hebben? Ze heeft nooit heelemaal ronduit geantwoord op dien brief over voor goed uit den dienst te gaan, - het werk is daar toch niet aan vast! Integendeel. Als vrij man zal ik er veel meer aan kunnen doen dan wanneer ik onder den duim van een chef zit. En zelfs, al gaat dat nu misschien niet in de eerste jaren, als ik het te druk zal hebben met zaken, - naderhand toch in elk geval... Is het soms omdat ik aan dat schepsel gedacht heb?'

Stilstaand op zijn rusteloozen op- en neergang door de galerij, vroeg hij het zichzelven af, zoo voorzichtig onderzoekend als tastte hij naar een zeere plek die misschien een etterige wond was

en misschien ook maar een huid-kwetsuur; maar de onaandoenlijkheid van zijn herinnering aan Naïla bewees hem, dat niet daarvan de pijn kwam die aan hem knaagde; hij had haar vergeten, zóo als een weer gezond mensch een heete koorts vergeet.

'Het moet weer een van mijn "buien" zijn,' besloot hij, schouderophalend, eindelijk. 'Ik kan niet tegen de schemering, schijnt het. Het pakt me altijd, als ik daarin blijf zitten.'

Hij dacht aan vele zulke uren op Kalimas, wanneer hij, alleen in de al donkerder wordende voorgalerij, de beklemming voelde van het doode uur in het Indische etmaal, het onzekere, het gevaarlijke uur, waarin geen geluid is en geen verschijning van eenig ding, wanneer wat des daags is al is vergaan en wat des nachts is nog niet gekomen, en een dubbelzinnige heimelijkheid alles vervormt, zoodat zelfs het vriendelijkst-bekende vreemd en half-boosaardig lijkt, machtig ten onbekenden kwade. En hij voelde weer, zooals hij het dan gevoeld had, diezelfde boosaardige onzekerheid in zijn eigen ziel, - als een donker overhuifsel dat zich uit zijn hersens losmaakte en uitwelvend alles rondom omving en overstelpte, tot zijn gedachten, zijn wil, zijn krachten,

zijn geheele wereld gevangen waren binnen die duistere engte. Hij veegde zich het klamme zweet van het voorhoofd.

‘Ik had gedacht dat dat nu uit zou zijn, en daar is het weer!’ mompelde hij.

Een gerinkel van glas deed hem omzien: de jongen bracht een blad met glazen en karaffen binnen; het gouden bruin van sherry gloorde in het lamplicht.

‘Neem het weg!’ riep hij plotseling, ruw.

De Inlander keek op.

Den bediende van Oldenzeel herkennend maakte hij een gebaar dat den man beduidde zijn gang te gaan.

‘Nu zou ik een ander zijn wijn gaan verbieden, omdat ik mezelven wantrouw,’ dacht hij. ‘Onzin - “wantrouw”! Ik verkies niet meer te drinken als ik in zoo'n stemming ben als nu, en ik zal het niet doen. Dàt althans is uit, - wat er ook gebeuren moge verder.’

Hij stond op, en liep de treden der galerij af, den nacht in.

De volle maan ging op.

Het bosch op de westelijke heuvels, dat zoo zwart had gestaan tegen den zonsondergang, begon te

zilveren; een parelige klaarheid was aan den hemel.

Hij dronk de dunne lucht in.

‘Een lange rit nu, daarmee zullen we het wel overwinnen.’

Hij beval den bediende zijn paard te zadelen.

De jongen bracht den Sydniër, die schrikachtig op zij week, een paar maal, voor een schaduw op het al wit wordende kiezelpad. Terwijl hij in het zadel sprong voelde van Heemsbergen de rilling die door het slanke dieren-lijf liep.

‘Nu heb ik genoeg te doen met op hem te letten,’ dacht hij.

De volle maan was opgegaan, zuiver-luisterlijk. De wit-begloorde weg leek met ijle sneeuw overspreid; zwart en scherp lagen de nog schuinsche schaduwen er op. Het was bladstil; geen grashalm zelfs verroerde. Gaandeweg rustiger geworden in een stapvoetschen gang, zette de Sydniër zijn hoeven in regelmatigen kadans-van-vier tusschen dat onbewegelijk-liggende wit en zwart; van Heemsbergen liet hem aan zich zelven over.

Hij was de dessa genaderd.

De bruine huisjes in hun dichtbelommerde erven lagen gesloten of zij sliepen; maar een flauw lichtje scheen toch door, hier en ginder; en dui-

delijk in de stilte was daar vandaan een neurende stem te vernemen. Hij trachtte zich voor te stellen hoe de bewoners daar nu zaten rondom een oliepitje, luisterend naar een, die eentonig voorlas uit een besmeurd handschrift, en voelde als een beklemming van afkeer terwijl hij het deed. Hij kon zich geen rekenschap geven van de vijandelijke gewaarwording; maar hij ondervond ze al sterker terwijl hij trachtte zich er van te bevrijden. Het was of hij door een atmosfeer van afstootende electriciteit bewoog; hij zag met haat naar die huisjes.

'Als ik in Holland was, zou het dan anders zijn?' dacht hij. En hij probeerde zich terug te denken in Holland, in Leiden, ergens op de Singels in een midzomer-nacht. Maar dat gevoel van haat bleef; het gezicht van de ouderwetsche daken, van twee opstekende molenwieken boven het geboomte, van de lantarenlichten was als een wond in een weg-krimpende gevoeligheid. En achter de boomen en de lantarens al die menschen, - hun handen, hun gang, - onverdragelijk!

'De reactie van mijn succes natuurlijk,' dacht hij bitter. 'Ik voel nu voor den eersten keer wat ik nog ontelbare keeren zal voelen, - althans dat is te

hopen! als ik het niet voel zal ik mislukt zijn; alleen hem dien niemand vreest, haat ook niemand, en hij hoeft niemand te haten. Hoe zegt die oude dichter? - “Wat leeft, leeft in haat.” Ze wisten het wel vóor Darwin en zijn idee van den strijd om het bestaan, dat iedereen iedereens vijand is, - een tegen allen, allen tegen een.... Ik voel me nu buiten het leven; maar alle anderen voelen zich ook er buiten; en ze maken hun eenzaamheid druk met schaduwen en schimmen, waarvan ze zichzelven opdringen dat het menschen zijn, menschen die om hen bestaan, - en doen heel gewichtig met allerlei waarvan zij best weten dat het niets is. Ik heb het immers ook geprobeerd! Met boeken te willen schrijven, en met Parijs, en met Indië, en het werk van de Grave; en nu zal ik het probeeren met het geld, en ik weet toch vooruit heel goed dat dat ook niets is. Dat klinkt solide. O, compagnon van Bossing! O, een achtduizend in de maand! O, goedbelegde papiertjes, bijtijds terug naar Holland, op zien komen spelen, worden wat ik zal verkiezen. Jawel! als ik dat allemaal heb dan zal ik nog net zijn zóo als ik nu ben - in een leegte, zonder houvast aan wat ook, zonder grond onder mijn voeten, - alléen. - Alléen....’

Een langen tijd reed hij door, zonder te weten waar, of op den weg te letten.

Een zijsprong van zijn paard, zoo plotseling dat hij bijna uit den zadel was gevlogen, bracht hem tot zich zelf; het was maar een Inlander die geluideloos langs hem heen gaand het schichtige dier had verschrikt; hij bracht het tot bedaren, en keek om zich heen.

Een breede laan door was hij aan een open vlakte te midden van zwaar geboomte gekomen. Als een zilveren plas lag het maanlicht binnen oevers van schaduw. Een dakloos gebouwtje stak als een rif midden uit dien onbewegelijken vloed op; hij herkende de bouwvallen van het Hindoetempeltje in het bosch.

'Hoe ben ik in godsnaam hier gekomen?' dacht hij verwonderd.

Van dien keer dat hij, met de feesten van Kalimas, er geweest was, herinnerde hij zich een weg van deze plek naar den passanggrahan, een korten weg zelfs. De Oldenzeels moesten dien gegaan zijn, een paar uur geleden.

Het paard bij den teugel voerend, begon hij er naar te zoeken. Maar hij kon zich niet orienteeren, zooals hij bij ervaring wist, en na een poos vergeefs zoeken, telkens ingegaan wat hem een weg

scheen en slechts een bres in het dicht der boomen bleek, bond hij zijn paard aan een stam, en ging op het schijnsel van een licht af dat hij tusschen de stammen zag schemeren, daar waar hij meende dat de woning van den ouden bewaker der Moslimsche heiligen-graven moest zijn.

Hij vond niet een licht, maar een vuur. Bij het schijnsel zag hij hoopen aarde opgeworpen aan weerszij van een kuil, en een witachtig schemerend iets rechtop aan den kant. Het huisje was er niet meer.

Begrijpend dat hij aan de plek der opgravingen gekomen was, en dat de wakers die het vuur hadden aangelegd wel terug zouden komen, - het moest een van hen geweest zijn die zijn paard daareven aan het schrikken had gemaakt, - besloot hij op hen te wachten, liever dan alleen zijn weg te zoeken uit het bosch, met de kans van verdwalen. Hij voelde zich ook zoo moe, dat het hem scheen of hij geen voet zou kunnen verzetten.

‘Het is tòch de koorts,’ dacht hij. ‘Enfin!’

Het denbeeld dat hij ziek zou kunnen worden was niet zoo onaangenaam: het bracht een voorstelling mee van gedwongen rust.

Hij ging zitten op een hoop rijs en takken, en

keek over het flikkerige vuur heen, naar dat witte, dat het godinnebeeld moest zijn.

In den dansenden schijn die het nu hier dan daar belichtte, zag hij een vlak-neergevleide knie waar de andere voet op rustte, een paar handen in eigenaardige houding, een gedeelte van het naakte lijf, den onderkant van een volle kin. Met eenige handenvol droge bladers liet hij de vlammen omhoog slaan, en half-zag, half-ried hij het gezicht, langlijnig, met neergehouden oogleden en op het voorhoofd iets als een derde oog, leek het wel. Een hooge kroon, in vorm niet ongelijk aan een tiara, omsloot de slapen. De schaduw van de vooruit gehouden handen en het spel der flikkervlammetjes bewogen grillig over het steenen gelaat; het was als een schijn van leven nu en dan.

'Vreemd, ze heeft wat weg van Ada,' dacht hij een oogenblik. Het lag aan de lengte der regelmatige lijnen, - misschien ook aan den mond, - die korte bovenlip? Het was niet goed uit te maken in dat ongestadige licht.

'Ik wou dat die kerels kwamen,' dacht hij, ongedurig. 'Als ik al geen koorts heb, hier krijg ik het zeker.'

Hij haalde zijn horloge uit; het was halfnegen.

Hoe lang had hij dan eigenlijk wel gereden?

Hij wierp nog wat rijs op het vuur, en bleef er naar zitten kijken, de ellebogen op de knieën en het gezicht op de handen gesteund.

Allerlei gedachten gingen hem door het hoofd, - geen gedachten eigenlijk, maar rafels en flarden van gedachten, half-begonnen gepeinzen, weer vergeten voor hij ze nog goed herkend had, en zoo pijn-doend allen.

'Waar heb ik toch nog eens zóo gezeten?' dacht hij ineens weer helder. - 'Ah, ja - dien keer met Bruneton! - Dat was ook inééns zoo'n bui, dat horribele gevoel van hangen tusschen hemel en aarde, zonder houvast ergens. - En vroeger al - met Hendriks hier op den pasanggrahan - dat was oók zoo iets. En -'

De verwarde gedachteflarden dreven weg. Duidelijk, scherp, een voor een, verschenen al die momenten, waarin hij zóó, even als nu, aan den rand van een zwarte leegte had gestaan, plotseling, dáar waar hoogte en heerlijkheid hem hadden toegeschitterd uit de verte.

'Was het dan nooit zoo, in waarheid?' dacht hij. 'Was er werkelijk niets hoogs, niets heerlijks? Was er alleen die zwarte leegte? Of....'

Hij durfde niet dóordenken; het was of de volgende gedachte - welke zij ook zijn mocht - zijn lot beslissen zou voor het leven. Hij voelde de langzame, zware hart-slagen in zijn keel, terwijl hij, eindelijk hardop, zeide:

‘Of is de leegte in mij? Niet in de wereld, niet in de wereld, niet in de wereld! - maar in mij?’

Als een stem in zijn oor klonk:

‘De leegte is in jou.’

Het was doodstil om hem heen; of misschien hoorde hij ook niet. Hij hoorde alleen, in zich, diezelfde nog maar éens vernomen stem:

‘De leegte is in jou. Je hebt iets verkeerd gedaan, je leven lang.’

‘Wát?!’ schreeuwde hij bijna. ‘Wát in Godsnaam?’

Er kwam geen antwoord.

Hij drukte zijn handen tegen het gezicht, zijn hoofd schuddend.

‘Word ik krankzinnig?’ dacht hij.

Hij keek naar zijn hand, - naar den takkenbos, - naar het flikkerende vuur, - naar het beeld der Wijsheids-Godin.

Plotseling liep hij er op toe, en greep de steenen polsen:

‘Ada, help me! Ik weet niets meer! - Ik kan niet verder!’

Het scheen hem, een seconde lang, of de neergeslagen oogen hem aanblikten. Een opspringend en zwaaiend vlammenschijnsel deed hem duizelen. Hij liet de handen van het beeld los en gleed op den grond.

Half bewusteloos vonden hem, tegen den morgen, de lieden van den pasanggrahan, die op het gezicht van zijn los langs den weg grazend paard naar alle kanten waren uitgegaan om den verongelukt-gewaande te zoeken; zij droegen hem op een in der haast gemaakte baar naar huis.

Mevrouw Oldenzeel kon geen antwoord uit hem krijgen op haar bezorgde vragen; hij lag als verdoofd.

Zijn bediende kwam met een telegram; ziende dat hij het besef niet had om het te openen nam zij het hem uit de hand, en las het voor.

‘Ik kom, brief volgt, Ada.’

Van Heemsbergen keerde met een moede beweging het gezicht naar den muur.

‘Dat heeft ze me daar net in het bosch ook al gezegd. Maar ik kan haar immers toch niet vasthouden... En met al dat vuur ook tusschen ons...’

Hij werd hard ziek.

Boek III
Het binnenste licht.

De compagnon van Mr. Bossing wiens plaats op het kantoor van Heemsbergen aangeboden was, had plotseling zijn plannen moeten wijzigen en zijn op het eind van het jaar bepaald vertrek naar Holland drie maanden uitgesteld. In het begin van November kreeg van Heemsbergen het bericht; zijn eerste gewaarwording was er eene van voldoening.

'Nu behoef ik nog vooreerst niets te beslissen,' bedacht hij.

Hij was weer zoo goed als hersteld van de hevige koortsen waaraan hij langer dan een maand ziek gelegen had; maar een gevoel van zedelijke zwakte wilde niet overgaan. In de lange dagen en de lange nachten van eenzame lijdelijkheid was de

twijfel al dieper en grievender ingescheurd, dien hij dien nacht in het bosch als een plotselingen steek had voelen vlijmen door zijn ziel - de twijfel aan zichzelven, aan zijn oordeel, zijn vermogens, zijn recht op eenig ding of mensch of op het enkele leven-zelf. De dagelijksche wereld die hij zoo zelfbewust had betreden leek hem nu een onkenbaar en vervaarlijk element; hij wist niet of hij zich daarin zou kunnen handhaven. Elk uitstel van het oogenblik waarop hij de proef zou moeten bestaan scheen een vermeerderde kans op veiligheid.

'En dan,' dacht hij zoo dikwijls zijn heen en weer slingerende gepeinzen stil bleven hangen op dat punt, - 'tegen dien tijd zal Ada er zijn.'

Zij verscheen hem zooals hij haar zoo dikwijls had zien zitten in de vensterbank van die donkere boekenkamer: de handen licht gevouwen in den schoot, leunde zij tegen het eiken beschot aan, dat een zwartigen achtergrond maakte voor haar blondomgolfd hoofd; het langlijnige profiel boven den rijzigen hals, zachtjes-blank tegen de opschitterende bloemen-bontheid van den tuin, stond als in een lijst in den krans der langs het kozijn wuivende wilde-wingerdslierten. Zij keek voor zich uit, - niet droomerig, alleen maar stil, - naar dat drie-

kantje blauwe lucht tusschen het dak van de buren en den ouden pereboom; in de klaarte der oogen, in de zoete rust waarmee de lippen tegen elkander aan lagen was de liefelijkheid van haar met alles éensgezind gemoed.

'Zij zal me zeggen wat het beste is,' dacht hij.

Inmiddels was de beslissende brief nog altijd niet gekomen. Hij begon zich ongerust te maken. Dat dat onverwachte telegram 'Ik kom' geen antwoord op het zijne kon wezen, wist hij: de afspraak daaromtrent was te duidelijk en stellig geweest. Er moest iets gebeurd zijn dat Ada tot het plotselinge besluit had gedwongen. Wat dan? De spanning maakte den pas herstellende bijna weer ziek.

Doctor Verhoeff trachtte hem neer te zetten. Niettegenstaande de haast van zijn leven tusschen vier wervelende rijtuigwielen, - hij had alwéer operatie-patienten liggen, en een in radeloosheid begonnen proef met inlandsche verpleegsters slaagde niet, en te Kaliwangi was de cholera uitgebroken, - rekte hij zijn visites bij van Heemsbergen tot geduldige halve uren, om altijd weer hetzelfde aan te hooren en hetzelfde te antwoorden, méer begrijpend van zijn patiënts ziels-toestand dan deze

zelf wist of gewenscht kon hebben. Van het begin af aan had hij, officieel sprekend over den verslappenden invloed van het klimaat, over zenuw-overspanning en de giftige dampen in het bosch, zijn vermoedens gehad omtrent subtielere ziekte-oorzaken. En nu de koorts eindelijk overwonnen was bleef hij andere dan tast- en weegbare artsenij toedienen tegen een andere dan lichamelijke krankte.

Hij herhaalde al maar weer:

'Je weet dat je aanstaande komt - dat is de hoofdzaak. Wat doet het er nu toe of je het hoe en waarom en wanneer een week later hoort?'

En bij zijn vorig bezoek had hij gezegd:

'Wie weet of zij niet geschreven heeft, en de brief is weggeraakt? Het zou me zoo zwaar niet verwonderen - we zijn in de binnenlanden! De algemeene theorie omtrent brieven krijgen hier is, dat dat gebeurt wanneer iemand in Holland schrijft en een mailboot aankomt en een postkar over den landweg rijdt; maar de observatie is niet compleet; ze houdt geen rekening met op 't laatste moment zich voordoende complicaties. Voorverleleden week - heb ik je dat verteld? 't is waar ook, dat was juist den dag dat de Fransche mail aan was. Nu....'

En hij verhaalde hoe hij langs het postkantoor rijdend den geheelen vloer van de voorgalerij belegd had gezien met brieven en couranten, elk met een kiezelsteen er op; een stuk of wat dwarrelden over het erf; en de postlooper rende de rest achterna die voor een stijve bries over den landweg vloog. Zooals naderhand bleek was de heele bezending nat geworden van een volle gèndie ijswater, die de jongen van den post-directeur stuk gestooten had, en nu moest alles eerst weer gedroogd voor het aan zijn adres bezorgd kon worden. De presse-papiers had hij maar voor het oprapen; maar met wat er een te lichten gekregen had was de wind gaan strijken.

'Dat heb ik met mijn eigen oogen gezien. Bedenk nu dat het postkantoor aan de rivier ligt: stel dat de brief van je meisje met de Fransche mail is gekomen verleden week; neem een diminutieven kiezelsteen aan; en het geval is verklaard.'

'Als je me dat dadelijk verteld had,' - riep van Heemsbergen.

De dokter viel hem in de rede:

'Ik heb meér gedaan; ik heb zelf helpen zoeken. Wat dácht je?'

Van Heemsbergen had niettemin zijn jongen

naar Soemberbaroe gestuurd met een in krasse termen gesteld schrijven aan den post-directeur. Het antwoord kwam, dat er geen brief aan zijn adres bij de bezending was geweest.

Dat was nu een dag of wat geleden, en het was weer maildag. Te rusteloos om het tot het voorgeschreven uur te kunnen harden in bed, had hij zich naar de galerij voor zijn kamer laten brengen, vanwaar hij de post kon zien aankomen op den in langzame slingeringen klimmenden weg.

Zijn heele lichaam voelend als een stel te straf aangehaalde snaren lag hij nu te wachten. En telkens weer dwong hij zijn oogen weg van die bocht waar het gele postkarretje nog in geen uur verschijnen kon, en in het boek dat al een poos lang op dezelfde bladzijde open lag in zijn handen.

Het was een verhandeling over den modernen staat en den modernen mensch, in hun verhouding tot en hun werking op elkander. Uitgaande van de opmerking dat de lichamelijke, zedelijke en verstandelijke hoedanigheid der eenlingen verschilt naarmate van den graad van organisatie hunner gemeenschap, kwam de schrijver tot de stelling dat het de gemeenschap is, die het in eenzaamheid ellendiglijk levende mensch-dier ontwikkeld heeft

tot den wetenden, vermogenden en genietenden mensch.

Tegenover de Darwinistische theorie van onderlingen strijd stelde hij die van onderlinge hulp als factor van evolutie; en tegenover eene opvattting van het geluk als de buit van den maatschappe-lijk-sterkste in een verwoeden strijd van allen tegen allen behaald, en druipend van der zwakkeren ellende, een andere, volgens welke het geluk, ook voor den geringste bereikbaar en overvloediger voor elk naarmate meerderen het genoten, de vrucht zou zijn van aller samenwerking tot het gemeene best, het natuurlijk aandeel van de een-lings-ziel aan het bezit der gemeenschaps-ziel.

'En daarmee vervalt het absolute individualisme, daar de ziel van den enkele...' las hij verstrooid; voor de zooveelste maal keek hij van zijn boek op naar de bocht van den landweg waar nog altijd niets te zien was.

Zijn blik bleef hangen aan een donkere plek, zwartachtig in het vaal-geworden groen van het Oostmoesson-landschap - dat bosch van ruigrafeligen klapper en wilden pisang dat het verlaten landhuis verborg; met een huivering van weerzin wendde hij zich af. De avond toen hij

naar het uitvliegen der vleermuizen had gekeken, de rit in het donker, zijn verwarde en pijnlijke gepeinzen, de nachtwake bij het Godinne-beeld en die diepte van ziele-ellende waaruit hij om hulp geroepen had - dat alles ging hem in de eene seconde door de gedachten. En hij voelde opnieuw de ontzetting van de hallucinatie, waartegen hij in die eerste verbijsterde koortsnacht geworsteld had.

Midden in een brandend bosch, in een kring van als holle roode zeilen om hem heen sidderende en flappende vlammen, stond hij voor een steenen beeld, dat de hoogte in groeide terwijl hij er naar staarde. Hij hield het vast aan de polsen, maar de armen en de schouders en het hoofd stegen al hooger en hooger. Het gezicht was het gezicht van Ada, en vooral waren het haar oogen die hem in het al verder wegrijzen aanzagen door tranen heen. ‘Ik zou je zoo graag willen helpen, maar je maakt immers dat ik het niet kan,’ zei ze. En hij antwoordde: ‘Het is ook de moeite niet waard, - niets dan een vliegende hond!’ Dan zag hij zichzelven aan - want hij was twee, en het verbijsterende en doodelijk vermoeiende was juist dat hij volstrekt, volstrekt, daar hing alles van af, weten moest, wie van de twee hij

eigenlijk was, en dat kon hij met geen mogelijkheid - hij zag zich zei ven aan en bemerkte dat hij - dat tweede hij - geen hoofd had, maar een kop zooals een vliegende hond - een reusachtige vliegende hond; en zijn handen, - want hoé dan ook, dat waren zijn handen die om de polsen van het beeld gekneld zaten, - waren in het geheel geen handen, maar afzichtelijke, van zwartig vuil druipende klauwen.

'Laat haar los, laat haar los!' schreeuwde dat andere hij, - het hij dat een menschengezicht had, niet het zijne maar dat van Mr. Oldenzeel, - 'laat haar los, zeg ik je!' Hij sloeg woedend naar die afschuwelijke klauwen, sloeg en had pijn tegelijk en schudde ze om er het vuil af te slingeren. Het losgelaten beeld schoot de hoogte in, en die zacht-flappende vlammenzeilen vielen op hem neer, verstikkend en loodzwaar.

Hij voelde hoe het vleesch van zijn wangen kromp en een kilte hem door het haar streek. Met moeite opstaande verschoof hij zijn stoel zóo dat hij het vleermuizen-bosch niet meer kon zien.

'Ik moet er niet meer aan denken, aan dien nacht niet, en aan "dat alles" niet, aan dat gevoel van ellende en onzekerheid. Dat is iets ziekelijks!

Ik heb mezelven zoolang onderzocht en ontleed tot ik me in het leven gesneden heb, - een wils-zenuw geraakt zeker. Dat moet met rust gelaten worden als het ooit weer heelen zal.'

Hij zocht naar den zin waarin hij was blijven steken, en ging weer verder, zich dwingend nu tot het oplettend stap voor stap volgen van des schrijvers gedachten-gang.

Een geknars van wielen over het grint van den oprit deed hem omzien; de dokter kwam de galerij binnen.

Hij keek zijn patient met bijzondere opmerkzaamheid aan, terwijl hij hem den pols voelde.

'Als je wat bedaarder waart zou ik je vragen of je ook dames-bezoek kunt ontvangen vandaag.'

Van Heemsbergen fronste ongeduldig de wenkbrauwen.

'Mevrouw de Bakker natuurlijk. Dankjehartelijk!'

'Neen! toevallig niet mevrouw de Bakker. Een dame uit Holland, pas aan, die je de groeten van je meisje komt brengen. Hoorende dat je hier was is ze met me mee komen rijden uit Soemberbaroe; mevrouw Meerhuys.'

Van Heemsbergen was bijna gevallen, in de haast waarmee hij van zijn stoel op wilde. De

dokter dwong hem terug in zijn liggende houding.

‘Als je je niet kalm houdt laat ik haar niet bij je. Je begrijpt toch dat ze dadelijk aan je meisje schrijven zal hoe ze je gevonden heeft? Ada is wel, en bij de de Grave's is ook alles wel. Het is net zoo als ik je al honderdmaal gezegd heb dat het zijn moest: mevrouw de Grave had er tegen dat zij alleen de reis zou maken, nu komt ze met een familie mee - daar vandaan dat ze je telegrafeerde toen. Blijf nu liggen! ik zal je je kleeren wel geven.’

Van Heemsbergen greep den dokter bij den arm.

‘Wanneer!?’

‘Wanneer ze op reis gaat, meen je? Het schip is al onderweg, zegt mevrouw Meerhuys. - Hier - je Atjehsche-jasje. En waar heeft de jongen je haarborstel?’

Half lachend, half kwaad weerde van Heemsbergen hem af.

‘Laat maar, laat maar, al goed zoo! Breng haar nu hier!’

De dokter ging de kamer binnen; door de open deuren hoorde van Heemsbergen hem zeggen:

‘Ik heb hem zoo wat voorbereid.’

En een onbekende vrouwe-stem antwoordde:

‘Ik kom dan straks wel.’

‘Wat een noodelooze omslag!’ dacht hij, ongeduldig rukkend aan de jas die hij scheef had dichtgeknoopt.

Er stond een groot tochtscherm voor de deur van zijn kamer, zóo dat hij niet naar binnen kon zien. Hij boog voorover uit zijn stoel om het op zij te schuiven, toen het geluid van een lichten tred hem onbeweeglijk deed blijven, ademloos: zijn hart gaf een schok en stond stil. Uit een plotselinge leegte zag hem een van bleekheid lichtend gelaat aan, dat glimlachte door tranen heen. Terwijl alles om hem heen wankelde en zwaaide, wist hij dat het Ada was die hij in zijn krampachtige armen gekneld hield.

‘Gijs! Gijs! o Gijs!’ fluisterde zij. En toen met een snik: ‘Liefste!’

Zij was op haar knieën neergegleden naast zijn stoel. Hij voelde haar tranen tegen zijn wang.

‘Laat me je zien!’ zei hij eindelijk schor. Beide handen op haar schouders leggend hield hij haar even van zich af.

Zij was bleek en beschreid, maar haar oogen straalden als sterren. Zij trachtte hem toe te glimlachen; haar trillende lippen bewogen zoo wonderlijk.

Hij zei moeielijk:

‘Ik kan het nog niet gelooven!’

Bij wijze van antwoord drukte zij haar wang tegen de hand aan die op haar schouder lag, tegen de eene eerst en daarop tegen de andere; en toen, ze zacht los makende, sloot ze zijn arm om haar middel en vleide zich tegen hem aan. Hij voelde het zijige haar tegen zijn hals, hij zag haar slanke witte hand in de zijne die op zijn knie lag; het was wáar, het was werkelijkheid.

Honderd vragen, die hij alle tegelijk had willen doen, barstten op in zijn hoofd. Hij wist niet met welke te beginnen, en sprak er eene uit waaraan hij in 't geheel niet gedacht had, en die hij in het zeggen al zinledig voelde:

‘Waar ben-je aangekomen, in Batavia of in Cheribon?’

Maar Ada antwoordde met een lach en op een toon of dat nu juist de volmaking van hun geluk was:

‘In Batavia! gisterochtend!’

‘En ik was er niet om je af te halen!’

Zij zag hem bezorgd aan.

‘Ben je nu werkelijk weer beter, Gijs? Je ziet er nog niets goed uit - zoo mager, hier!’

Met behoedzame vingertoppen streelde ze hem even over het gezicht.

Hij hield haar hand vast tegen zijn lippen.

‘Als ik denk hoe ik, tien minuten geleden nog, lag te verlangen naar alleen maar een brief van je! Ik verging!’

Ze zeide, eenigszins aarzelend:

‘Je hebt dien brief niet gekregen, zei de dokter, - dien van nà mijn telegram, meen ik? Neen? Dan weet je ook nog niet....’

Zij bleef steken, kleurde, en zei haastig, en onder het spreken hoe langs zoo donkerder kleurend:

‘Dan weet je ook nog niet dat ik de reis gemaakt heb met mevrouw Meerhuys.’

Hij begreep dat zij iets heel anders had willen zeggen, maar het niet kon, op dit oogenblik.

Met een beschroomden glimlach en een uitdrukking van vergiffenis vragen in de oogen, ging Ada voort:

‘Ik blijf bij haar logeeren vooreerst. Zij woont hier in Langean, stel je voor hoe toevallig! - Je kunt het huis zien hiervandaan.’

Hij herhaalde:

‘Zoo, kun je het zien hiervandaan?

Beide zwegen.

In zijn verlangen naar de verre Ada had van Heemsbergen dikwijls gedacht hoe hij zijn zwaar hart zou nemen, als in beide handen een al te volle vaas, en het uitstorten in dat diepe stille hart van haar. Maar nu voelde hij dat het niet mogelijk was. Die menigte van gedachten en aandoeningen, wier overstelpenden aandrang hij soms gemeend had niet meer te kunnen verdragen, scheen nu opeens uiteengevloeid en weggezonken. En Ada aanziende begreep hij dat zij niet alleen-ontvankelijk maar was, een ledig wachtende schaal, maar dat zij haar eigen inhoud had, haar eigen geheim en wil. Een tot nog toe onvermoede kracht in haar, de zijne evenwichtig tegenhoudend, deed zich aan hem voelen als een stroom, die, met een anderen stroom samenvloeiend, in de gemeenschappelijke bedding nog een tijd lang zijn eigen kleur, kracht en aard blijft behouden.

Een nader komende voetstap hielp hen uit hun bevangen stilzwijgen. In de deur der galerij verscheen een kleine grijsharige vrouw, die hen glimlachend aanzag.

Ada sprong op en trok haar bij de hand naar van Heemsbergen.

‘Daar hebt u hem nu!’

Het grijze vrouwtje stak hem haar hand toe, terwijl ze, weer met een glimlach, zei:

'U hebt zeker al wel geraden wie ik ben - de vriendin van Ada.'

Van Heemsbergen voelde het vooroordeel dat hij uit de verte tegen mevrouw Meerhuys had opgevat tegelijk met zijn naar dat vooroordeel gefatsoeneerde voorstelling van haar verdwijnen, terwijl hij in het ronde, van kortgeknipt grijs haar dicht omkrulde gezicht zag, met de jonge oogen en den jongen lach. Onwillekeurig beantwoordde hij den druk der stevige kleine hand.

Ada die gespannen van haar aanstaande naar haar vriendin had gekeken, zag het, en haar oogen straalden. Toen, een oogenblik later, mevrouw Meerhuys, klaarblijkelijk zonder het te merken, van Heemsbergen bij den naam noemde, riep zij triomfant:

'U hebt Gijs gezegd! U hebt Gijs gezegd!'

Alle drie begonnen te lachen. Daarmee was de laatste zweem van dwang en vreemdheid verdwenen.

Hoe de dag nu verder ging, of het morgen, middag of avond was, en wat er eigenlijk gebeurde, dat wisten noch Ada noch van Heemsbergen duidelijk. De vreemde omgeving, de witte galerij,

de somber-groene tuin vol zwaar-hangend loover, de duizelig-hooge hemel - schenen voor Ada niet te bestaan, zoo weinig lette zij er op; van Heemsbergen zag naar dat zachte gezicht in den aureool van blond haar, alsof hij nog altijd niet gelooven kon aan de werkelijkheid er van, en hij moest het met de oogen vasthouden zou het niet wegglijden en verdwijnen. Mevrouw Meerhuys, die voor hen scheen te denken, te spreken en te handelen dien geheelen dag, vertelde hoe een samenloop van toevalligheden - haar eigen vervroegd vertrek uit Holland, zijn telegram en de tijdelijke afwezigheid van den ouden de Grave, - Ada tot haar plotseling besluit had gebracht, en mevrouw de Grave tot haar in arren moede gegeven toestemming. Het ging hem het éene oor in, het andere uit; wat hij toch zoo lang en zoo hevig verlangd had te weten, was nu geheel onbelangrijk geworden. Hij kon niet meer vooruit noch terug denken, het tegenwoordige oogenblik vervulde alles met zijn onbegrijpelijk en half ongeloofelijk geluk, en hij voelde zich als in een droom, waar allerlei onsamenhangende en buitengewone dingen onduidelijk gebeuren. Hij hoorde Ada Soendaasch spreken tegen zijn bediende, - àl te correct

Soendaasch, zoo uit de grammatica en het woordenboek. Mevrouw Meerhuys wees hem op een ruig-bewassen heuvel een Inlandsch huisje, dat met zijn bamboe-schubben dak onder een scharlakenrood bloeienden flamboyant zat gedoken, als een geplekte schildpad onder een koraal-struik, en zei dat dat haar woning was, waar zij en Ada dienzelfden nacht nog zouden slapen. Ada zat achter het thee-blad en schonk hem zijn kopje in. Als in een droom ook zeide hij en hoorde hij allerlei woorden die niets beteekenden, en die toch op dat oogenblik de eenig-juiste en gepaste schenen. Hij deed vragen als die eerste naar de plaats van haar aankomst. Ada vertelde iets van een vriendin die hij zich niet herinneren kon ooit gezien te hebben. Zij zeiden telkens:

'Je weet immers - och neen, dat weet je natuurlijk niet!'

en zagen elkaar dan aan met een glimlach of zij de allerheugelijkste tijding hadden gebracht en gekregen. Zoo als afgemaaide weide-bloemen, grashalmen, pluimpjes van watervogels drijven op den spiegel van de diepe rivier, zoo dreven hun woorden op de gladde oppervlakte van het oogenblik.

Het werd avond en nacht: zij moesten scheiden.

Op het oogenblik van heengaan talmde Ada even, terwijl mevrouw Meerhuys de treden van de galerij afging.

‘Er kwam nog iets anders bij, Gijs!’ zei ze haastig.

‘Iets anders waarbij?’

‘Dat ik je zoo ineens telegrafeerde. Mevrouw Meerhuys weet er niet van en Mama ook niet, ze denken dat het was omdat ik opzag tegen moeielijkheden met oom, en tegen de reis alleen, later. Ik heb het je geschreven in dien brief die weg is geraakt, maar....’

Zij hield op, en zag hem smeekend aan.

Van Heemsbergen greep haar beide handen en kuste ze.

‘Ik wil het niet weten! Je bent gekomen, dat is genoeg!’

Zij ijlde weg, nog eens omkijkend om hem toe te lachen. Van den weg af riep zij goeden-nacht en tot weerziens.

‘Tot morgen! tot morgen vroeg!’

Haar stem klonk zoo innig door den nacht.

‘Tot morgen!’ riep hij terug. ‘Tot altijd!’

Hij ging met zijn hart haar voetstappen na;

zij verflauwden en stierven de stilte in; maar hij zou ze weer tot zich hooren komen, morgen en overmorgen, en den dag daarna, en al de dagen van zijn leven van dezen af aan. Er was geen scheiding meer mogelijk, nooit, op geen manier. Nu zelfs, nu haar plaats leeg stond, daar naast hem, was zij toch bij hem. Het leek hem of hij haar nu eerst duidelijk zag, nu alleen zijn gedachten haar zagen in plaats van zijn verblinde oogen.

Zij was veranderd; er was iets vergaan en iets anders - iets meerders - ontstaan in haar. Vroeger, als hij haar heen en weer zag gaan in die donkere studeerkamer, zich neigen over haar vaders schrijfstoel en stapels boeken aandragen in haar twee armen, had hij haar in gedachten vergeleken bij een jongen berk in het voorjaar, - zoo'n slanke witte stam waarvan de ijle twijgen, nog maar even verdicht door bottende knoppen, vlotten op den wind, op den allerlichtsten die niets anders vermag te ontroeren, en zelfs in stilte, wanneer alles strak staat of vlak gespreid rust, onzeker zweven ze; zulk een rankheid was in haar groei, zulk een bevallig-linksche onvastheid en licht aangedane aarzeling in haar bewegingen. Maar nu leek zij eer dien zelfden berk op een Juni-dag, als

de schrale, zwarte twijgen-lijntjes uitgeloken zijn tot een groene wolk waar zonnelichtjes in dansen bij zwermen, en die in den zomerschen wind zich opdoet en weer luikt naar haar eigen zoeten zin. Haar lange witte hand had een rozigen schijn in de palm, een zachte rondheid om den pols; de beweging waarmee zij zich boog en zich weer oprichtte was vol lenige kracht; de glimlach wischte dien nieuwen trek van rustige welberadenheid niet uit van rondom haar lippen; het leek hem zelfs of haar stem een volleren, sterkeren klank had dan hij zich van vroeger herinnerde.

Daar was iets in van het timbre van haar vaders stem, juist zoo als er een zweem was van haar vaders wezen in haar haast onmerkbaar veranderd gelaat, - een gelijkenis die kwam en ging, en die niet in de trekken lag maar in de uitdrukking.

'Wanneer,' peinsde hij, 'heb ik dat ook weer gezien - zoo inéens, een seconde lang maar? - Ah ja! terwijl mevrouw Meerhuys sprak over haar 'maatschappelijk werk onder de Inlandsche vrouwen.'

Hij lachte even in zich zelf.

De klank van die woorden: 'maatschappelijk werk' leidde hem terug naar de dagen van zijn criminalistische studie, toen hij in gevangenissen,

gestichten en ziekenhuizen slecht-gekleede dames placht te ontmoeten met bouquetjes in de handen, een blauwen afschaffersknoop aan den mantel en zakken hoekig uitstaande van boeken, die vervaard-moedig, en in het onwrikbare zelf-vertrouwen van den alles-onwetende, die schrikwekkende invaliden van den levens-oorlog zachtzinniglijk wilden heelmeesteren, over stinkende wonden met een zucht en een traantje zich troostend naderhand.

Nu was de Soendasche dessa wel geen grimmig oorlogsveld, zoó als de Hollandsche stad; maar de voorstelling van een meisje als Ada onder een troep Inlandsche vrouwen had voor iemand die hen en haar kende iets onweerstaanbaar-lach-wekkends.

Een plotselinge koelte streek de galerij binnen; de struiken buiten bukten en stonden bleek en verward in het uitschijnende lamplicht. Met een getikkel dat dadelijk een gedruisch en een daverend geroffel werd kwam een overstelpende regenbui neerstroomen.

Hij ging naar binnen.

Op het oogenblik van inslapen voelde hij plotseling een pijn ergens in zijn gedachten, en schrok wakker. Ada onder Inlandsche vrouwen, dat was

niet iets om over te glimlachen; hij dacht aan opvattingen en neigingen die haar zouden tegenslaan als een pestwalm. Voor hem waren zij allen moeders, zusters, kinders van Naïla nu.

‘Ik moet haar waarschuwen! Neen - niet haar! Mevrouw Meerhuys. - Waarom begint ze ook zulke dingen!’

Hij lag lang in onrustige gedachten te woelen. Het sterke regengeruisch maakte hem eindelijk in slaap. Tot in den droom toe vernam hij het stroomen van het water.

Na een lang-weifelende kentering, die met losse, lichte buien alleen maar wat stof had afgestreken van het zwartgezengde Oost-moesson-loover, de rulle planten-asch had neergeslagen op den grond en hier en daar een reet gedicht tusschen de breede, diepe scheuren die de vlammenklauwen van den heeten tijd der aarde hadden geslagen, brak eindelijk de hernieuwende West-moesson aan.

Den geheelen nacht door regende het, in een rustig, gestadig, zwaar, een onafgebroken neerstorten van stralige watermassa's, alsof een geheele zee, die in de lucht had gehangen, te zwaar geworden voor haar oevers van wolken en bodem van wind, omlaag kwam zakken op de stevige aarde.

Nu vervulde de regen alles.

Er was geen ander bewegen meer dan het bewegen dat van den regen kwam, een gelijkmatig dreunend sidderen. De lucht, de huizen, de boomen, de grond en al wat er in en op en om was dreunde en sidderde onder den onophoudelijken, den millioenvoudigen val der steile stralen.

Er was geen ander geluid meer dan het geluid van den regen, het sissende, denderende gedruisch dat schijnbaar eentonig is, effen als oceaan-oppervlakten onder den blik van den tusschen wolken drijvenden zeearend, en in werkelijkheid onstuimig en eindeloos verscheiden als de buitelende golven rondom de bruinvisch-school, boordevol duizenderlei klank, murmureering en geroep.

Er was geen ander gezicht dan het gezicht van den regen, voor de ontelbare het donker doorborende oogen, die op uitkijk zaten in het bosch, tegen de heuvelhellingen, tusschen het vlechtwerk van Inlanderhutjes, in de scheuren en barsten van den verdorden grond, onder de rotsbrokken van het ravijn waar de rivier tegenop begon te gulpen.

Niets anders konden zij ontdekken, geen maan, geen ster, geen wolk, geen hemel, geen aarde, geen geboomte, geen heuvel of geen dal, niets

anders dan den regen, den regen alleen, de dikke, dichte regenstralen waar haast geen lucht meer tusschen was, de zware loodrechte stralen die wat daar stond of steeg nederpletterden tot steile omlaagvlieting, de alles vervullende stralen, die geen hoogte of breedte of diepte meer op de wereld lieten dan hoogten en breedten en diepten van vallend water.

Zoo regende het tot aan het krieken van den dag.

Toen, plotseling zoo als het begonnen was, hield het op: de laatste golven van de regen zee waren neergegudst.

De geel-grijze welving, die een weifelige klaarte afscheidde van vlak-gespreid bruin, kreeg in het oosten een scheur waardoor een rossig schijnsel naar binnen glom.

Het werd purper na eenige oogenblikken, en de scheur verwijdde tot een bres, waar straks een somberrood driehoekig brok vuur in opschroeide. De ontstoken wolken begonnen te smeulen en verbrandden rookerig. Het grijs van de holle sfeer werd wittig, het bruin van wat vlak en laag was verdeelde zich in groen en vaal en blank. Het was dag.

Nu konden menschen en dieren zien wat de regen veranderd had in den nacht.

De vlakte was een zee geworden, een getijde-looze, golvenlooze en ondiepe zee vol groene eilandjes en bruine zandbanken. Druipend staken de heuvels er uit op, van kruin tot voet gestreept, gegroefd en gericheld met groote, kale plekken tusschen het ruige dicht van boschgroen en wijkende glooiingen, waar gister nog ravijnensteilte was. Alle scherpten waren rond gespoeld. Bergspitsen, heuveltoppen, kantige kloofranden, kammen van verre reeksen en klingen, hellingprofielen, al de strakten van het oude in vulkanengloed gegoten land, de machtige zachtheid der regenzee had ze dóorzijgend gelenigd, opgelost, herschapen. Een nieuw groeisel ontsproot aan die nieuwe aarde, fijn kruid, teere scheutjes, jong gebloemte. Een wadem van mistig groen hing aan de steile heuvelakkers, het bergwoud scheen pas ontkiemd, in de hoogte geschoten en uitgebot, de millioenenkronig volwassen wondergroei van dien éenen nacht, wazig van het dommelblond van jonge knoppen. Het duistere groen van de kenariboomen langs den weg naar Langean, was oversprenkeld van gele uitspruitseltjes, hun ruige stammen glansden van sappigheid, de berm die gister stof en asch leek tintelde van jong gras, het donkere ravijn

was een springende, flonkerende schuimwerveling. In de dessa bloeiden alle heggen, de Inlandsche huisjes leken levend geworden in hun wanden van doode bamboereepen en hun dak van dooden bamboe-schalm, zulk een frissche reuk sloeg er uit, zulk een glans en kleur lag er over. De bewoners kwamen huiverend de deuren uit, hun kleeren strak om zich heen trekkend; wie sprak had zijn adem als een wolkje om het hoofd. Haastig liepen zij naar de bruisende rivier om te baden, haastig kwamen zij teruggeloopen; zij hadden schittering in hun oogen en een schijntje rood door het bruin van hun aangezicht.

Het eindelijk met volle kracht blank en goud doorbrekende zonnelicht scheen van Heemsbergen op zijn bed wakker uit een slaap zooals hij er in maanden geen geslapen had. De oogen opendoend bleef hij liggen zonder een beweging te maken, geheel vervuld van gedachtelooze zaligheid, wèl te moe als lag hij daar aan de bron van alle blijheid, tot nimmermeer-dorstens toe gedrenkt, gelaafd, overstroomd met geluk. Een poos na zijn voelen eerst werd ook zijn denken wakker.

'Zij is er!' zei hij overluid; en zei het nog eens, glimlachend.

Mevrouw Meerhuys, die als vrouw van een ambtenaar bij het Binnenlandsch Bestuur indertijd naar Indië was gegaan uit noodzaak, was er nu teruggekomen uit vrije verkiezing.

In de vijftien jaar die zij in de binnenlanden had doorgebracht, had zij den Inlander leeren kennen, en was gaan houden van hem.

Zijn leven met de natuur mee, naar wisselende seizoenen en tijden van zaaien en plukken; het gevoel dat hem de elementen als goddelijke machten doet eeren en verwant leven vinden in dieren, in boomen en in gesteente zelfs; zijn gemeenschapszin waardoor het dorp een enkel huis wordt en het land het eeuwenoude erfdeel van één gezin; de onwetendheid, de zorgeloosheid en de spilzucht die hem het hebben en het houden beletten zoodat hij karigjes moet leven van den afval van zijn eigen overrijk land, onzeker, van daag in de vroolijkheid en morgen in nood, aan elken sterkere en slimmere weerloos overgeleverd, en even lijdelijk onder maatschappelijke gebeurtenissen als een plant onder regen en zonneschijn; zijn kinderlijke verhouding tot de wereld in één woord, had haar in het begin beurtelings bekoord en geërgerd.

Maar de ergernis verdween naar mate zij beter inzag, hoeveel leed en ongelijk was waar alleen schuld had lijken te zijn; en toen voelde zij niet anders meer dan den wensch tot helpen.

Haar man, een ambtenaar van het slag dat Indië als een mogelijkheid van geldverdienend carrière-maken beschouwt en den Inlander als de oorzaak van die mogelijkheid, kon maar niet begrijpen waarom zij ochtend aan gloeienden ochtend de dessa inging, en altijd in de bijgebouwen koorts-zieken en lijders aan etterende beenwonden had liggen, die zij zelve verpleegde en verbond. Maar, misschien omdat hij dacht dat een kinderlooze vrouw op een plek van God-en de-wereld-af en zonder eenigen omgang met haars gelijken wel een afleiding hebben mocht, en het liefhebberen in weldadigheid er althans een heel goedkoope was; misschien ook alleen maar omdat hij van redetwisten al even weinig hield als van welken anderen vorm van inspanning ook - hij liet haar begaan, met een schouderophalen nu en dan, en een waarschuwing dat zij nog eens stank voor dank zou krijgen. Alleen maar wanneer zij hem in zijn ambtenaars-hoedanigheid voor haar vooruitstrevende zaken wilde spannen, toonde hij zijn wil in een lijdelijken maar

onverwrikbaren tegenstand; hij was bang dat zulke bijzondere bemoeienis en geestkracht hem eens in zijn promotie mochten schaden. Betrekkelijk jong nog Assistent-resident van Soemberbaroe geworden, was hij gestorven gedurende een cholera-epidemie die na misgewas en een overstrooming onder de Inlandsche bevolking was uitgebroken.

Mevrouw Meerhuys, wie goede kennissen in een gezonder oord gastvrijheid aanboden, tot haar vertrek naar Holland, dat als van zelf sprekend voor haar voornemen werd gehouden, had toen verklaard te willen blijven waar zij was. Daar zij het assistents-residents-huis ontruimen moest voor haar mans opvolger, en, na aftrek van wat zij voor hulp aan de noodlijdenden bestemde, van haar pensioen niet genoeg overhield om een Hollander-woning te betalen, kocht zij een Inlandsch huisje te Langean. In de dagen van ziekte, ellende en hongersnood die nu aanbraken, was dat huisje op den heuvel het hospitaal, de herberg, de gaarkeuken, het weeshuis van de streek. Toen na een jaar het leed geleden was, en een betere tijd weer op de komst, en haar familie in Holland begon aan te dringen op haar terugkeer, voelde zij dat zij het niet meer kon: zij had zich vastgeleefd in Indië.

Voor haar plan tot oprichting van een weef- en batikschool, die tevens een in het voordeel der arbeidsters werkende fabriek zou zijn, - een plan dat zij voor jaren reeds had opgevat en overdacht, zoo dikwijls zij het verval van de Inlandsche kunstnijverheid hoorde bespreken en de noodzakelijkheid, ter wille van het verarmende en op den duur met geen aalmoezen geholpen dessa-volk, haar weer in bloei, eere en trek te herstellen, - scheen een kans van verwezenlijking gekomen nu dat het door ellende en gevaar opgewekt medegevoel met den Inlander overal op zijn warmst was. Zij raadpleegde Hendriks, die kort te voren als controleur van Soemberbaroe in de streek was gekomen; elkander zoo dikwijls ontmoetende in de dessa en, ieder op zijn eigen manier, aan hetzelfde werk bezig, waren zij vrienden en bondgenooten geworden. Hij vroeg ambtelijken steun voor haar plan en kreeg de toezegging, maar de vervulling hing aan zoo veel en velerlei, en bleek gaandeweg een ding van zoo verre toekomst, dat dadelijk handelen op eigen verantwoordelijkheid het geradene leek. Zij begon een ommereis door Indië eerst, en toen door Holland, vergaderingen oproepend en voordrachten houdend om het geld te vragen dat zij noodig

had en niet bezat. Zij kreeg het niet gemakkelijk; sommigen twijfelden aan het nut van de zaak, sommigen aan haar vermogen tot het doorzetten er van, sommigen wilden haar de wanverhouding duidelijk maken tusschen het pogen van een eenling en de behoefte van een volk, en er waren er in menigte die, hoewel in schuld bij Indië voor hun geheele bezit, zich toch niet gehouden voelden ook maar het minste of geringste aan den Inlander terug te geven, en dien onwil verborgen achter vertoon van afkeurend oordeel. Maar zij die zich niet liet ontmoedigen, noch van de wijs brengen, noch verbitteren, bereikte ten slotte haar doel. En met onbelemmerde kracht en in volle vrijheid kon zij nu aan haar levenswerk gaan.

De Inlandsche bevolking had van haar komst geweten nog eer zij een voet aan wal had. Den eersten avond al, en zoo laat het was geworden na het bezoek bij van Heemsbergen, vond zij verwelkomers wachten voor haar deur. En de geheele week raakte het huis niet leeg van bezoekers, op zijn feestdags gekleed en met geschenken in de handen.

De oude Regent van Langean, die in geen

maanden zich in het openbaar had vertoond, menschenschuw geworden en half-ziek van het verdriet over zijn zoons, was onder de eersten. Toen kwamen de dorpshoofden uit den omtrek, de priesters, de gezeten dessa-lieden, het arme volkje ook. Zij brachten vruchten van hun eigen erf ten geschenk, met saffraan geel-gekookte rijst en allerlei zelf-bereide lekkernijen, keurig geschikt in van versche reepen pisangblad gevlochten korfjes. Die langs de rivier woonden kwamen met vischjes en krabben. Een die niet anders te geven had bracht zijn kirrende tortel in een kooitje. Daar waren er bij die meer dan een dagreis ver heuvel op heuvel af door Westmoesson-stortbuien en gevaarlijke hitte van bewolkten hemel te voet waren komen loopen, met hun cadeau en hun goede kleeren in een bundel over den schouder en voor allen leeftocht wat in een pisangblad gewikkelde rijst tusschen riem en sarong. Een oud paartje dat al lang geen woning meer had, en in een huifkar van den eenen pasar naar den anderen trok, met wagen, verliezen en winnen zoo wat heen doende van den eenen keer op den anderen, had markt en kansen in den steek gelaten om naar Langean te komen op het eerste hooren van de goede tijding.

Moeders kwamen met kindertjes aan de hand en schrijlings op de heup, het allerkleinste in de vouwen van den slendang gevleid als in een hangend wiegje, om mevrouw Meerhuys, die hen in den boozen tijd verpleegd, gekoesterd en gevoerd had, te laten zien hoe wèl zij nu gedijden. Om de Oostersche opvatting, die luid-uitgesproken lof en bewondering vreest als een terging van altijd-afgunstige geesten, zenders van ziekte en rampspoed, vergenoegde zij zich met, glimlachend, de hoop te uiten dat de kinders niet al te leelijk mochten opgroeien noch deugnieten worden die hun ouders pijn aan 't hart deden; terwijl Ada, niettegenstaande een waarschuwenden blik, het niet nalaten kon die allerliefste wichtjes, met hun tinteldonkere oogen en bruine gezichtjes, als vruchten wazig en gaaf-zacht, verlangend aan te halen. Verlegen maar wel-opgevoed beantwoordden de kleinen haar lief-koozing met een eerbewijs, onbeholpentjes de ‘sembah’ der volwassenen nabootsend.

Na de dessa-lieden uit den omtrek verschenen eenzamen van hier en ginder die toevallig van mevrouw Meerhuys' komst hadden gehoord; de bewaker van een heilig graf in het hart van de heuvelstreek; de kolen-brander uit het bosch en een

jager, die een gespikkeld, fijn-gehoornd dwerghertje onder zijn badjoe droeg; de verzamelaar van palm-suiker uit het allerdichtst van het woud, waar de groen-bloeiende aren groeit, met een korfje sterk-geurende suiker in de hand en over zijn droomerig gezicht als een afschijn van het schemerglanzige woud. Ten laatste kwam een naakt buffelherdertje de groetenis brengen en de goede wenschen van een kluizenaar die hoog op den Tjeremeh zijn leven verdroomde.

Mevrouw Meerhuys, op zijn Indisch in sarong en kabaia, en de naakte voeten in leeren sloffen, trad elken komende te gemoet als goeden kennis en goeden vriend.

De meesten kende ze bij name. Zij vroeg dezen naar zijn kinders, genen naar zijn veld en vee; naar den gang van zijn zaken en zijn wedervaren in het ambt dat hij bekleedde, een derde en vierde; en niet in het algemeene, maar tot in zulke bijzonderheden dat zij wel begrijpen moesten hoe zij ook in de verte altijd aan hen had gedacht.

In die nieuwe vreemde wereld stond Ada of zij daar gegroeid was. Haar gedachten waren er al zoo lang geweest, en wisten al zoo goed van alles wat zij nu met de oogen zag en met de ooren hoorde,

dat het geen verbazing bij het zien van nieuwe dingen, maar voldaanheid bij het eindelijk vinden van het lang-gewenschte was, die zij gevoelde. Alles was haar goed zoo als het kwam, de menschen, het weer, de levenswijze die mevrouw Meerhuys gekozen had, en zelfs het wonen in een Inlandsch huisje met een leemen vloer, wanden van gevlochten vezel en, bij wijze van vensters, klepluiken die open en dicht gingen, al naar mate het regende of de zon scheen.

Bij goed weer, als de luiken open stonden, en de blauwe lucht, de wolken, het groen van de heuvelhelling dwars door het huisje blonken, terwijl telkens kapellen naar binnen fladderden en glimmende torren aan kwamen snorren, leek het niet een met handen gemaakt menschenverblijf, maar een heimelijk plekje in het hart van een bosch, tusschen kreupelhout en dichte stammen, waar de grond bont is van dorre-blader-vegen, zonneplekken en mos met klein gebloemte er op. Het was er half schel en half schemerig, vol zon, vol schaduw, vol dauwsel en verborgen kleur. Biezen rol-gordijnen waren doorschijnend blond als ochtendmist bij het aanlichten van den dag. In de matten waarmee de grond, en de gebatikte stoffen waarmee de rust-

bank bespreid was glansde bloemig het fijne paars op, en licht rood en blauw en geel.

De deuren, openstaand hier en ginder, leken bressen in dichtheid van stammen, en daar kwamen ruimten door te zien, zoo diep en bruin als spelonken sommige, en sommige tinteldonker, en een enkele zoo blinkend volgeloopen met zonneschijn als een weidje midden in het woud. Uit den leemen vloer, uit de biezen en rieten matten, uit het bekleedsel van aan elkaar geregen bladeren en den gevlochten vezel der wanden, uit de bamboe-schalmen van het hoog wegduisterende dak en de houten stijlen waarop het rustte, wademde de eigenaardige, tegelijk duffe en zuivere zoet-bittere reuk van het bosch.

Om het huis heen lag glooiend een looverig erf. Een beekje haastte er langs dat, door een half verganen bamboeschalm, zóo uit de helling te voorschijn kwam spuiten. Tusschen modder en plassen maakten eenige glad-gesleten steenen staanplaats onder den straal voor wie er kwam baden en water halen. Een boschje kembang-spatoe, waar fel rood van bloemen brandde tusschen den koel donkeren glans der breede blaren, verheimelijkte de plek.

De keuken was daar dicht bij, - een luchtig-gedekt aan de eene zij open schuurtje, waar het rijs-vuur brandde op den grond en de blootschouderige kokkin, neergehurkt, met een waaier van palm-vezels de houtskool aan het glimmen bracht in het ijzeren komfoor. Een gaard van allerlei vruchtgeboomte groende rondom.

Voor aan den ingang der wilde-rozen-haag, die het geheele erf omtuinde, stond de rijst-schuur, smal van grondslag en breed van dak, als een sierlijke prauw op het droge, en daartegenover de kooi van bamboestijlen die de stal was van een ruig-manig Javaansch paardje. Het rijstblok, een uitgehold stuk boomstronk, stond onder een mangaboom; 's ochtends vroeg kwam de kokkin er met haar wan vol rijst, dien zij, den arm er over heen-gestrekt, tegen de heup steunde in het slenterend gaan. Zij goot den gelen korrelpias in het blok, en den stamper er in stootend dat kaf en korrel sprongen, begon zij het rhytmische klik-klak-klanken spel dat het levensgeluid is van de dessa.

Van Heemsbergen, die een Inlandsch erf nog nooit anders dan van den landweg af, in het voorbijgaan, gezien had, keek verbaasd om zich heen de eerste maal dat hij kwam.

Ada bracht hem het huis binnen.

Midden op den vloer lag een naakt bruin jongetje te spelen met een glinster-oogigen eekhoorn, die een noot beknabbelde. Een schijn van flikkervlammetjes, die bleek-geel in den zonnengloed brandde dicht bij een bloeienden citroenstruik, kwam door een open deur. Een half-uitgepakte kist stond tusschen hoopen manuscript en boeken.

Onwilllekeurig bukte van Heemsbergen er naar; hij herkende het deel dat hij in de hand kreeg, nog voor hij het geopend had en den tekst zag, met de aanteekeningen in de krabbelige geleerden-hand van professor de Grave.

Hij begon te lachen.

'Waar zijn we nu eigenlijk? in een dessa-huis, in het bosch, in een bibliotheek? in Leiden of in Indië, of waar ergens in de wereld?'

Ada zei zacht:

'We zijn thuis.'

Het gezicht van die stapels zorgvuldig geschrift, waarin Ada haar vaders onleesbare, door dozijnen boeken en losse bladen heen verspreide aanteekeningen bijeengegaard en geördend had, had

van Heemsbergen het spreken over de verandering in zijn plannen, van te voren al als moeielijk gevoeld, tot een bijna-onmogelijkheid gemaakt. Langer dan een week al waren zij nu dag aan dag samen geweest, en hij had er zich nog niet toe kunnen krijgen. Een bezoek van mevrouw de Bakker hielp hem over het moeielijke oogenblik heen. Op haar eigenaardige manier, die de dingen alleen maar vluchtig scheen aan te raken, en toch den indruk achterliet van een onverwrikbaar vast-zetten, sprak zij over Batavia als over de aanstaande woonplaats van het jonge paar, over den kring waarin zij hun kennissen zouden vinden, en over het buitengemeen gelukkige in den loop van zaken, die van Heemsbergen uit een slecht betaalde betrekking in 's Lands dienst naar die schitterende positie van compagnon op het kantoor-Bossing gevoerd had.

‘Een beetje heb ik daar óok aan geholpen!’ zei ze lachend. ‘Ik was het die de Bakker op het idee bracht van Heemsbergen tot advocaat te nemen in ons proces, - daar is alles van gekomen! - 't Zou toch ook zonde en schande geweest zijn als hij met zijn capaciteiten zich in de binnenlanden had laten begraven. - Om van u niet

eens te spreken,' voegde zij er bij, met een glimlach tegen Ada. 'Ja, ja, hij hield het wel geheim, maar ik wist toch van het engagement!'

Bij het afscheid nemen inviteerde zij Ada op haar villa, 'die het eenige bewoonbare huis was in den omtrek,' en sprak lachend heen over het antwoord van het jonge meisje, dat zij bij mevrouw Meerhuys en in haar werk wilde blijven.

Toen zij verdwenen was, in een geruisch van zijden strooken over de leem en de biezen van den vloer, zag van Heemsbergen zijn meisje aan.

'Ik heb het nog niet aangenomen.'

Zij zag hem wederom aan, zonder te antwoorden.

Hij hernam op een toon alsof zij een tegenwerping gemaakt had die hij moest beantwoorden:

'De positie is werkelijk prachtig - in het begin nog wel niet, natuurlijk, maar binnen betrekkelijk korten tijd toch; Bossing maakt een achtduizend in de maand.'

En, daar zij nog altijd niet antwoordde, begon hij met eenigen nadruk te betoogen hoe wenschelijk en eigenlijk-noodzakelijk het was, eenmaal in Indië zijnde, er geld te verdienen, zooveel mogelijk in zoo weinig tijd mogelijk, om jong nog, vrij-man

te kunnen zijn en te kunnen leven naar eigen verkiezing en aanleg.

‘Het is geen questie van wat ik nu, op dit oogenblik, zou verkiezen - maar van wat op den duur het beste zal zijn,’ sloot hij eindelijk.

Zij zeide, vóór zich ziende:

‘Het is jouw carrière, dus het moet jouw keus zijn.’

‘Nu ja! maar zooals wij nu toch met elkander zijn, jij en ik! - Overigens, ik zou toch mijn werk niet opgeven. Het is maar een uitstel, moet je denken, geen afstel!’

‘O neen! geen afstel - zeker niet!’

‘Nu daarom. En voor jou zou het toch ook aangenamer leven zijn in Batavia dan ergens in de “rimboe”: je weet niet wat de binnenlanden en de binnenlandsche menschen zijn! In Batavia heb je althans de uiterlijke beschaving.’

‘Ik....’ begon Ada, en brak dadelijk af. ‘Je moet het om mij niet doen of niet laten. Daar waar jij tevreden bent, ben ik het ook.’

Van Heemsbergen antwoordde niet.

‘Geeft zij er zoo weinig om?’ dacht hij.

Hij sprak niet meer over de zaak dien dag, en ging vroeger dan anders naar huis. De nacht leek

hem zwoel, zijn kamer benauwde hem, hij kon niet slapen. Eindelijk stond hij op, en ging naar buiten.

De maan, half-vol, scheen uit een onzekeren hemel, waar tusschen driften wollige, bruin-en-blanke wolken hier en daar een ster weifelde. Een vochtige wind kwam hem tegen.

'Maar waaróm toch ook eigenlijk?' zei hij plotseling overluid. Hij ademde den nachtwind diep in. Gedachten rezen op en stonden schitterend, als aan den bewolkten hemel de enkele groote sterren. Hij had ze zoo weinig als diezelfde sterren kunnen bepalen en bij name noemen. Maar hij voelde hun fijne stralen prikkelen door zijn duisternis.

Met het aanlichten van den dag stuurde hij zijn bediende naar Kalimas om te halen wat hij aan boeken en papieren zou vinden liggen. De man kwam 's middags terug met een geel-geworden, bestoven en van insecten beknaagde kist-vol. Bij het schiftend uitpakken kwam zijn essay over het grondbezit in Cheribon hem in handen; hij begon er in te lezen, met een kritische belangstelling als in het werk van een vriend. Er zat toch wat in; als het brosse en onzuivere er uit werd gehaald was wat overbleef deugdelijk metaal, dat

klonk onder den beproevenden slag. Het kon den smeltkroes in, en op nieuw gegoten, als onderdeel van een grooter geheel, dacht hij onder het lezen, de lijnen van dat geheel al ontwarend. Naarmate hij peinsde werden zij duidelijker en vaster voor zijn oogen. Er zou een massa materiaal ingaan, zag hij; maar dat lag voor het opgrijpen in de dessa's rondom. Hij herinnerde zich een en ander dat in een boek van professor de Grave te vinden moest zijn, en, op een bepaalde bladzij, een aanteekening; het was of hij de kleine scherpe letters voor zich zag. Hij sprong op, nam zijn hoed, enging naar Ada.

'Waar heb-je dat boek van je vader over de betrekkingen van de Compagnie met den Sultan van Cheribon?' vroeg hij nog op den drempel van de deur. 'Het was in die kist die we verleden uitgepakt hebben samen; ik herinner me dat ik nog naar de handteekeningen gekeken heb. Er staat iets in over het grondbezit in het begin van achttien-honderd.'

Ada zag op van de schoof doorzichtig-witte gandasoli-bloemen die zij bezig was te schikken in een donkerroode aarden schaal.

'Ik zal het je geven, - het is in mijn kamer, ik heb er juist uit gecopiëerd.'

Zij ging en kwam terug met het boek en een met titels en pagina-nummers beschreven papier.

‘Hier staat er oók nog over.’

Hij begon te lezen en te bladeren, staande, nam het papier in de hand en keek de rij boeken-titels langs.

‘H'm, Engelsche schrijvers ook; alleen toch maar om de vergelijking met Britsch-Indische toestanden zeker. - Ja - van dien Duitscher wist ik.’

Hij keek naar Ada zonder haar eigenlijk te zien. Uiterst langzaam stak zij een gandasoli-stengel in het water; de dunne bloesem - drie ijle, sneeuwwitte bladers samengevlokt om een geel hart, - bleef hangen aan haar vingers; hij nam werktuigelijk waar, hoe het flauwe rood der toppen door het bloemenwit heen gloorde.

Plotseling:

‘Zou het de moeite waard zijn, denk je?’

Zij sloeg een snellen blik naar hem op.

‘Je essay? Natuurlijk is het de moeite waard!’

Hij trok haar bij de bloemdragende hand naast zich neer op de rust-bank.

‘Ik zou er iets heel anders van willen maken, begrijp je? iets veel grooters, waar het essay maar een onderdeel van zijn zou.... Maar, - dat is

de misère! - daarvoor zou ik een massa moeten weten waar ik alleen door Inlanders aan kan komen. Dat is een onbegonnen werk, met dat botte volk hier, dat je op zijn best begrijpt als je naar de allergewoonste dingen vraagt, en geen ander antwoord geeft dan Ja en Amen op wat een Europeaan zegt. Ik heb in Soemberbaroe....'

Hij vertelde van zijn vele vergeefsche tochten de dessa in.

'En als ik dan in de smoorhitte weer naar huis reed had ik den heelen ochtend en middag - zóo en zóoveel uren, die dan toch zóo en zóoveel werk vertegenwoordigen, weggegooid voor niets en minder dan niets, - want op den ellendigen koop toe moest ik dan het werk voor den landraad nog inhalen ook.'

Ada zei, zoo behoedzaam sprekend of ze met elk woord als met een uitgestrekte hand naar haar weg taste in den donker:

'Daardoor kwam het zeker dat het niet heelemaal goed is geworden, - doordat je je met alles zoo moest haasten en jachten, niet waar? Maar nu zou je den tijd toch wel hebben - bijna drie maanden nog.'

Hij begreep dat zij aan den datum dacht waarop mr. Bossing hem in Batavia wachtte.

‘Ja, zoo goed als drie maanden. Maar of ik met den tijd alleen gebaat zou zijn, betwijfel ik. Ik dacht dat toen, zooals ik ook dacht dat ik alles gewonnen zou hebben als ik maar eerst Soendaasch kende. Maar daar ligt het niet aan, - ten minste, het ligt niet daaraan alleen, of in de eerste plaats zelfs. Met het proces van de Bakker....’

Hij hield op.

Ada zag hem aan met een bijna pijnlijk gespannen oplettendheid.

‘Ja, Gijs. Met het proces?’

Hij stond op, en begon op en neer te loopen in het vertrek. Het duurde een poos voor hij verder ging.

‘Nu ja - toen kende ik Soendaasch, en ik had den tijd en het gaf toch niets. Als ik dacht dat ik met een getuige kwam waar ik wezen moest en ik wou verder, dan, ineens, hola! Daar stond ik voor een tegenspraak waar ik niet over heen kon. “Ja,” zei zoo'n kerel dan, “dat heb ik wel zóo gezegd toen, maar het was eigenlijk anders!” - Waaròm heb-je het dan zoo gezegd? - Geen antwoord. Zoo ging het, éens niet, maar honderd maal. Daar is iets tusschen mij en hen, - een slagboom, een muur, een kloof, een onoverkomelijke

scheiding; het is Europeaan hier, Aziaat daar; ik heb dat al gevoeld bij die allereerste zitting op Soemberbaroe. We kunnen ons niet in hun denken en voelen verplaatsen; het is nu eenmaal het denken en het voelen van een inferieur ras, inferieur niet alleen in graad maar in wezen, niet vatbaar voor ontwikkeling, zonder begrip van moraliteit....'

Hij hield op, getroffen door de uitdrukking van haar gezicht.

'Ja lieveke, daar moet je nu niet zoo bedroefd om kijken!'

Zijn hand onder haar kin leggend, hief hij het gebogen hoofd naar zich op.

'Je begrijpt toch zelf wel dat niet alle menschen even intelligent en energiek en voortreffelijk zijn, - hè? - Wat zei-je, meisje? Je spreekt zoo zachtjes, ik versta je niet.'

'We willen toch allemaal zoo graag ons best doen,' herhaalde ze nauw hoorbaar.

Van Heemsbergen zweeg.

Na een pooze:

'Nu, ik heb dat misschien wat harder gezegd dan ik het bedoelde. Ik meen alleen maar, - en dat is het eenige waar het voor mij op aan komt,

- ik kan niet overweg met den bruinen broeder; ik begrijp hem niet en hij begrijpt mij niet. Zooals ik je zeg - ik heb het geprobeerd. Het gaat niet.'

'Gijs!' zei Ada langzaam kleurende en stokte.

'Meisje?'

'Als je - als je eens met ons meeging, nu en dan - met mevrouw Meerhuys en mij, wanneer we de dessa ingaan? Als je hen zoo zag in hun dagelijksch doen, geloof ik zeker dat je hen wel zou begrijpen. En dan ook voor je werk, zie-je! Mevrouw Meerhuys kent al die menschen zoo goed, zij zou 't hun immers kunnen vragen? De Regent, bij voorbeeld, die weet zeker van allerlei dat je goed te pas zou komen. En de Djaksa, die is ook knap.'

'Geloof-je?' vroeg hij nadenkend. Zulk een menigte overwegingen, bedenksels, verwachtingen kwamen plotseling in hem op, dat er geen ruimte bleef voor verwondering over haar kennis van de menschen en de dingen om hem heen, die hij zelf niet kende.

'Het is wel mogelijk - ik herinner me nu dat Hendriks dat óok zei. Ja, natuurlijk - van zulke menschen moet ik het hebben. - God, er zou zoo iets moois van te maken zijn! In dat essay had ik alleen maar een soort geraamte opgezet;

niet eens! een paar beenderen getoond, zoo als een zoöloog 't aan iemand van zijn vak zou kunnen doen om hem een idee te geven van een heel dier, - was het niet Cuvier die dat zei, al zoo lang geleden? Maar als ik nu aan den gang ging, dan zou ik het in allen ernst doen, - ik zou al de verstrooide botten en knoken van het schepsel bij elkaar willen zoeken en voegen ze weer inéen, zoo dat niet alleen een vakgenoot, maar ieder intelligent mensch den vorm, de beweging, het leven dat er eens ingezeten heeft begreep; - ik zou niet maar feiten willen geven, zooals dat de grond hier communaal eigendom is en dáar erfelijk-individueel bezit, of hoe in een dessa beide vormen naast elkander worden aangetroffen, of op welke punten het tegenwoordig erfrecht op deze of gene plaats verschilt van het vroegere, of welke bepalingen uit kracht van gewoonte gegroeid zijn als een natuurlijk voortbrengsel van het Inlandsche volksleven, en welke andere weer door de regeering - één regeering, Hollandsch, Engelsch, Inlandsch, welke macht maar op een gegeven tijdstip boven het volk stond, - kant en klaar midden in de traditie zijn néer-geheid als een paal in weigrond; maar al die dingen in samenhang en rede-

lijkheid, als de zichtbaar-wording van eene idee, haar uiterlijke verschijning, haar ontwikkeling de tastbare werkelijkheid in. Dat is wat ik zou willen vinden, - de idee die het leven is geweest in zoo'n feiten-gestel, oorzaak en doel tegelijk, het voortbrengende, vormende en hervormende principe, datgene wat aan elke bijzonderheid, zelfs aan de kleinste haar waarde geeft, en waardoor allerlei wat eerst toevallig lijkt, uiterlijk, zuiver-willekeurig, iets volstrekt-noodzakelijks, iets organisch wordt. Dit eene nu - de verhouding van den mensch tot den grond.....'

Hij hield op, Ada aanziende zonder haar te zien, met een wenkbrauw-fronsen van inspanning trachtend het denkbeeld, dat hem flauw vóorstond, duidelijker te onderscheiden.

Ze zat stil, in dezelfde houding van straks nog en met die gandasoli-bloem tusschen de straf samengestrengelde vingers. Ietwat bleek, met de lippen half open, en oogen als in gespannen wachten wijd, zag zij hem aan.

'Indertijd, - dat was voor ik je vader leerde kennen, - wou ik er komen met psychologie, met het van binnen uit trachten te begrijpen van onzen tegenwoordigen wettelijken toestand, van de

wording dier idee van maatschappelijk goed en kwaad. Maar hiervandaan - van deze grondbezit-questie, bedoel ik, van iets zoo concreets, materieels, dat zoo doodnuchter lijkt en dor als asch, waar geen vonk meer in gebleven is, hiervandaan kom ik er ook! 't Is om 't even wáar je begint - ga maar recht door, en vèr genoeg, en je komt er. Wij staan overal aan de grens, aan den omtrek van den cirkel. Van het eene punt of van het andere, naar binnen toe zijn de wegen elkanders tegenovergestelde, maar alleen voor wie er van buiten af naar kijkt is er onderscheid. De omtrek is overal, de weg overal, het middelpunt is overal: "het Alomtegenwoordige Middelpunt" - het Leven! "Hij" moet dat óok bedoeld hebben, hoewel hij "God" zei; het een of het ander, tweeërlei woorden van tweeërlei menschen voor een en het zelfde ding; ook hier is het weer van tegenovergestelde kanten samen-komen..... Is het niet vreemd en verrukkelijk daarover dóor te denken? Alles, àlles, zonder uitzondering, alles is een punt van uitgang, een richting, een weg - verzen, philosophie, schilderijen, een wets-artikel, Parijsche elegance tot de dwaaste mode toe, de adat, het grondbezit hier in Cheribon, - alles gaat naar

dat geheimzinnige Iets toe, dat wij “Leven” noemen - dat wij hebben en toch niet hebben, dat ons altijddoor ontglipt en *in* ons is tegelijk, - ja, het moet toch wel *in* ons zijn, niet waar? - maar niet genoeg, niet genoeg! Maar een handvol aarde en grasjes van een geheel land dat wij begeeren, van het heele koninkrijk!’

Hij zweeg.

Hij was gaan zitten op de treden die naar buiten afdaalden uit het voorhuis; de ellebogen op de knieën, het gezicht in de handen gesteund, staarde hij naar de blanke en flauw-groene Westerkim. Na een wijle hernam hij, de conclusie uitsprekend van een verzwegen gedachten-reeks:

‘Zoo is het. Het móet mogelijk zijn! Zóo even goed als op welke andere manier ook. Het begin is een sawah, en het eind een menschelijke ziel, een gemeenschap, een volk, een ras, en al die hoogten en diepten daarachter, achter wat alleen maar plaatselijk en tijdelijk is, zelfs als onder plaats de geheele aardbol en onder tijd een geheele wereld-duur wordt verstaan, daarachter nòg, zulke vèrten in.....’

Hij staarde de wijde schemering in, als zocht hij dáar, over bergen en vlakten heen, aan géne

zijde van dien bleeken Westerhorizon, aan gene zij van verten achter verten, dien altijd nog vèrder wègdeinzenden einder, die het nimmer te bereiken begin is van het Oneindige.

Het was geluideloos stil buiten; zelfs de avondwind verroerde zich niet in de bladeren. Een krekel tusschen den bloeienden jasmijn kriekte snerpend een paar maal, als om zijn stem te probeeren, maar zweeg weer. En na die seconde-lange trilling leek de stilte nog strakker.

Van Heemsbergen keek om: het scheen hem als had hij een bijna onderdrukten zucht vernomen. Maar Ada zat roerloos; hij onderscheidde haar gezicht en handen als twee flauw-blanke plekken in het dunne grijs rondom.

‘Is er iets?’ vroeg hij. ‘Niet? Ik dacht dat ik je hoorde zuchten.’

‘O, neen!’ zeide Ada; haar stem klonk eigenaardig vol en bevend. ‘O, neen!’

Zij maakte een lichte beweging - hij zag het aan het uiteéngaan van die plek blankheid waar haar saamgehouden handen waren geweest.

Hij stond op.

‘Zoo wonderlijk als het toch toegaat met zulke dingen! Die éene aanteekening nu in je vaders

boek - ik had er heelemaal niet meer aan gedacht, zelfs niet terwijl ik bezig was aan mijn essay; en nu van middag, met het nazien van mijn manuscript, inéens! 't was of alles daar op gewacht had in mijn hoofd! honderden dingen kwamen ineens voor den dag waarvan ik niet eens geweten had dat ik ze wist. En dat paste in mekaar en dat groeide de hoogte in! Zoo iets als we indertijd op de natuurkunde-les zagen gebeuren als de docent proeven deed, - hij liet een onzichtbaar-klein iets vallen in een glas vol vloeistof, die er uitzag als water zoo helder, daar was niets in, - en metéen was het vol schitterige puntjes, staafjes, sterretjes, vol kleine kristallen. Je weet niet wat een gek gevoel... en zoo'n verrassing! Je hebt je zelf voor straat-arm gehouden en je ontdekt plotseling dat je tamelijk welgesteld bent!' sloot hij lachend. 'Kan ik ook licht vinden ergens? Ik wou even nakijken....'

De oude Arti, de lijfmeid van mevrouw Meerhuys, kwam juist binnen met een lamp. Zij zette ze op het tafeltje voor Ada en verdween weer.

'Ik wou even nakijken,' herhaalde van Heemsbergen, 'of -' Hij bleef steken, verbaasd Ada aanziende.

Haar gezicht was als een roos die tot in haar binnenste harteblaadjes toe purper opengaat. Met een onzekere en toch snelle beweging opstaand, liep zij op hem toe en sloeg haar beide armen om zijn hals, hem tegen zich aan knellend.

‘Liefje, wat is er?’

‘O! o! je blijft aan je werk, je blijft aan je werk!’

‘Wat heb je? wat meen je?’

‘Je blijft aan je werk!’ riep zij, bijna juichend.

‘Mijn werk?’

‘Ja, ja, ja! jouw werk, vaders werk, ons werk! Je denkt er heelemaal niet over om advocaat te worden!’

Haar twee armen nog om zijn hals, boog zij het hoofd achterover, en zag hem aan met van triomfant geluk stralende oogen. Een seconde lang keek hij verbijsterd. Toen:

‘Waarachtig! Je hebt gelijk! Ik denk er ook niet over! Goeie God! het is waar! Hoe wist je dat? hoe wist-je dat, zeg? Ik wist het zelf niet eens!’

Zij antwoordde niet, zij zag hem maar aan met haar gelukkige oogen, lachend.

In de dessa duurde nog de stille tijd, die tusschen den oogst van de tweede gewassen en het zaaien van de rijst ligt; met het bereiden van de kweekbeddingen en het omploegen en eggen der sawahs werd gewacht tot de afgudsende regen den heuvelgrond genoegzaam gedrenkt zou hebben.

Voor het invallen der kenterings-buien hadden de mannen hun huizen nagezien en gedicht, nieuw vlechtwerk ingevoegd waar de horden wanden reten hadden gekregen, en de bamboe-schubben van het dak, die in den heeten tijd gespleten of gekrompen waren, vervangen door versche uit het bergbosch, zoodat de om en om geschikte rijen waterdicht sloten. Nu waren zij bezig met het herstellen van hun veldgereedschap, den lichten houten ploeg, de egge met haar wijd-staande tanden, de rol waarmee de bewerkte akker glad-gestreken wordt, de breede spade en het houweel. Gemakkelijk neergehurkt op de bale-bale zaten zij bedaardweg te knutselen, luisterend naar het ruischen van den regen die de ruige velden vermurwde. De eene buurman kwam bij den anderen binnenge-drenteld om timmergereedschap te leenen, en bleef

den ochtend verpraten bij een strootje en een kop heete blader-koffie.

De vrouwen hadden hun weefstoel te voorschijn gehaald uit den hoek waar hij in den drukken oogst-tijd stoffig had staan worden. Het haar nalatig in een knoop gedraaid, den sarong opgeschort tot onder de armen, zaten zij bloot-schouderig voor het vlakke raam waar het ruitjespatroon van het weefsel al begon te kleuren onder hun heen en weer bewegende handen. Van tijd tot tijd mengden zij zich in het gesprek van de mannen; meestal hadden die het over hun velden, en over de wijze waarop zij 't best aan zaadrijst konden komen, en aan vee om te ploegen.

De gesteldheid van den grond was er op vooruitgegaan sedert de komst van controleur Hendriks in de streek. Tegen den hevigen weerstand van de Bakker in, die het water voor zijn riettuinen behoevend of begeerend, alles in het werk had gesteld om een verlegging der leidingen in het voordeel van den Inlander te verhinderen, heimelijk de dessa-besturen bedreigend of omkoopend en openlijk de Regeering bestormend met requesten waarin de ondergang der suiker-industrie en tengevolge daarvan die van de geheele Inlandsche

bevolking der residentie werd voorspeld, had hij die verbetering doorgezet. En dag aan dag had hij in zaai- en plant-tijd op de velden doorgebracht om door zijn tegenwoordigheid de uiterlijk-gedweeë maar innerlijk-weerbarstige Inlanders te dwingen de voorschriften op te volgen, die hen een doelmatiger wijze van akkerbouw leerden dan zij van hun vaders hadden afgezien, zoodat de beter bewerkte grond een rijker vrucht had gegeven. De oogst der tweede gewassen was dat jaar bijzonder gunstig geweest.

Niettemin dachten de meesten in de dessa bezorgd aan het komende rijst-haltjaar, den weelderigen en schrielen tijd, wanneer alles groeit en niets rijp is; zij hadden van den overvloedigen oogst niet veel gehad of gehouden, de belasting had er van betaald gemoeten en oude schulden, hoog geworden door woekerrente op woekerrente, afgedaan. Velen ook hadden voor een prikje hun maïs, ketella en katjang-boontjes afgestaan aan de opkoopers die in dienst van den Chinees van Kaliwangi met een unster en een vollen geldzak op hun kar de rijpe velden langs reden. Zij wisten wel dat die mannen lokvinken waren, door den behendigen handelsman geknipt, en die nu, of zij het wilden of

niet, anderen den slag moesten binnenfluiten waaronder zij zelf gevangen waren; maar het blinkende gereede geld had hen zoo betooverd dat zij er den arbeid van de heete maanden, de nooddruft van het regenseizoen, en al hun dure ervaringen voor vergeten hadden. Zoo waren dan de meesten in nood nu er zaad-rijst gekocht moest worden en buffels gehuurd om de sawahs te ploegen.

Die niet naar den Chinees wou gaan, of naar Said-Mohamad, om zijn onmenschelijke hardvochtigheid nog meer gevreesd dan de ander om zijn list, probeerde het bij een der weinige wel-gestelde dorpelingen.

Hij deed zijn beste kleeren aan en ging den rijke uitnoodigen tot een maaltijd. Deze wist wat dat beduidde; hij bedankte voor de uitnoodiging als hij niet helpen wilde. Nam hij aan, dan was de ander gelukkig. Zijn vrouw ging aan het koken en roosteren, en leende een bord hier, een schotel daar, een nette mat ergens elders. Na afloop van den maaltijd, als gast en gastheer te samen een strootje rookten, werd dan gevraagd en gegeven. Het gezin was uit den nood tot tijd en wijle het geleende teruggevorderd zou worden. Dat was nog in lang niet. Niemand dacht er aan.

Op dagen dat er in den omtrek pasar werd gehouden was het druk in de dessa en op den landweg van vrouwen, die vruchten van hun erf, maïskoekjes en allerlei zoetigheid en wannen vol uiteengeplukte bloemen en aan snippers gesneden sterk-geurende bladers naar de markt brachten. In een lange rij achter elkander loopend, bepraatten zij onderweg de kans om er zóoveel voor te bedingen, dat het, met het verdiende van de vorige week, en met wat er nog bij kwam als een stuk huisraad of veld-gereedschap naar het pandhuis werd gebracht, en met een beetje toevallig geluk, genoeg zou zijn voor een sitsen kabaja of een netten hoofddoek. Het viel wel eens tegen; maar zij gaven daarom de hoop niet op. Een paar weken was er nog tijd; in een paar weken kan er veel gelukkigs gebeuren!

De avonden, die gedurende de moede arbeids-maanden zoo stil zijn in de dessa, waren nu vol vroolijk geluid. Stemmen en gelach klonken van het eene erf naar het andere over de geurende heggen heen, en hier en ginder het hooge schel-zoete gedeun van een fluit. Mannen en meisjes zongen elkander ‘pantoens’ toe, schertsende liefdesverklaringen en plagerijen op rijm brengend in een geïmproviseerden beurtzang.

‘Vanwaar komt de bloedzuiger? Uit de rivier kwam zij in de waterkruik.’ - ‘Vanwaar komt de liefde? Uit de oogen kwam zij in het hart.’ Het gelijkmatige regengeruisch, met het staccato er door heen van enkele zwaar néertikkende droppels klonk als begeleiding en tegenzang der wijze. In stilte en tevreden ontvankelijkheid lagen de menschen en de velden onder den milden regenhemel, kracht indrinkend tegen den tijd van forschen arbeid en voortbrenging van honderdvoudige vrucht.

Van dat leven in de dessa trachtte van Heemsbergen, die sedert zijn gesprek met Ada er nu en dan kwam, zoóveel te weten te komen en te begrijpen als hij voor zijn studie noodig oordeelde. Hij werkte hard, en naar zijn zin. De voortdurende inspanning hield hem veerkrachtig, en de voldoening over nieuwe helderheden die hij maakte en nieuwe samenhangen die hij ontdekte in zijn onderwerp, de zekerheid in het wetenschappelijke waartoe hij allengs geraakte, maakten dat hij de ontbering van die andere voldoening en die andere zekerheid die hem eerst te eenenmale ondragelijk had geschenen, niet meer zoo scherp gevoelde.

Het verlangen daarnaar was niet verminderd, maar als verdwenen, weggezonken in een diepte

van zijn wezen, vanwaar het niet meer op komen kon in het alledaagsche leven. Hij wilde er niet meer aan denken; en vermeed met bijna angstige zorgvuldigheid alles wat hem ook maar van verre er aan kon herinneren, den omgang met de de Bakkers, gesprekken over den tijd op Kalimas, het proces Heuvelink en zelfs, bij wandelingen met Ada, de wegen die naar het bosch leidden, zoo dikwijls zij er al heen had gewild om het godinnebeeld te zien, waaraan, naar zij wist, de dessalieden bloem-offers gingen brengen.

Niettemin bleef hij het bestaan van dat verdrongen verlangen voelen, zóo als iemand die in een afgelegen vertrek van zijn huis heimelijk een gevangene houdt opgesloten, diens aanwezigheid voelt door zijn schijnbaar geruste dagen en nachten heen; altijd moest hij op zijn hoede blijven dat het niet uitbrak en hem weer overmeesterde, zooals dien nacht in het bosch. Hij kwam tot geen genieten van het geluk dat zoo stil en wijd om hem heen lag als de stille wijde luchten om de heuvelstreek.

Het scherpst gevoelde hij dat wanneer hij met Ada was; tusschen zichzelven en haar voelde hij dat geheim in zijn ziel als een scheiding. Het hielp

niet hoe hij haar ook in al zijn overig denken en doen betrok; zelfs daarin bleef een scheiding, een afstand, een verschil, zóo dat het hem soms leek of zij, naast en met hem levend, op dezelfde plek onder dezelfde omstandigheden, toch in een andere wereld was, omgeven van andere dingen dan die hij zag.

Zij hielp hem in zijn werk met het bijeen zoeken en aandragen van allerlei bijzonderheden omtrent het leven in de dessa, die zij in den dagelijkschen omgang met de Inlanders vernam; en telkens trof het hem hoe anders zij daar tegenover stond dan hij zelf. Hij wilde alleen het feit in zijn betrekkelijke beteekenis: zij dacht altijd aan de menschen wien dat feit aanging en aan de wijze waarop het hen aandeed, zoodat wanneer hij sprak van bepalingen op de irrigatie, zij zich bekommerd voelde over Wirja, wiens veld, naar hij vreesde, te veel water zou krijgen onder de nieuwe regeling, of wanneer hij een voorbeeld wilde ter verduidelijking van oude erfrecht wetten, zij hem verhaalde over de eendracht in het gezin van Masani, waar de jongste broeder alles geërfd had, maar allen in alles deelden, gelijk opdoende met de lasten en gelijk op met de lusten. Hij

noemde haar wel eens ‘Sentimenteeltje’ om die overgevoeligheid voor den Inlander, en die neiging van alle zakelijke dingen persoonlijke te maken, die hij als een echt-vrouwelijk illogische kenmerkte. Maar toch leek het hem dikwijls dat zij op die wijze nader kwam aan de kern der dingen dan hij ooit geweest was; als hij haar opvattingen vergeleek met de zijne, kreeg hij een gevoel alsof zij werkelijk greep en vasthield, terwijl hij, als een mensch die in een spiegel ziet, links tastte naar het beeld van wat rechts was. En dan vroeg hij zich verwonderd af van waar dat jonge, onervarene, droomige meisje die zekerheid kreeg tegenover het hèm, den man, altijd weer op nieuw ontglijdende leven. Zij trad in wat hem een leege plaats scheen: en meteen was het er vol en rijk. Door een woord dat zij gewoon-weg uitsprak, het zeggende over een gewoon ding, werd dat ding ongewoon voor hem, geheel nieuw. Zooals hij zich vroeger, haar brieven lezend, verwonderd had over het Leiden waarin zij woonde, - het geleek op zijn Leiden zooals een paleis gelijkt op de steenhoopen en stapels hout waaruit de bouwmeester het ineengevoegd heeft, - zoo verwonderde hij zich nu over het Indië om haar heen, het ver-

gelijkend met het Indië waarin hij zelf leefde.

Vanwaar kwam toch die plotselinge rijkdom, die werd waar zij was? die onvermoede kracht en deugd van alle dingen? die frischheid over het lang-afgesletene? Met haar te zijn, was een komen van tusschen weerkaatsingen uit, de werkelijkheid in. Daar waar een dunne schijn geweest was, stond iets sterks en zwaars, een diepte deed zich op onder oppervlakten, een lijn werd een lichaam, een holte een volheid, er kwam een nieuwe proportie aan alle dingen. Hij had tot nog toe menschen, toestanden, daden, zeden, genomen voor wat zij leken, als iets eenmaal gegevens, maar over het algemeen niet veel nadenken of belangstelling waardigs. Maar tot zijn verbazing kreeg hij, met Ada sprekende, telkens weer het gevoel van iets zeer wonderbaars en heerlijks achter dat alles, een krachtigen, schoonen zin in conventies zelfs, een uitleg van onbeduidende handelingen die er de waardigheid aan gaf van daden, volbracht onder een heilzame wet, die levens regeerde.

In Ada, hij zag het zonder het te begrijpen, was dat gevoel bestendig, zij wist de overeenstemmingen en den samenhang der dingen, zij stond in volle verzekerdheid. In ledige uren, wanneer de

springvloed van trotsche kracht die zijn werk optrok uit de diepten in hem, als de maan het getijde verloopen was, voelde hij zijn eigen armoe tegen dien gerusten overvloed. Vooral in de schemering was dat zoo, als zij, naast elkander op de houten treden van het voorgalerijtje gezeten, het donker zagen worden tusschen de struiken, en de opgestoken blader-bossen der palmboomen, die het langst nog een glimplicht hadden gevangen uit het verkleurende Westen, zachtjes aan zagen wegflauwen en vervloeien in opstijgend grijs, terwijl een voor een de geluiden van menschelijk leven verstierven rondom, een late kar wegknarste in de verte, een stem die riep en een stem die antwoordde, zweeg. Dat ledige uur dat hij half-haatte, half vreesde om het verdwijnen van al de uiterlijke dingen aan welker tegenstand hij voortdurend zijn eigen kracht en bestaan moest beproeven, was haar lief. ‘Nu is alles eender,’ zei ze dan wel Zij kon niet goed antwoord geven op de vraag die hij haar eens deed, wat ze eigenlijk met de onduidelijke woorden bedoelde; zij raakte in de war met haar uitleggingen, en zweeg, met een half-verlegen, halfgelukkigen glimlach. Hij ried wat in haar was - het bewustzijn dat voor een korte pooze geen

tegenstelling meer was, geen scheiding, geen hardheid, maar de geheele warrelende wereld lag tot rust en tot zichzelve gekomen, effen in den stijgenden vloed van dat onnoembare, eeuwige Ééne, waar de sterren op drijven naast het allergeringste en zwakste oogenbliks-wezentje. Haar hand in de zijne houdend voelde hij haar onbereikbaar ver van zich af. Hij had wel voor haar op de knieën willen vallen en haar smeeken niet zoo heen te gaan van hem, hem tot zich te nemen, hem te helpen. Maar hoe had zij hem kunnen begrijpen - hem die zelf niet begreep wélke die hulp was die hij behoefde, en waarin, waartegen?

Het was begin Februari. Op de akkers was de arbeid in vollen gang, en op de kweekbeddingen werden de jonge zaailingen met het uur hooger en groener.

Zoolang het zaad bloot en klein in de open voren had gelegen hadden de kinders van de dessa het bewaakt tegen de vogels, de gauwe rijstdiefjes die in wolken kwamen opgestreefd uit de vlakte waar de rijst al groen en sterk stond.

Met het ochtendkrieken gingen de kleinen naar

het veld, in een kwekkerend troepje voor de vaders uit huppelend, die, met de spade over den schouder, of met den lichten houten ploeg, en de buffels voortdrijvend, den akker gingen spitten en ploegen. Tegen de wachthuisjes, dik en donker op hun hooge bamboestijlen als watervogel-nesten tusschen 't riet, stonden de zwiepende ladders opgericht; zij klauterden naar boven en glipten door de ronde opening het huisje binnen. Daar binnen, in de donkere engte, vleiden zij zich neer als een jonge vogel in 't nest, de snoeperijen die hun moeder hun meegegeven had, - rijst in een zakje van versche bladervezels gekookt, maïskoekjes en kleverig suikergoed, - naast zich geschikt voor gemakkelijk genieten, de eene hand onder het hoofd, en in de andere het touw dat een stel van over het veld gespannen koorden in een knoop bijeenhield. Bij elken ruk kwamen de bonte lappen die er aan hingen, de bossen stroo, de bamboe-schalmen, die behendig gefatsoeneerd bij de lichtste beweging klapten en klonken, in rep en roer: en kleppervlerkend zwierde een bruin-rose wolk van rijstdiefjes op, terwijl glanzend zwarte kraaien log wegflapten. Van uit het donkere nestje kijkend in de lucht, naar glorig blank en grauw van drijvende wolken, voelden de

wakertjes hun oogen loom worden en knippen; het trekken aan het touw ging langzamer, poosde, hield op; een kleine bruine vuist lag stil in den zonneschijn voor het poortje. Dan riep van hier of ginder een kameraad, die zich wakker had gehouden met het neuriën van een eindeloos deuntje, waarschuwend den slaper wakker als tusschen de onbewegelijke koorden de rijstdiefjes weer neergestreken waren. De hooge stemmetjes leken zoozeer op het getjilp der vogels dat wie verre stond het een aanhoorde voor het ander, en luisteren moest om te onderscheiden.

Het weer was omgeslagen.

Het grijze getijde van wolken, nevel, regen en damp, dat weken lang rijzend en dalend om de heuvels had gespoeld, als met geluidelooze golven een dunne oceaan om de schepen van een verstrooid dobberende vloot, liep af voor een plotselingen storm uit het Oosten. De zon brak door, het druipende en drijvende land schitterde, de bergtoppen stonden juweelig klaar en fijn tegen den verhelderenden horizont. Uit de korte avondschemering doken de sterren op als uit een donker bad, natglanzend. Het Zeven-gesternte, dat de Javanen wel ‘den Bamboe’ noemen, om de uitspichtende volte

van licht die het uitspreidt aan de donkere lucht, ten tijde dat op de bergen het bosch vol nieuwe loten staat en de vlakte groen wordt van sprietend kruid, blonk halverwege zijn hoogtepunt. En opgerezen boven de Oostelijke bergen stond dat groote beeld dat aan den Javaanschen hemel het teeken is der tijden, de verkondiger van het zonne-seizoen in den ochtendhemel van Juli, de aanvoerder van de regenmaanden aan de avondlijke Januari-lucht, Orion, ‘de Ploeger’, die het akkerbouwende jaar regeert.

Twee maanden geleden, toen de oogst van de tweedegewassen binnengehaald was, had hij zijn Ploeg omgekeerd laten liggen aan den westelijken rand van het hemelveld, ten teeken van afgedanen arbeid; en was heengegaan. En zoolang hij weg bleef uit de luchten, bleven ook de menschen weg uit het veld.

Maar na weinige weken waren zijn voorboden weer verschenen.

De vliegende kenterings-storm vooraan. Door luchten blauwwit flikkerend van bliksem, waar de donder uit losbarstte met een geweld of het geheele hemelgewelf verbrijzelend ontplofte, kwam hij er aan geschoten, een van stofwolken omwervelde renner, schreeuwend.

Toen de West-moesson, de waterdrager, die, hijgend en bezweet, regenstralen als druipend haar langs het gezicht, hem te gemoet haastte uit zee, zwoegend onder zijn juk met boordevolle wolkenemmers, waaruit hij de regen-rivieren uitgoot over het gudsende land.

Ten laatste het lichte sterren-groeisel, de Bamboe, die als een welige plant aan rijk-gedrenkten bodem, een teeken van wachtende vruchtbaarheid, aan den nog wolkigen hemel ontsproot, waar reeds zijn schreden naderden.

Want daar verscheen al boven de oostelijke bergen zijn langzaam stappend span, de geweldige Buffel links, rechts de kleine Koe, en tusschen hen in de flonkerpunt van het schuins opstekend Ploeghout. De klare kouter flitste op. En nu verrees en stond op de hoogten de hemelbouwer zelf. Zijn stralend oog mat de onafzienbare vore: aan zijn voet, tot rooden starrenglans verheerlijkt, bloedde de wonde van den akkerman die zijn dagwerk heeft in de overstroomde sawah. En den langen nacht door dreef het sterrige wezen zijn sterren-ploeg, waarvoor sterren als trekdieren zijn gespannen, door het zwartig-blauwe hemel-veld, maneglans, wolken en schemerige klaarheden doorwadend bij het snijden

der oneindige vore die van het oosten naar het westen reikt.

Dan, als voor de hoeven van zijn span de zwarte akker bleeker werd en hij in zijn nek de koelte voelde die den dageraad vooruitloopt, hield hij op met den arbeid, en legde zich te slapen op de wester-bergen.

Wakker geschenen door het roode ochtendlicht stonden nu de landbouwers op.

Ze haalden de buffels uit de kraal waar ze warm en slaperig in den modder lagen, namen den lichten ploeg over den schouder en gingen naar het veld.

Alles stond blank; dalen waren meren geworden, ko mmen en vlakten poelen en moerassen, hellingen trappenreeksen van binnen bruine dijkjes besloten vijvers. De lange rijen van spitters, ploegers en eggers bewogen over een omgekeerd weerspiegelde wereld; de boomen langs den landweg, de heuveltoppen in het rond, en de breede driehoek van den Tjeremeh lagen onder hun voeten tusschen wolken en luchte-blauw. Wie de spade opwrikte uit den grond hief een brok hemel op: als zuiver zonnelicht liep het water er af. De plassende hoeven der ploeg-buffels braken door blanke en paarlmoerig-bruine wolken heen, die rimpelig uiteendreven en zich

weer verzamelden. En den ploeger, die zijn beesten in den stap hield op de maat van een zeur-zingerig deuntje, speelde een geflonker van blank, blauw en goud in het gezicht door de neergeslagen schaduw van den zonnehoed heen.

Het arbeidende volk mat tijd en taak aan het slinken van zijn eigen schaduw; als zij van de reusachtige lengte van het zonsopgangs-uur gekrompen was tot zij ze meten konden met een pas of tien, hielden zij op. In de middaguren lag alles in rust, de mannen bij hun maal in het koele huis, de buffels in een modderkuil, waar zij de heete, zware lijven om en om wentelden in het slijk. Als de schaduwen weer begonnen te lengen, om een uur of twee, keerde man en beest naar het werk terug. En de lange rijen bewogen over het vijverveld tot het purper van den zonsondergang er verstierf in rozerood en geel, terwijl alreede aan een enkel bleeker, onzeker glimsel neerwaarts kijkende oogen de te voorschijn gloring rieden der groote sterren in den hooge.

Des avonds was het al vroeg stil in de dessa; enkel een paar gedempte vrouwenstemmen lieten zich nu en dan nog opvangen. De vrouwen waren nog niet aan de beurt in het groote spel dat sterren,

aarde en menschen te samen speelden; die kwam eerst met het overplanten van de rijst-zaailingen uit de kweekbedding op de sawahs. Tot zoolang bleven zij in hun huisjes, bij lichte bedrijvigheid. Van degenen die weven en batikken konden, waren de handigsten dag aan dag in de school van mevrouw Meerhuys.

Met het mooie weer waren ze uit de achtergalerij den tuin ingegaan, in den lommer van de bloeiende boomen. De verw-tobben stonden in een rij onder het afdak, spiegelende rondten hemel-blauw, honing-geel, karmozijn en bruin. Er hingen bonte strengen zijde, dun en fijn, te fladderen tusschen de heesters. Rood als granaatbloesem en groen als gras kleurde het weefsel van geruite sarongs in de zon, en de gladde wade op het raam der batiksters groeide vol bloemen, ranken en kapellen. De werksters waren bijna allen jonge vrouwen en meisjes; zij hadden schik met elkaar, het was een gelach en zacht gebabbel zonder einde, en dat ook niet ophield als mevrouw Meerhuys er bij kwam; alleen maar even nog wat zachter werd.

Zij, in sarong en kabaai, de bloote voeten in leeren pantoffels gestoken, ging heen en weer tusschen bloembedden waar zij zaaide en plantte en

al dat jonge vrouwvolk, dat zij niet zonder moeite uit den ouden sleur gehaald en tot een beter en blijder bestaan had gebracht. Wel-tevreden keek zij er naar, zooals het daar, met gladde kleeren en glanzend haar, aan den sierlijken arbeid zat. Het leek of de zonneplekken en de schaduwtjes, die met lichte beweging neerdroppelden uit het loover, daaraan meehielpen; onder de bontheid van de bloeiende en vruchtende boomen was de bontheid van het weefsel en kleursel, als een andere bloei, even goed uit zonneschijn en regen en wind en frisch-opstijgende sappen, te voorschijn gekomen. Eenige weken lang duurde die kleurenpracht, bij den dag en het uur veranderend; totdat op een na-middag, plotseling als voor een windstoot de bloesemweelde van twijgen waarop in alle stilte het vruchtbeginseltje is gaan zwellen, werk en werksters weggestoven waren, en de tuin leeg lag onder de boomen.

Het dessa-hoofd had de vrouwen opgeroepen voor het overplanten der rijst.

Dien avond en dien geheelen nacht door huppelden de tokkel-tonen van den gamelan over het geheuvelte. Mannen, vrouwen, kinders, de geheele dessa was bijeen en vierde met een offer-maaltijd en muziek het wijdingsfeest der sawahs.

En den volgenden ochtend, met het aanlichten van den dageraad, gingen de vrouwen aan den arbeid.

De zon was nog niet opgegaan toen zij de velden bereikten waar de doekoen-sawah het offer voor de rijst-godin ontstak, en de bossen rijstzaailingen gereed lagen op de terras-dijkjes.

Het was stil. Lange witte nevelwaden hingen aan alle hellingen, het bosch verdween in een wolk, de rivier, de vele jong ontsprongen beken en adertjes, de slooten rondom de drassige sawahs, al water wat er op den grond lag, hing mistig verdubbeld in de lucht, als een stelsel van nevelrivieren en plassen ademend rondom een nevelmeer. De ineengedoken gestalten der plantsters vervaagden in den wadem.

Langzaam schoven hun rijen over den akker voort. De bossen rijstzaailingen loswikkelend uit hun hulsel van pandanbladeren, plantten zij plukjes van vijf of zes halmen tegelijk in den kuil, dien zij met het lange, spitse poothout in den moddergrond stieten, en drukten dan behoedzaam de aarde vast rondom de slap omvallende stengels. Géene praatte. Evenals de klamme grond, als de doffe, reukelooze bloemen van het struweel, als de vogels

in de takken, die haast onhoorbaar piepend met opgezette veeren zaten te wachten op de zon, waren zij bevangen van de vochte kilte; de kleeren kleumig om zich heen getrokken deden zij hun werk met kleine bewegingen.

Maar een flauw-roode schijn, die als zichtbaar zonneleven zich begon te verspreiden door het nevelwit heen, werd plotseling gloeiend purper, en in tintelige flarden en strepen dreef de mistlaag uiteen. Gudsend stroomde de warme dag over de velden. Nu ging alles open. Het was ineens vol zoet geluid in de lucht, vol kleur op den grond. De vrouwen riepen elkander toe van het eene veld naar het andere, waar de donkerbruine aarde ijltjes overtogen lag met een waas van fijn groen.

In de verte waren de bruine gestalten in hun donkere kleedij niet scherp te onderkennen van dien bruinen grond; maar hun tegenwoordigheid viel te raden aan dat zacht-groene waas, dat, geleidelijk zich uitbreidend, gloorde in den zonneschijn.

Over de Langean'sche heuvelvelden lag het nog ijl als een ademtocht. Dichter al en frisscher kleurde het halverwege de hooge hellingen, daar waar, als een leeuwerikken-nest in hoog weidegras,

het bruine Soemberbaroe binnen zijn haag van bamboebosch zat gedoken. Het werd al krachtiger naar de vlakte toe, die in haar breed uitgegoten gladheid lag te tintelen als een groene zee. Daar was de jonge rijst het eerst uitgesproten onder de honderden plantende vrouwen. En zooals daarvandaan die gloed van groen opgestegen was naar de hoogten, langs de langzame deiningen van grond die zwellend en zijgend opstegen naar de tinteltoppen der verre bergen tegen de lucht, zoo was het vrouwen-volk van dien geheelen, onafzienbaar wijden omtrek, van het strand, van de vlakte, van de heuvels, van het geheele eiland, hut bij hut, gehucht bij gehucht, streek bij streek, opgestaan tot den aandachtigen arbeid, stil, geleidelijk en onweerstaanbaar als een vriendelijke elementaire macht, waaronder de beweldadigde aarde groenend ontluikt.

Van Heemsbergen was al sedert zonsopgang met controleur Hendriks en het dessa-hoofd op het veld geweest. Naar hij zelf dacht was hij meegegaan om wat er voor zijn werk belangrijks te zien en te hooren zou zijn op zulk een gang;

eigenlijk echter had een blinde onrust in zijn gedachten, die al sedert eenige dagen het hem bij zijn boeken en thuiszittende gewoonten niet meer houden liet, hem de heuvels opgedreven in den opengaanden dag. Op een al grooter wordenden afstand volgde hij de twee, die door druipnatte ruigte van gras en onkruid, en tot over de enkels toe den modder in, de heuvel-akkers op gingen waar de vrouwen aan het werk waren. Verveeld eindelijk en teleurgesteld in hij wist zelf niet wat, keerde hij weer om op het pad dat, slingerend tusschen de velden en den bochtigen rand van het bosch, op en neer over de heuvels naar den landweg liep.

De oogen op den grond, met zijn stok gedachteloos tegen de droppelende varens tikkend, ging hij werktuigelijk voort, toen de roep van een heldere stem hem deed opzien. Het was Ada. Haar blond hoofd bloot onder den witten parasol, omfladderd van de plooien van haar witte japon, kwam zij blinkend door den zonneschijn geloopen, hem in 't gemoet. Zij had een bos bloemen in de hand waarmee ze vroolijk wenkte. De morgenwind had haar gezicht fleurig wit-en-rood geblazen, haar haar hing vol regendroppels en warrelige glansjes,

en sprieten van het bloeiende gras, waar zij door heen gegaan was, zaten in den natten zoom van haar japon geprikt. Onwillekeurig glimlachte van Heemsbergen terwijl hij haar aanzag.

'Ze hebben een wedloop gehouden op de sawah! en ik ben scheidsrechter geweest!' riep zij.

'Verbeeld-je, ze wilden....'

En met lachen en zichzelf in de rede vallen vertelde zij hoe drie ploegen plantsters, van wie elke een gelijk aantal van de òngelijke terrasveldjes te beplanten had gekregen, den strijd om de smalste akkerstrooken had beslecht door een wedloop van kampioenen, en hoe de langzaamste van de drie, behoedzaam baggerend door de modder, het gewonnen had van haar haastige mededingsters, die met springen en struikelen halverwege de baan ten val gekomen waren.

'En krijschen dat ze deden! en een schik dat zij hadden! o Gijs! wat jammer dat je er niet bij was!'

Haar oogen tintelden. Het was haar aan te zien dat ze liefst meegeloopen had.

'Je woudt toch niet naar huis? Met dit zalige weer, nu de wereld iemand te klein wordt! Laten we - o! een wielewaal! hoor je hem? Waar

zit hij nu? - o gauw! dáar, dáar, daar vliegt hij, als een zonnestraal! net het bosch in! Wiele-waal! Wie-le-waal!' Zij juichte den gelen vogel na.

'Kom mee, Gijs!'

'Mee? waarheen?'

'Laten we het bosch in gaan! Het zal er zoo heerlijk zijn nu, met al die zon door de takken! - Dat beeld waar ze zoo veel offeren, laten we daarnaar gaan kijken. Weet-je dat er nog meer gevonden zijn?'

Van Heemsbergen aarzelde een oogenblik.

'Er is niets bijzonders aan dat beeld - je hebt er dozijnen net zulke gezien, in het museum in Leiden.'

'O, in het museum! - die zijn allemaal al lang dood!'

'Het beeld in het bosch is ook "dood", een dood stuk steen.'

'Neen, neen! Hier is ze in haar eigen land!... Je begrijpt me wel! Kom nu mee, Gijs, toe!'

Hij liet zich meetroonen, het heuvelpad op, naar den zoom van het bosch, waar bij eenige ten ruwste uit zoden en bemoste steen ineen-gevoegde treden en een in lussen van rotan als in scharnieren hangend bamboe hek de weg begon

naar de gewijde plek van de heiligen-graven en het vervallen tempeltje.

'Ik heb háar nu,' dacht hij. Het was als een antwoord dat hij afdoende gaf op een verwarde klacht en angstroep in hem. Maar toch voelde hij met een lichte huivering van tegenzin de schaduw over zich vallen van het bosch. En met het gevoel in zich dat hij iets moest zeggen, juist nu en hier, iets, het deed er niet toe wat, moest zeggen, bleef hij zwijgen in het verder gaan door de laan van groote ijl-staande waringins die, recht en breed, aanliep op het pleintje rondom den bouwval.

Ada scheen zijn zwijgen niet te bemerken. Haar grijze oogen, bijna, blauw nu, terwijl zij opzag naar den blauwen hemel tusschen de boomkruinen, lichtten in den glans die van een volkomen geluk uitstraalt. Zij ging door de tintelschaduwen en groengouden gloringen, over den van strooisels gele zonneplekken bonten grond, of zij, zelve willend noch bewegend, zich maar zoo liet voortdrijven op de stuwing van een onzichtbare kracht, een adem in den wind, een glansje in den zonneschijn. Hij kreeg weer datzelfde gevoel, naar haar ziende, dat hem al zoo dikwijls overmeesterd had

wanneer hij haar, als nu, stil-blij in de natuur had gezien, - het gevoel van haar zuivere harmonie met schoone, stille, blijde dingen, waar hij buiten stond en moest staan. Zou hij er dan nooit doorheen kunnen breken, door dien onzicht-baren, ontastbaren, onoverkoombaren muur die hem scheidde van haar en alle geluk?

Zij waren de plek genaderd, oversprankeld van de lichtjes en de dunne schaduwen uit een ijllooverigen, met honderden lichtpaarse kelken bloeienden boom, waar grijs, tusschen twee zwartige gedrochten, het godinnebeeld glansde. De gevelde boomstam lag er nog waarop hij dien nacht gezeten had; zijn blik zocht en vond de grauwe aschplek van het vuur der wakers. Hij wist niet of het niet tegen zijn wil was, dat zijn voeten hem er heen droegen.

Het hoofd even neigend onder een hooge helmachtige kroon, de handen opgeheven voor den naakten boezem, was de godin met vlak neergevleide knieën op een lotuskelk gezeten, in de buiging van eiken arm een lotusstengel koesterend, die zijn vollen bloemknop tegen haar schouder liet ontluiken. De zon scheen haar op de neergeslagen oogleden. Over het langlijnige gelaat, met

de volle wangen en den weelderigen mond, lag de zweem van een glimlach.

Een die pas tot haar gebeden moest hebben had zijn offer van blanke jasmijnbloesems, een ei en sterk-geurende zalf, op een groen blad gestreken, voor haar knieën gelegd.

Een zwartige reus hield rechts van haar de wacht, op één plomp-vette knie geknield, en in den rechter knuist een tot verpletterend neerslaan gereede knots. De breede tronie, met de opgespalkte, uit hun kassen barstende oogbollen en den groven muil, waaruit slagtanden als die van een wild zwijn te voorschijn staken, was dreigend gefronst.

Tegenover den wildeman hurkte een zonderlinge gedaante, op menschelijken romp een olifants-kop dragend, waarin, nadenkelijk, gelaten oogen stonden. De handen als berustend neergelegd op de knieën, waar zijn lange snuit tusschen afhing, zat het wanstaltige wezen voor zich uit te staren, een god-beest, in wien het leek of de vóór eeuwen over het wereldraadsel peinzende kunstenaar aan al het geduldig-stomme gedierte geestenrang en waardigheid had willen toekennen.

En de godin, zoo stil glimlachend tusschen de twee gedrochten, scheen in haar beide voor den

moederlijk-vollen boezem gehouden handen de kiem te koesteren van alle midden tusschen haat en leed bloeiende liefelijkheid der wereld, een beginsel van onverderfelijk, eeuwig uit zichzelf hernieuwd, wèl-gelukkig leven.

Of, onduidelijk maar sterk, zulk een gedachte haar door de ziel ging, of zij, ontroerd, de vroomheid medegevoelde van den biddende, die hier zijn offer had gebracht, in een plotselinge opwelling, legde Ada de helft van haar bloemen op den schoot der godin; en van Heemsbergen de andere reikend, murmelde zij:

'Jij ook, Gijs.'

Hij vroeg met een eenigszins gedwongen lach:

'Een offer? aan den genius loci, op klassieke wijs?'

Ze sloeg geen acht op den spot; glimlachend herhaalde zij:

'Geef ze haar!'

Hij legde de bloemen op den als vrouwenknieën gefatsoeneerden steen, met een schouderophalen zeggende:

'Het is nog al een onschuldige afgoderij.'

Maar bij de aanraking liep als een zieke koude dat gevoel van uiterste ellende door hem heen, dat hem dien nacht de voor zijn duizelige oogen

op Ada gelijkende godin had doen aanroepen om hulp. Van de opgeheven handen van het beeld voelde hij een ijzigen stroom naar de zijne; de greep die hij om haar polsen geslagen had, spande zijn vingers.

‘Zou ik het haar moeten zeggen?’ dacht hij ontzet. ‘Nu? op stee? En als zij *het* nu ook niet weet - als ook zij me niet helpen kan - wàt dan?’

Ada's klare zachte stem vroeg:

‘Een Landsgodin, Gijs, zeg je dat ze is?’.

Hij zag haar verward aan. Zij herhaalde haar vraag:

‘Stelt zij het land voor? Verpersoonlijkt zij Indië?’

‘Wel neen! hoe kom je daar aan?’

‘Je zei het daareven, dacht ik.’

‘Ik? - Zoo! - dat was maar zoo'n idee waar jij me op bracht met die offerande. Neen - het is een wijsheids-godin of iets van dien aard, volgens den man die de opgravingen leidt. - Overigens, - wat een bewijs voor het ongeneeselijke menschelijke optimisme, dat ze haar zoo glimlachend voorgesteld hebben – alsof zij met absolute zekerheid wisten dat het laatste antwoord op alle vragen een volkomen bevredigend was!’

Met een glimlach, die haar een seconde lang werkelijk op de godin deed gelijken, zag Ada op naar het steenen gelaat.

‘Ja,’ zei ze.

‘Ja?’ riep van Heemsbergen. ‘Met je welnemen, zoo'n volmondig “ja”, zoo ja en amen is dat niet! Van het standpunt van den man die haar gemaakt heeft een eeuw of wat geleden, van het standpunt van een Inlander misschien! Als hij rijst genoeg heeft in zijn schuur, een paar buffels in de kraal, zooveel gereed geld dat hij nu en dan een feest kan geven, en kinderen die hij op tijd uittrouwt, dan zijn voor hem “de eeuwige vragen” beantwoord - als hij ze ooit gedaan heeft. Het geluks-ideaal van een Inlander is er geen bijzonder verheven; daartegenover staat dat het gemakkelijk te bereiken valt. Het geluks-ideaal van een twintigste-eeuwsch westerling - althans van een eenigermate superieur exemplaar van de soort - is iets zeer moois en hoogs: daartegenover staat dat het zoo goed als niet bereikbaar is. Als ik “geluk” zeg....’

Hij brak af, bleef een oogenblik zwijgen, en ging met een zekere bitterheid in zijn toon voort:

‘Dat gelooven ze natuurlijk niet - dat het niet te bereiken is, meen ik, - hoewel ze het dag aan dag voor hun oogen zien. Ze denken al mislukt het buurman, die het ook niet verdient gelukkig te zijn, het zal mij, die het wèl verdien,

stellig en vast gelukken, als het t' avond niet is dan is het te morgen. Iedereen probeert het op zijn manier, ieder heeft het een of ander hersenschimmetje dat hij, tijdelijk althans, voor zijn blinkend bergland des geluks wil aanzien; voor den een is het jenever en voor den ander misschien verzen - waarom ook niet? Of roem - wat nog het mooiste van alles is - bij ons in Holland, althans, - tijdschriften-roem, en de Oranje Nassau-orde. Zoo iets om medelijden mee te krijgen belachelijks! Voor mijn part - ik voel heelemaal niet voor 'roem', ik ben niet eerzuchtig, een mensch moet wel nederig zijn in zichzelf als hij den hoogen dunk van de anderen zoo broodnoodig heeft voor zijn geluk! - maar als je absoluut eerzucht hebben moet, laat het dan een Parijsche eerzucht zijn, of een Engelsche, of een Russische, nu Rusland zoo in de mode begint te bekomen, - een eerzucht van een zestig millioen zielen kubieken inhoud, - dan is de hoegrootheid tenminste nog iets bij ontstentenis van de hoedanigheid. Maar Hollandsche eerzucht! Enfin, er zijn er die het daarmee doen. Wat den doorslag geeft ten slotte is niet of iets groot of klein, mooi of min, maar of het onszelven adae-

quaat is, of het ons gelukkig maakt, een poos lang. Als die poos nu maar lang genoeg is, dat we ons zelf voor den gek kunnen houden tot aan onzen dood toe.... De groote meerderheid doet dat. Op dat punt zijn de meesten Inlanders! Enkele superieure individu's weten van 't begin af dat het een duperie is.... ‘Een stukje spek boven een vleermuis die ze aan de staldeur hebben gespijkerd’ - de vergelijking is niet van mij, ik heb ze eens hooren gebruiken door een Euro-peesche beroemdheid tegen wie iemand zei dat het socialisme hem het eenige leek wat leven in de menschen bracht tegenwoordig. Een vleermuis die boeren tegen een deur spijkeren gaat namelijk in een paar uur dood - maar als ze een stukje spek boven haar hangen duurt de marteling een dag of vier, moet je weten. Wel – stukjes spek boven ons allemaal! - Waarom schudt je zoo van ‘neen’?

‘Dat kan ik me niet begrijpen zoo iets! Natuurlijk zal het je niet voldoen als je “jenever of verzen” als ideaal neemt; iets waaraan je alleen voor je zelf iets hebt, hoe wou je daardoor gelukkig worden? Maar als het is iets waarmee je andere menschen helpt....’

Hij viel haar heftig in de rede.

‘Andere menschen helpt! dat is nu weer het vrouwelijke standpunt! Denk je werkelijk dat....’

Hij had den naam van haar vader op de lippen en hield dien nog maar juist bij tijds terug - ‘denk je dat eenig man van wetenschap zijn wetenschap beoefent “om de menschen te helpen?” Ja! dat denk je! maar het is niet zoo - wis en waarachtig niet! Kollembrandt bijvoorbeeld, die zou vreemd opkijken als je hem vroeg of hij zijn boeken over Inlandsch recht schreef “om de Inlanders te helpen.” Hij schrijft omdat hij er pleizier in heeft te schrijven - zooals die ander er pleizier in heeft jenever te drinken. Als de Inlanders een prehistorisch aapmenschen-ras waren geweest, waarvan nog maar fossile overblijfsels te vinden waren - zoo iets als dat wezen waarvan ze het gebeente uit de Solo-bedding hebben opgegraven - en ze hadden een prehistorisch aapmenschen-recht gehad, dan zou hij daaraan even hard werken als hij het nu aan den adat doet. Curieus dat jullie dat niet schijnt te kunnen begrijpen - dat een man werkt om het genoegen van het werk alléen - zonder meer!’

Ada zag op of ze wilde antwoorden, maar deed

het niet; er was de hulpelooze uitdrukking in haar gezicht, die komt als het beter-gevoelen door het beter-weten in den steek gelaten wordt. Zij wist - en ze zag dat ook van Heemsbergen het wist - dat het nu niet meer om algemeenheden ging om op zichzelf onverschillige meeningen, het voorwendsel voor een spiegelgevecht met woorden en wat vertoon van tactiek en bravoure - maar om haar en zijn geluk en levenskans. Ze voelde haar handen koud als steen worden, terwijl ze, niet wetend wat te zeggen, en toch voelend dat zij iets zeggen moest, zwijgend voor zich zag.

Op den geprikkelden toon waarin hij licht verviel wanneer hem niet tegenspraak maar tegen-gevoelen bejegende, ging van Heemsbergen, zich onder het spreken opwindend, door:

'Wat willen de menschen toch eigenlijk met hun phrases over altruïsme? Elk wezen is zijn eigen reden van bestaan, het heeft zijn doel in zichzelf. Een mensch heeft zichzelven, zijn lijf, zijn wil, zijn intelligentie, als zijn allereigenst eigendom, voor zichzelf, voor niets of niemand anders in de wereld. Die dat niet begrijpt is de slaaf van alle anderen. Niemand kan van mij eischen dan wat ik hem uit eigen vrije verkiezing geef. Ik ben "de maatschappij"

niets schuldig - zij heeft geen recht op me, niet het allergeringste. Ik doe werk dat haar ten goede komt ten slotte - dat is waar. Maar dat doe ik niet omdat het haar ten goede komt - dat doe ik om mezelf, omdat het zoeken naar wetenschap mij een persoonlijke behoefte is, een neiging die ik bevredigen moet om als intellectueel wezen te blijven leven, zóo als ik honger en dorst bevredig om mijn materieel bestaan te kunnen voortzetten. Misschien heeft de maatschappij ook van mijn eten en drinken voordeel! Best! Voor mijn part! Maar als ze dat niet heeft, eet en drink ik toch. In het intellectueele is het precies hetzelfde. In het moreele ook. Als ik een moreel leven leid, - met "moreel" bedoel ik niet iets negatiefs, zooals zoo veel menschen doen als ze het woord gebruiken: niet-liegen, niet-stelen, niet - en de rest; - geen van de dingen doen waarvoor je voor den strafrechter gehaald kunt worden, - of van die andere, veel ergere, die in geen wetboek voorzien zijn en door geen straf te achterhalen; ik meen iets positiefs, iets wezenlijks, zoo iets als dat "ware goede en schoone" van de Ouden, het op de beste wijze gebruiken van het beste wat in je is. Nu! als ik zulk een leven leid dan doe ik dat - evenmin

als eten en drinken alweer! - niet om de maatschappij, maar om mezelf; omdat ik me gelukkiger voel als ik leef naar mijn hoogste dan als ik leef naar mijn laagste kunnen. Dat is zoo eenvoudig dat er geen uitleg bij hoeft, dunkt me, - de altruïsme-hypothese is totaal overbodig.'

Hij zag Ada aan, wachtend, - onbewust hopend - op een woord dat recht tegen al zijn beweringen in zou gaan. Maar zij, hoe langer zoo angstiger zich voelend, antwoordde niet. En aarzelend terwijl hij de woorden uitsprak, vroeg hij:

'Geloof je dat je vader elken morgen aan zijn schrijftafel is gaan zitten met het idée - à la mevrouw Meerhuys - "nu zal ik Sidin en Sarina eens gaan helpen"?'

Ada kleurde zoo dat de tranen haar in de oogen sprongen.

'Ja! dat geloof ik! dat weet ik zeker! Niet zóo natuurlijk - je maakt me in de war als je het zóo zegt! - maar dat hij altijd aan de Inlanders gedacht heeft, dat hij gelukkig was in het denkbeeld dat zijn werk hun ten goede kwam, dat weet ik, dat weet ik zóo zeker als ik weet dat de zon schijnt! O! hoe dikwijls heeft hij dat gezegd! hoe dikwijls! Dien keer nog, dien

laatsten keer dat wij met ons drieën samen waren...' zij stokte, strijdend tegen de niet meer in te houden tranen, - 'toen.... toen zei hij het - o, ik kan het immers nooit vergeten! 'Ik wil trachten mijn deel af te doen van de nationale schuld op de kwijting waarvan Indië nu al haast driehonderd jaar wacht!'

Van Heemsbergen zweeg.

Ook hij herinnerde zich die woorden; en even zeer als zijn leermeesters gezegde herinnerde hij zich het antwoord dat hij had willen geven en niet gegeven had, om den stralenden blik dien dat blonde meisje in de vensterbank van haar vader naar hem gekeerd had.

'Je vader was in alle opzichten een buitengewoon mensch....' mompelde hij ten laatste. 'Hij, misschien....'

Haar tranen afwisschend riep Ada:

'O, niet hij alleen! zoo velen, zoo velen! Hoe kan het ook anders! Wij hooren immers allemaal bij elkander! hoe kan dan één gelukkig willen zijn voor. zichzelf en met zichzelf alleen, en er heelemaal niet om geven of al de anderen òngelukkig zijn! Dat méen je ook niet, al zeg je het nog zoo dikwijls! Dat is of je zelf gelukkig zoudt

willen zijn terwijl je ouders of je zusters en broers in het ongeluk waren!'

'Mijn ouders en zusters en broers!' riep van Heemsbergen. 'Zusters en broeders in den christelijken zin dan, - iedereen, Jan en alleman! Dat is zoo iets van vijftien jaar geleden op de catechisatie! Neen Ada! je moet me niet kwalijk nemen dat ik daaraan twijfel, aan die leer van algemeene broederlijkheid en liefde - een liefhebben in het wilde, voor het vaderland weg - als middel om gelukkig te worden! Als je niets beters weet dan dat....'

Zij zag hem aan, haar lippen beefden.

'Ik geloof niet dat er iets beters op de wereld is dan liefhebben.'

'En dat kun je me niet leeren, nietwaar? Natuurlijk! Zeg nu maar metéen dat je me niet helpen kunt omdat ik zelf het je onmogelijk maak! Dat méen je toch eigenlijk, al zeg je het niet. Trouwens, je hébt het gezegd, toén!... Of.... Neen, het is waar, je hebt het niet gezegd. - Hoewel.... 't komt er niet op aan!' riep hij plotseling. 'Nu we er toch over spreken, laat nu ook alles gezegd zijn, - alles!'

Hij haalde diep adem.

‘Ik.... Ik.... Neen! zoo kàn 't niet. Begin jij!’

Ada was bleek geworden; ze zei gedempt:

‘Ik dacht het wel. Maar ik wist niet waarom, toén. Nu eerst begrijp ik het.’

‘Wàt begrijp je?!’

‘Waarom je zoo.... zoo.... Waarom je al dien tijd zóo geweest bent. Je schreef er niets van en ik wist het toch, ik wist dat er iets véel ergers was dan ziekte, of teleurstelling in je werk, of wat ook, dat alleen maar van buiten kwam, ik wist het aan de weerpijn in mijn eigen hart! Al lang! En toen.... toen gebeurde dàt.’

Hij zag haar aan in een spanning waarvan hij niet wist of het er eene van hoop of eene van vrees was, terwijl zij, klaarblijkelijk zich dwingend tot spreken, woord voor moeielijk woord zei:

‘Je.... Je kwam binnen, - in de studeerkamer, terwijl ik aan je zat te schrijven. Ik zag je! En ineens viel je op je knieën, en je greep mij vast!’ Met een nachtwandelaarsbeweging had zij haar handen tegen elkaar geperst, als hield een ander ze zoo in klemmenden greep. ‘En je riep: “Ada help me! ik weet niets meer, ik kan niet verder!”’

Het was niet meer haar eigen stem, het was

een geluid, dat honderden malen in haar verschrikte herinnering weerklonken moest hebben, waarmee ze de woorden uitkreet.

Van Heemsbergen greep haar opgeheven handen.

'Neen, ik kan niet verder! Ik weet niets meer! Het geeft allemaal niets, wat ik ook doe, het geeft niets! Begrijp je me?'

Zonder het te weten knelde hij de polsen van het meisje met al de kracht van zijn krampachtige vingers; zij scheen het niet te voelen.

'Ja, nú begrijp ik je wel! Je bent.... je bent eenzaam van hart geworden, en dat kun je niet langer uithouden. Niemand kan het uithouden - niemand, niemand!' herhaalde ze, bijna hartstochtelijk. 'Och! Dat is immers allemaal niet waar!'

'Wat is niet waar?'

'Wat je zooeven zei van leven voor je zelf en noodzakelijk egoïsme! - Je gelooft het zelf ook niet eens! Het is net als met je werk. Je dacht dat je carrière maken woudt en rijk worden, terwijl je in je hart niet anders woudt dan je eigen werk doen. Je bent veel beter dan je zelf weet!'

Hij trok haar handen tegen zijn voorhoofd aan.

'Ik ben een ellendige egoïst - neen, neen! laat

ik me eens in mijn leven bij mijn waren naam noemen! een ellendige egoïst! alleen niet wetens en willens, geloof ik. God! als er ooit iemand zichzelf gehaat heeft, en zichzelf getrapt en geslagen, dan ben ik het wel! Als in dien droom, waar ik mezelf met den beestenkop zag en de beestenklauwen, en mezelf als een dolleman op die klauwen sloeg, die naar jou grepen, dat kon voor een kort begrip van mijn heele ziele-geschiedenis gelden. - Later, later! als we getrouwd zijn, niet waar? als er niets meer geheim hoeft te blijven, omdat jij ik bent geworden, en ik jij, zou ik zeggen als zoo iets ooit mogelijk was. Dan zal ik je àlles zeggen - het laatste, het - alles! Als je dit maar weet - ik heb je zoo noodig als de lucht die ik inadem, niet nu en dan, zooals ik je nu heb, maar alle oogenblik, altijd door voor alles, voor alles wat ik denk en alles wat ik doe, en alles wat ik wil of ooit willen zal. Ik weet wel dat ik je niet waard...'

Snel had zij hem de hand op den mond gelegd.

'Niet zeggen, niet zeggen! - O! nu is het goed! nu weten we alles, alles van elkaar!'

Er was iets in haar oogen dat hem raden deed naar méer dan nog was gezegd.

'Ada!' riep hij. 'Ben je dáarom gekomen?

Stond dàt in dien brief waar ik niet naar vragen mocht?'

Zij knikte eenige malen achtereen, half verlegen en half blij.

'Ik was bang dat je me.... dat je er om lachen zoudt,' fluisterde ze - 'om dien droom meen ik, dat ik dáarom telegrafeerde. - Maar ik zou tóch gekomen zijn. Gijs! Ik verlangde zoo naar je!'

Zij zei het haastig, met een blos die onder het spreken hoe langer hoe donkerder werd, op haar wangen, haar voorhoofd en tot in haar hals toe. Van Heemsbergen begreep wáarom ze bloosde.

'Dat zeg je om mij te sparen - ik ken je! Je zoudt nooit zoo iets gedaan hebben, zoo heelemaal tegen je eigen karakter in, als het niet geweest was om mij! - Je uitlachen! heb ik je waarachtig zoo onderdrukt dat je dáar bang voor moest zijn?'

'Neen, neen! nooit, stellig niet! Maar dat zouden toch wel meer menschen dwaas vinden! Ik heb het Mama ook niet durven zeggen, dáarom,' bekende Ada, langzamerhand moed scheppend.

Zonder haar aan te zien mompelde van Heemsbergen:

‘Ik ben de laatste, die er het recht toe zou hebben, het “dwaas” te vinden. - Als dat nu eens geen droom was geweest? Ik meen, dat wat je “zag” dat was natuurlijk een droom, maar als nu de werkelijkheid eens -’

Zij zag dat hij worstelde met een te moeielijke bekentenis.

‘Zeg maar niets, liefste! nu niet en “later” ook niet. Wat doet het er toe? Ik hoef niets te weten, ik begrijp je toch wel!’

Zij zeide het met zulk een stille innigheid in haar stem, zulk een diepe klaarte in haar blik, dat 't hem, die, onrustig nog, haar aanzag, scheen of zij werkelijk alles begrijpen moest wat in hem omging, of zij hem in de ziel zag, tot in de diepten toe, waar hij zelf niet meer van wist.

‘Zij weet alles,’ dacht hij, met ‘alles’ de twijfelingen meenend, de onzekerheid, de levensvrees die hem zoo lang hadden gekweld, en zijn altijd hernieuwd beginnen en verlangen, en den weg dien hij niet had kunnen vinden. ‘Zij weet alles. Wat is dáarbij vergeleken een alleenstaand feit? Het doet er niet toe - niets doet er meer toe, nu!’

‘Ik dank je, met mijn heele hart en ziel dánk

ik je!' zei hij, geen andere woorden meer vindend voor wat hem bewoog.

Ada legde haar wang tegen zijn hand.

'Er *is* niets te danken,' murmelde ze. 'Wij zijn van elkander.'

Met een haperende stem herhaalde hij:

'Ik dank je voor - voor jezelf! dat je jij bent, en dat je me begrijpt, en toch van me wilt houden, dáar dank ik je, daar dánk ik je voor! Denk niet meer om wat ik gezegd heb - ik meende het vroeger wel, maar ik zal het nu niet meer meenen!'

Zoo verward als het klonk, begreep Ada hem; door opkomende tranen heen glimlachte zij hem toe, ontroerd en gelukkig.

Een eigenaardig gevoel, dat tegelijk een weldadige ontspanning was en een spanning tot het uiterste toe, een besef van iets beslissends, dat voorgevallen was, alles wat daaraan voorafging ijdel en nietig makend en een nieuw beginnen van nieuwe dingen vorderend, met meer gebiedende noodzakelijkheid dan eenige verandering in zijn uiterlijke levensomstandigheden had kunnen doen, hield van Heemsbergen vervuld en bevangen, terwijl hij, niet in staat tot werken, in zijn donkergemaakte kamer op en neer liep, ging zitten met een boek, wederom opstond en zijn ongedurig op en neer gaan hervatte. Er was een zonderlinge bewegelijkheid in al zijn gedachten, een verwarring, die echter niets pijnlijks had, en die hij wel niet kón, maar ook niet wilde doen ophouden. Alles dreef en verschoof, wat pas den geheelen voorgrond van zijn denken had beslagen, kromp weg in een kleine verte, hoogten rezen op, ruimten gingen open, in den glans en de kracht van pas-gebeurde dingen kwamen herinneringen, een nieuwe gelijkenis voegde wat nietig, in tallooze gewaarwordingen, ervaringen, gezegden,

daden, verspreid had gelegen, te zamen tot een honderdvoudige eenheid van geduchte beteekenis, die de gesteldheid van zijn geheele leven veranderde. Hij zag het liggen voor zijn onpartijdige beschouwing als dat van een ander - een ander voor wien hij geen bijzondere sympathie gevoelde - een onbegrijpelijk iemand, die midden in de wijde wereld, die hem te klein nog viel, in een eigengemetselde cel zichzelven gevangen had gehouden. Hij zelf echter, de hij die hij op dit oogenblik was of werd, hij stond in het opene en lichte, en in dat al helderder wordende kwam al meer heerlijkheid, die niet begeerd of bemachtigd kon worden, maar alleen maar ontvangen. Hij dacht aan Professor de Grave en die woorden over Indië, die Ada daar straks in het bosch had herhaald; aan haar oogen, aan de velden vol plantende vrouwen, aan Hendriks en het dessahoofd, aan zijn eigen werk: dat alles hield met elkander verband. Eene moeielijkheid kwam hem te binnen, die hem het voortgaan belet had, den vorigen avond: de oplossing lag voor de hand, - hij begreep niet hoe hij die niet dadelijk had gezien!

Hij zette zich voor zijn schrijftafel en ging aan het werk.

Terwijl hij schreef over individueel bezit en gemeente-eigendom, speelden gedachten aan Ada hem door het hoofd; dat stoorde niet, het was als in de verte een zacht gezang, dat men hoort en niet hoort, héél zoet. Die droom, dat vizioen, of wat het was, hoe wonderlijk! Misschien méer dan een toeval? Waarom niet? Wat weten wij van dat geheimzinnige iets, dat wij 'ziel' noemen, en van al de onzienlijke dingen daarvan? Zij moeten wel vreemd en haast onmogelijk schijnen, als zij opkomen tusschen de gebeurtenissen van het dagelijksche leven in de werkelijkheid - wat wij zoo plegen te noemen. Want wat is zij eigenlijk, die 'werkelijkheid', die voor elk mensch eene andere is, en voor denzelfde eene andere vandaag en gisteren, nu en een seconde geleden, veranderend met de veranderende gedachte, de veranderende stemming, den veranderenden wil? Was dat iets 'werkelijks' wat hem overkomen was, dat minder dan niets, dat toch alles veranderd had, zóo veranderd dat hij, hoewel alle uiterlijke omstandigheden dezelfde waren gebleven, van dit oogenblik af niet meer zóo zou kunnen leven als hij tot hiertoe had geleefd? Hij zou nu over een paar maanden weer in dienst zijn, - als president misschien van een

landraad; hij zou getrouwd zijn - (Mevrouw de Grave had eindelijk de toestemming gegeven, waarop, ondanks alles, Ada had willen wachten). Dat alles had hij dienzelfden ochtend ook geweten, toen hij in arren moede zijn kamer uit was geloopen, om zich zelven te ontloopen - (was dat werkelijk dienzelfden ochtend geweest, enkele uren geleden maar?) - maar het leek hem of hij het niet geweten had, als zóo iets anders voelde hij het nu dan toen!

Hij eindigde den zin waaraan hij bezig was, las hem over, en stootte zich; een verandering die hij beproefde, bleek geen verbetering. Hij herlas het voorgaande om weer op gang te komen, en zag dat ook dáar iets haperde. Na drie of vier mislukte pogingen, die hem hoe langer hoe erger van de wijs brachten, begrijpend dat hij toch niet verder meer kwam, gaf hij het werken er aan voor dien ochtend.

Om naar Ada te gaan was het nog te vroeg. Zij had hem gezegd, dat zij in de dessa zou zijn tot 's middags toe. Een opkomende onweerszwartheid aan de lucht weerhield hem van een poging om tegen beter weten in te gaan zien of ze soms toch niet thuis was.

Hij stak een sigaar op, en liet ze na een paar halen weer uitgaan, terwijl hij, ongemakkelijk op de harde bank gezeten, met gefronst voorhoofd bleef zitten staren naar de verspreide vellen van zijn manuscript. Hij dacht echter niet aan zijn werk. Een gevoel als soms in een beginnende nachtmerrie den droomer het voortgaan belet, hem de enkels in ontastbare boeien klinkend, het onduidelijke maar hoe langer hoe sterker wordende bewustzijn van letsel en hindernis ergens, van een moeielijke zwaarte, een niet af te schudden dwang, verlamde zijn pas nog zoo blij-sterke gedachten. De herinnering aan Naïla was teruggekomen.

Hij had met geen gedachte meer aan haar gedacht, al in geen tijden. Met dat geld, waarmee zij voor zich en haar kind kon zorgen een paar jaar lang, had hij zich van alles af geoordeeld, en het gedane met zijn vergeten ongedaan gemaakt.

Nu kon hij 't zich niet begrijpen! Had hij dan in een soort moreele lethargie geleefd, dat niet éen enkele maal, wanneer hij Ada's oogen in de zijne had, het bewustzijn van zijn schuld jegens haar hem had gestoken?

Hij dacht aan dat innige: ‘Nu is het goed, nu weten wij alles van elkander,’ waarmee zij nog

half vergiffenis had gevraagd voor een verzwijgen van de waarheid, dat niets was dan liefde en opperste edelmoedigheid; en zijn hart kromp.

‘Dat is niet weer goed te maken - met niets, nooit in der eeuwigheid!’ dacht hij wanhopig. ‘Daar is geen vergiffenis voor - het is niet eens te begrijpen. Zij kan niet anders denken, of het is de ellendigste huichelarij - of anders een gevoelloosheid waar geen naam meer voor is - en het was geen van beiden... Wat was het dan? - ik weet het zelf niet!’

Hij stond er voor. Het was ongeloofelijk, onmogelijk: en het was zoo. Hij had iets gedaan dat eerloos, leugenachtig, laf was; en hij was niettemin geen eerloos mensch, geen leugenaar, geen lafaard.

‘Het leek me ànders toen,’ dacht hij eindelijk uit zijn verbijstering komend. ‘Het leek niet iets ergs. Het kwam vanzelf en of het niet anders kon. Maar hoe zou iemand anders dat kunnen voelen of begrijpen?’

Hij merkte dat hij het zelf niet meer voelde of begreep - niet meer het onweerstaanbare voelde van den dwang der omstandigheden van toen, niet meer het overtuigende van de redeneering waarmee

hij na de daad van het overrompelende oogenblik een toestand van maanden had kunnen rechtvaardigen.

Hij dacht aan Naïla's tranen, toen hij haar wilde wegzenden dien eersten ochtend, aan het ongeriefelijke van zijn jonggezellen-thuis, aan de gewoonte van het land door de besten gevolgd, aan zijn overtuiging, al dien tijd, dat zijn liefde tot Ada niet beleedigd of ook maar geraakt kon worden door zijn half-minachtelijken omgang met die Inlandsche vrouw, die zijn dienstbode was. Maar het ging niet; hij kon zich niet meer verplaatsen op het standpunt van toen. Zijn eigen woorden kwamen hem te binnen over het onwaardige van zulke verhoudingen zelfs voor een man, die niet door zijn woord en eerlijk gevoel gebonden was; hij herinnerde zich hoe hij met den brief van zijn meisje het huis was uitgegaan, waar Naïla sliep. En hij moest 't zichzelven bekennen, dat hij zelfs toen niet had goedgekeurd, wat hij toch niet had willen laten.

'Ik heb haar willens en wetens bedrogen, ik heb met een Inlandsche meid geleefd, terwijl ik wist hoe zij alles voor mij opofferde, en dag en nacht aan niet anders dacht dan hoe ze mij maar

kon helpen, en met haar trouwe liefde goeddoen,' dacht hij, doorvlijmd van een schaamte, die tot in het leven sneed.

En meteen had hij het ook beseft:

'Ik moet het haar bekennen.'

Zijn hart gaf een schok. In een heftigen terugslag rebelleerde alles wat er in hem naar geluk verlangde tegen dien ondragelijken eisch van zijn geweten. Ada's geluk en gemoedsrust hing af van haar vertrouwen op hem. Niet het minste of geringste kon goedgemaakt door een bekentenis. Als hij het kind een ordentelijke Inlandsche opvoeding liet geven, had hij alles gedaan wat redelijkerwijze verlangd kon worden, en wat voor het kind zelf het beste was. De gedachte aan Ada's moeder kwam en aan haar voogd, triomfeerend in de rechtvaardiging van zijn onverzoenlijke vijandschap. Er scheen erger dan een belachelijke overspanning en miskenning van alle zedelijke waarden, er scheen een onmannelijke lafheid te liggen in die behoefte aan gewetensrust ten koste van het geluk eener onschuldige.

Hij trachtte dat te gelooven, en bijna slaagde hij er in. Maar hoewel hij in dien strijd tegen de waarheid, na elke nederlaag overnieuw beginnend,

bleef worstelen, tot de gedachten geen gedachten meer waren, maar enkel een knagende pijn, hij wist, wist het zóo dat geen spitsvondigheden, geen wereldlingen-wijsheid, geen zelfbedriegelijke overleggingen er iets tegen vermochten, dat het zijn eerlijkmans-plicht was te bekennen. Hij moest den schoonen schijn van zich af doen, hij moest het verborgen kwaad ontdekken, hij moest de gevolgen van zijn daad op zich nemen.

'In Gods naam!' dacht hij eindelijk. 'Wat er dan ook van kome!'

Maar de voorstelling van wat dat zijn zou, zijn móest, en van Ada's oogen, terwijl zij hem aanhoorde, hield hem als met lamheid geslagen, onbewegelijk waar hij zat. De dag was bijna ten einde, toen hij met looden schreden op weg ging naar mevrouw Meerhuys.

Zij was alléen in de voorgalerij; hij zag het met een gevoel van dankbaarheid voor het uitstel van enkele oogenblikken.

'Je bent toch niet ziek?' vroeg zij, opziende van haar naaiwerk. 'Niet? Je ziet zoo bleek!'

Hij mompelde iets over zijn vroeg opstaan en gang over de heuvels.

'Ja, daar heeft Ada me van verteld. Zij was

verrukt over den ochtend en het bosch en het rijstplanten “en al die heerlijkheid”, zooals ze het noemde,’ zei mevrouw Meerhuys met een glimlach. ‘Ik kreeg half spijt dat ik niet meegegaan was, in plaats van naar Soembertingih te rijden.’

Soembertingih was een dorp aan gene zijde van den Tjeremeh, waar van Heemsbergen nog nooit geweest was.

‘Ik heb er gehoord van iemand die je je misschien wel herinneren zult uit je allereersten tijd in Soemberbaroe,’ ging zij voort, haar naald instekend. ‘Die Inlander, - Pah Tasmie, zegt Ada dat hij heette, - weet-je nog? ze hebben hem tot dwangarbeid veroordeeld in die eerste landraadszitting, die je hier bijwoonde?’

‘Is hij ontsnapt?’ riep van Heemsbergen.

‘Dat was Ada's eerste vraag ook, ze hoopte het! zei ze. Neen, niet voor zoover ik weet. Ik sprak alleen maar van hem om je geheugen op weg te helpen; degeen van wie ik gehoord heb, is zijn vrouw - de mooie Naïla heette ze indertijd in Soemberbaroe; je hebt haar immers gezien, toen op de zitting? 't Spijt me te moeten zeggen, dat ze heelemaal den verkeerden weg is opgegaan; van een kind uit een fatsoenlijk gezin, zooals ze

was - ik heb haar wel gekend als jong meisje - hoort men dat niet dikwijls. Ze moet bij een wayang geweest zijn, en toen als huishoudster bij een employé op een suikerfabriek, die haar de rimboe in heeft gestuurd, toen hij merkte, dat er een kind op de komst was. Waar ze tot haar bevalling heeft rondgezworven, wist mijn zegsman niet, maar het geld, dat ze bij zich had, schijnt haar afhandig gemaakt te zijn. Op het oogenblik is ze bij een employé van den hout-aankap boven Soembertingi. Hij wil het kind niet in huis houden, hoor ik. Wat wordt er nu van zoo'n verschoppelingetje? Een meisje nog wel. Daar komt natuurlijk niets van terecht.'

De lichte stap van Ada naderde uit het binnenhuis.

Van Heemsbergen voelde zijn voorhoofd klam worden.

'Althans wachten tot het donker is,' dacht hij radeloos.

Ada kwam binnen.

'Weet je het al, Gijs? Ik vind het toch om er mee te doen te krijgen. Het was nooit zoo ver met haar gekomen, als dat harde vonnis haar niet haar man had afgenomen, - nu kon ieder, die wou, slecht tegen haar zijn!'

‘Ik - ik wist niet waar ze den laatsten tijd gebleven was -’ stotterde van Heemsbergen. ‘Voor het kind zal ik zorgen, natuurlijk!’

Ada kreeg een kleur van blijdschap.

‘O Gijs! en ik die het je niet durfde vragen! Wij samen, niet waar? We zullen het bij ons nemen, dat schaapje, waar de eigen vader niet eens naar omkijkt! O! ik dacht het wel van ochtend, dat we nu heelemaal zoo gelukkig als engelen zouden worden!’

Zij greep zijn hand en gaf er een zoen op.

‘Liefste!’

Van Heemsbergen sprong op, zijn hand wegrukkend.

‘Ik kan het niet langer uithouden! Het is mijn kind!’

Met een schreeuw was het er uit gekomen. Ada zag hem aan, zoo ontsteld van zijn wit, trekkend gezicht, en zijn oogen, dat zij die woorden, die hij haar als toesmeet, niet eens verstond. Hij zag het. Zijn handen ineenklemmend, en met een gevoel of hij een afgrond in sprong, herhaalde hij wanhopig:

‘Het is mijn kind. Ik heb Naïla in mijn huis gehad een halfjaar lang.’

Ada deinsde achteruit. Haar gezicht en haar geheele gestalte verstarden. Haar oogen waren wijd open.

Hij strekte de handen naar haar uit; iemand stiet hem zoo heftig op zij, dat hij wankelde. Zonder op te zien ging hij het huis uit.

Toen hij zich weer rekenschap kon geven van zichzelven en de dingen om hem heen, stond hij in den donkeren nacht op den landweg, opstarend naar het lichtje op den heuvel. Waar hij geweest was al dien tijd, wist hij niet; hij had slechts een doodmoede herinnering aan steilten, waar hij bij elken stap tot over de enkels weggezonken was in modder, aan duisternis, urenlang naar het hem scheen, tusschen boomen, en aan zijn kamer waar de lamp uitging en de op den grond slapende jongen zich half op had gericht, iets mompelend van ‘Mevrouw Meerhuys’ en ‘al driemaal laten vragen’. Eindelijk een besluit nemend, klom hij het heuvelpaadje op, bleef nog een oogenblik aarzelen op de grens van den uitschijnenden lichtkring, en ging, zich vermannend, de galerij binnen.

Mevrouw Meerhuys zat aan de tafel, in het

schijnsel van de lamp; zij stond haastig op, en ging zonder een woord te spreken, langs hem heen, het binnenhuis in; na eenige oogenblikken terugkomende, zeide zij op haar gewonen toon, maar het vermijdende hem aan te zien:

'Zij was ongerust over je.'

Van Heemsbergen trachtte te spreken, maar zijn stem brak. Hij verborg het gezicht in de handen; zijn schouders schokten van het krampachtige snikken.

Een oogenblik van te voren nog, met Ada's bleek gezicht voor oogen, had Mevrouw Meerhuys in zichzelve gezegd, dat zij van haar leven van Heemsbergen niet vergeven kon, noch vergeven wou; maar haar toornige verontwaardiging verging, terwijl zij hem aanzag, zooals hij daar inéengebogen zat te snikken; zij begreep hoe ellendig hij geleden moest hebben. Haar hand op zijn schouder leggend, zeide zij, bijna zacht:

'Gijs! Gijs! stil nu maar!'

Zonder op te zien mompelde hij:

'Hoe is het met haar? Ze is toch niet... ze zal toch niet ziek worden?'

'Neen, daar ben ik niet bang meer voor.'

'Dus u bent er toch bang voor geweest?!'

‘Ja, in het begin, omdat ze zoo onnatuurlijk stil was; zij zat onbewegelijk, met zulke starre doffe oogen; het was of ze me niet hoorde als ik tegen haar sprak. Maar eindelijk kwamen de tranen toch.’

‘Wat... wat zei ze?’ vroeg hij, moeielijk.

‘Och, wat doet dat er nu toe? - Ze was niet bitter of heftig.’

‘U wilt me sparen! - zegt u het!’

Het duurde een wijle voor het antwoord kwam.

Niets dan: ‘Ik ben bang.’ - ‘Zieltje!’

‘Ik wou dat ik me voor den kop geschoten had dien avond!’ riep van Heemsbergen. ‘Ik was - o! wat geeft het of ik het al zeg! het is niet te verontschuldigen, niet te verklaren, met niets! Ik kan het zelf niet meer begrijpen nu, dat ik daartoe ben gekomen!’

Mevrouw Meerhuys zag hem eenige oogenblikkend zwijgend aan; toen:

‘Je moet goed begrijpen dat ik geen biecht van je verg, Gijs. Maar ik geloof dat het toch beter is wanneer je er over spreekt; het zal je helpen tegenover je zelven.’

Hij voelde dat zij gelijk had. Een druk dien hij niet langer meer had kunnen verdragen liet

van hem af, terwijl hij, valschen trots en valsche schaamte overwinnend, uitsprak wat hij zoo lang zelfs tegenover zich zelven had verzwegen.

Toen hij geëindigd had bleef het een poos stil.

Ten laatste zei mevrouw Meerhuys, maar meer of het in zich zelve was dan tot hem:

'Ja - als je eenmaal den weg bijster bent....'

'Gelooft u dat zij.... dat zij me....'

Hij kon er dat woord van 'vergeven' toch niet uit krijgen. Mevrouw Meerhuys ried het.

'Ja. Ik geloof het wel. Zij houdt te veel van je om het niet te doen.'

Hij boog het hoofd.

'Zal ik haar zeggen wat je mij gezegd hebt? Ja? Alles?'

Zij was opgestaan. De oogen op de donkere opening van het binnenhuis waarin zij verdwenen was, wachtte hij, in elke zenuw trillend.

'Spreekt zij nu met haar? Als ik haar stem maar kon hooren - den klank alleen maar! - O, dat is onverdragelijk, die stilte!'

Hij schokte op: mevrouw Meerhuys stond in de deur.

'Kom,' zei ze.

Of het zonder zijn wil was dat zijn leden be-

wogen kwam hij overeind. Zij ried de vraag in die oogen die zoo strak de hare vasthielden.

‘Neen. Ik heb haar niets gezegd - het was niet noodig! - Kom maar!’

Zij deed de deur van een verlichte kamer open. Ada was er. Hij zag niets dan haar oogen. Voor haar neerknielend, drukte hij zijn gezicht op haar schoot. Hij voelde de koele zachte handen om zijn hoofd.

Ten laatste trachtte hij te zeggen:

‘Kun je me vergeven?’

Maar hij begreep dat zij het niet verstaan kon hebben.

‘O!’ zei Ada met een diepen snik. ‘O! wat ben je ongelukkig geweest!’

Hij kreeg een gevoel of alles in hem brak.

‘Beklaag je me nog?!’ kreet hij. ‘Groote God! beklaag je me nog?!’

Zij boog zich tot hem en lei haar bleek betraand gezicht, dat in die weinige uren smal geworden leek, tegen het zijne.

Hij stamelde:

‘Wil je me leeren... liefhebben, Ada?’